

SOSYAL BİLİMLER ve SAĞLIK BÜLTENİ (SoSa)

2026 BAHAR | 18. SAYI

Halk Sağlığı Uzmanları Derneği
HASUDER

E-ISSN:2822-2490

hasuder.org

Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni

**Sosyal Bilimler ve
Sağlık Bülteni (SoSa)**
Sayı 18, Bahar 2026
ISSN: 2822-2490

HASUDER Adına Sahibi
Bülent Kılıç

Yazı İşleri Müdürü
Ferruh Niyazi Ayoğlu

Baş Editör
Nuray Özgülner

Editörler
Ahmet Can Bilgin,
Temmuz Gönc Şavran,
Salih Keskin

Yayın Kurulu
Ahmet Can Bilgin,
Nuray Özgülner,
Ferruh Niyazi Ayoğlu,
Temmuz Gönc Şavran,
Merve Tokatlı Doğan

Bilim Kurulu
Akile Gürsoy,
Betül Durmaz Yurt,
Elif Dönmez,
Erhan Akarçay,
İncilay Cangöz,
Jade Cemre Erciyes,
M. Kirami Ölgün,
Kamuran Elbeyoğlu,
Osman Sirkeci,
Özlem Duva,
Sevgi Canbaz

Danışma Kurulu
Ahmet Furkan Süner,
Elif Dönmez,
Gülcan Demir,
Hacer Nalbant,
Nuray Özgülner,
Nureddin Özdenir,
Onur Şimşek,
Salih Keskin,
Selma Karabey,
Yağmur Köksal Yasin

Tasarım ve Dijital Sanat
Nuray Özgülner,
Salih Keskin

Ücretsizdir. Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa) Halk Sağlığı Uzmanları Derneği'nin (HASUDER) süreli yayınıdır. SoSa'nın tüm yayın hakları HASUDER'e aittir. Ticari kazanç amacıyla bir bölümü veya tamamı çoğaltılamaz ve satılamaz. Bir bölümü veya tamamının çoğaltılması için HASUDER'den izin alınması gereklidir. Dergimizde yer alan yazılardaki görüş ve öneriler ilgili yazarlara ait olup, HASUDER yönetim kurulunu bağlayıcı değildir.

İçindekiler

Editörden

1-2 Bu sayıda...
Editörler

Derleme Makale

3-18 Katılımcı Odaklı Bir Araştırma Deseni olarak Fotoses
Temmuz Gönç Şavran

Özgün Makale

19-35 Kadınların Gözünden Tütün: Bir Fotoses Araştırması
Temmuz Gönç Şavran, Başak Daban, Melek Ekiz, Zübeyde Nazir

36-59 Evde Kal(a)mayanlar: Farklı Kentlerde Hizmet Sektöründe Çalışanların Pandemi Deneyimleri Üzerine Fotoses Çalışması
Temmuz Gönç Şavran, Selma Karabey, Ahmet Can Bilgin, Neşeriz Yeşim Yasin Erkmen, Yağmur Köksal Yasin, Bülent Kılıç

60-70 Balıkesir’de Yaşayan Yetişkinlerin Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zekâ Kullanımına Dair Görüşleri
Murat Aysin, Sultan Eser, Duygu Lüleci, Emine Ayhan Akman, Çağdaş Sonat, Dursun Yasemin Yayla Keskin, Alikemal Başol, Ali Ceylan

Yorum (Görüş)

71-79 Görüntünün Odradek’i
Aylin Leblebici Öztürk

Eser Tanıtımı-İnceleme

80-86 Hem Kitap Hem Film: Aşıklar Bayramı
Bülent Kılıç

İnceleme

87-99 Sosyal Bilimler Alanında Web of Science’da Taranan Fotoses Yöntemiyle Yapılan Sağlık Araştırmaları
Ahmet Furkan Süner, Ahmet Can Bilgin

Açık adres:

Korkutreis Mahallesi, İlkiz Sok. No:17 D:2, 06430 Çankaya/Ankara

E-posta:

sosabultenhasuder@gmail.com

Web adresi:

<https://sosabulten.com/>

Sosyal Medya:

Bu sayıda...

Değerli okuyucularımız,

Bu sayıda, katılımcıların kendi topluluklarının gerçeklerini fotoğraflar aracılığıyla belgelediği ve tartıştığı bir toplum temelli katılımcı araştırma deseni olan fotosesi ele almaya karar verdik. Bu dosyada ikisi araştırma olmak üzere dört makalemiz var.

İlk araştırma **Temmuz Gönc Şavran, Başak Daban, Melek Ekiz ve Zübeyde Nazir**'in. Yazarlar, **“Kadınların Gözünden Tütün: Bir Fotoses Araştırması”** başlıklı çalışmalarında, kadınların tütün kullanımına yükledikleri anlamları fotoses deseniyle inceliyor, tütün kullanımının yalnızca bir bağımlılık davranışı olmadığını, toplumsal cinsiyet ilişkileri, kimlik inşası ve gündelik yaşam deneyimleriyle iç içe geçmiş bir sosyolojik olgu olduğunu gösteriyorlar.

İkinci araştırmamız **“Evde Kal(a)mayanlar: Farklı Kentlerde Hizmet Sektöründe Çalışanların Pandemi Deneyimleri Üzerine Fotoses Çalışması”** bizi pandemiye götürüyor. **Temmuz Gönc Şavran, Selma Karabey, Ahmet Can Bilgin, Yağmur Köksal Yasin, Bülent Kılıç ve Yeşim Yasin**, pandemi döneminde çalışmayı sürdüren hizmet sektörü çalışanlarının ekonomik kırılganlıklarını, çalışma koşullarını ve dayanışma pratiklerini katılımcıların çektikleri fotoğraflar üzerinden ortaya koyuyor ve tartışıyorlar.

“Katılımcı Odaklı Bir Araştırma Deseni olarak Fotoses” başlıklı çalışmada ise **Temmuz Gönc Şavran**, fotoses deseninin kuramsal temellerini, uygulama aşamalarını ve etik ilkelerini ele alıyor, potansiyelini ve önemini tartışıyor.

Bu dosya kapsamında son olarak **Ahmet Furkan Süner ve Ahmet Can Bilgin**, son 5 yıl içinde Web of Science Core Collection’da yer alan sosyal bilimler araştırmalarını ele alıyorlar: **Sosyal Bilimler Alanında Web of Science’da Taranan Fotoses Deseniyle Yapılan Sağlık Araştırmaları**.

Bu sayımızda bir araştırma makalemiz daha var: **Balıkesir’de Yaşayan Yetişkinlerin Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zekâ Kullanımına Dair Görüşleri**. Makalenin geniş bir yazar kadrosu var: **Murat Aysin, Sultan Eser, Duygu Lülecı, Emine Ayhan Akman, Çağdaş Sonat, Dursun Yasemin Yayla Keskin, Alikemal Başol, Ali Ceylan**

... *hakikat, görünür olanda parazit yaparak kendini hatırlatır* diyen **Aylin Leblebici Öztürk**, **Görüntünün “Odradek”i** adlı yazısında, fotoğrafta “parazit” kavramını ve bu kavramın görüntünün ontolojik statüsü ile ilişkisini ele alıyor; fotoğraftaki parazit ile özne–nesne ilişkisini inceliyor. Bu ilginç yazıda Spinoza, Kafka, Sartre, Serres, Benjamin, Betancourt ... bizi bekliyor.

Bülent Kılıç, Hem Kitap Hem Film dizisinde bu kez üzerinde çok konuşulmuş bir yapıtı ele alıyor: **Âşıklar Bayramı**. Kemal Varol’un romanını, Özcan Alper filme uyarlamış. **Âşıklar Bayramı**, bir baba-oğul hesaplaşmasını, köklü bir Anadolu geleneği ve Diyarbakır’dan Kars’a bir yol öyküsüyle harmanlıyor.

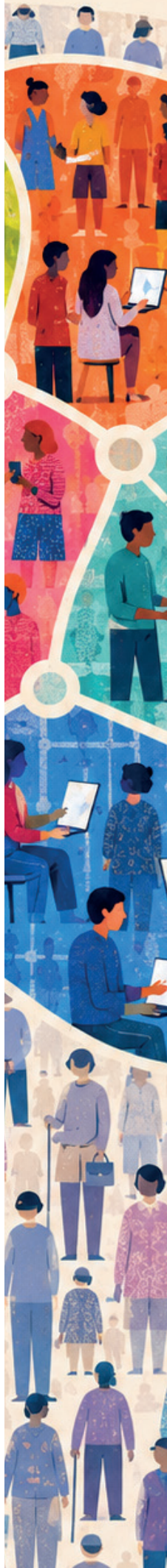
SoSa’nın çok renkli ve dinamik görsel içeriğini oluştururken DALL·E, Midjourney ve Stable Diffusion gibi görselleştirme araçları kullanılıyor. Bu sayıda, Gustav Klimt ile çağdaş dijital konsept sanatı birleştiren bir görsel yaklaşım tercih ediliyor. Düşük poligon geometrisi parçalar yüksek doygunluklu renklerle yorumlanırken; geleneksel resim etkisinden çok dijital resim, kolaj ve geometrik soyutlama arasında hibrit bir görsel dil kuruluyor. Yazılar ise temalarıyla uyumlu ve anlatıyı zenginleştiren görsellerle destekleniyor. **Nuray Özgülner** ve **Salih Keskin**, sayfa tasarımıyla ve oluşturduğu dijital görselleriyle bültenimizin okunurluğuna katkıda bulunuyor

Nuray Özgülner’ın fotoğrafı yine dergimizin başköşesinde...

Bu sayıya emek veren herkese katkıları için teşekkür ediyoruz.

Gelecek sayılarda buluşmak üzere...

Editörler

Derleme Makale

Katılımcı Odaklı Bir Araştırma Deseni olarak Fotoses

Photovoice as a Participant-Oriented Research Design

Temmuz Gönc Şavran

Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Öz

Fotoses, katılımcıların fotoğraflar aracılığıyla yaşamlarını belgelemesine, eleştirel diyalog geliştirmesine ve toplumsal değişim için politika yapıcılara ulaşmasına olanak tanıyan katılımcı odaklı bir eylem araştırması desendir. Bu çalışmada fotosesin kuramsal temelleri, eleştirel ve fenomenolojik yaklaşımları, uygulama aşamaları, etik ilkeleri ve dört aşamalı veri analizi stratejisi (araştırmacı yorumu, katılımcı yorumu, çapraz karşılaştırma, kuramsallaştırma) ele alınmıştır. Uluslararası ve ulusal fotoses çalışmalarından örnekler sunulmuş, özellikle sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen çalışmalarda somut politika çıktılarının daha belirgin olduğu gözlenmiştir. Fotoses, okuma yazma bilmeyenler, dil engeli olan göçmenler ve geleneksel yöntemlerle ulaşılması zor gruplar için güçlü bir araçtır ve görsel anlatının yaygınlaştığı günümüzde önemi giderek artacaktır.

Anahtar sözcükler: Fotoses, katılımcı eylem araştırması, nitel yöntem.

Abstract

Photovoice is a participatory action research approach that enables participants to document their lives through photographs, engage in critical dialogue, and reach policymakers for social change. This study examines its theoretical foundations, critical and phenomenological approaches, implementation stages, ethical principles, and a four-phase data analysis strategy (researcher interpretation, participant interpretation, cross-comparison, theorization). A comparison of international and Turkish examples shows that international studies more often achieve tangible policy outcomes (e.g., environmental modifications), whereas Turkish studies tend to focus on raising awareness. Photovoice is a powerful tool for non-literate individuals, migrants with language barriers, and groups often invisible in conventional research. Its significance is expected to grow in today's visually driven world.

Keywords: Photovoice, participatory action research, qualitative methods.

Geliş Tarihi / Received: 13.05.2026 Kabul Tarihi / Accepted: 08.06.2026 Yayın Tarihi / Published: 19.06.2026

Sorumlu Yazar / Correspondence: Temmuz Gönc Şavran Eposta: tgonc@anadolu.edu.tr

Sorumlu Editör / Handling Editor: Salih Keskin

Atıf için / Suggested Citation: Gönc Şavran, T. (2026). Katılımcı Odaklı Bir Araştırma Deseni olarak Fotoses . *Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa)*, BAHAR(18), 3-18

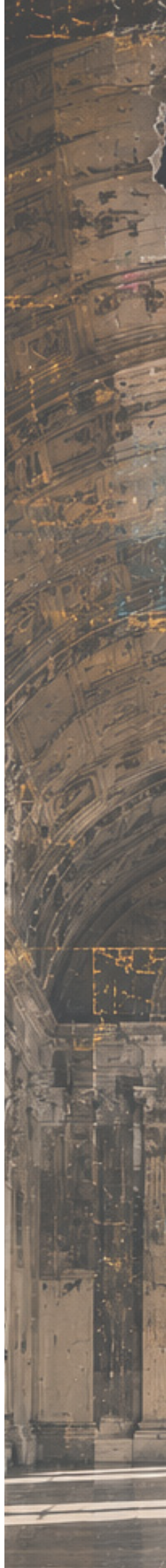
Giriş

Sosyal bilimlerde görsel verilere yönelik ilgi giderek artmaktadır. Günümüz toplumu, akıllı telefonların ve sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte fotoğraf ve video üretim ve tüketiminin kiteselleştiği bir dönemden geçmektedir. Bireyler artık sadece özel anılarını/ anlarını değil, duygularını, düşüncelerini, hatta toplumsal olaylara yönelik aktivizm pratiklerini öncelikli olarak görsel araçlarla ifade etmektedir. Bu durum, sosyal bilim araştırmacılarının görsel materyallerin sunduğu zengin veri potansiyeline yönelik ilgilerinin artmasını sağlamıştır. Araştırma nesnesinin kendisi (toplum) görsel bir dil kullandığı için araştırmacının da bu dili kullanarak veri toplaması güncel bir anlayışa ulaşmanın anahtarı haline gelmiştir. Özdamar Akarçay'ın (2023) vurguladığı gibi, günümüzde etnograflar, fotoğrafçılar, sosyologlar ve görsel araştırmacıların katılımcı merkezli yaklaşımlara yönelmesiyle, daha önceleri pasif konumda olan araştırma öznelere aktif özneler dönüşmektedir. Bu dönüşüm, araştırmacı ile katılımcı arasındaki hiyerarşik ilişkiyi sorgulayan ve bilgi üretim sürecini ortaklaştıran yöntemlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda görsel materyaller üzerinden bilgi edinmeyi mümkün kılan yeni araştırma desenleri sosyal bilimlerin dönüşen toplumsal pratiklere uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır.

Sosyal bilimlerde kullanılan başlıca görsel yöntemler arasında, araştırmacının seçtiği veya katılımcıların çektiği fotoğraflarla derinlemesine görüşmeler yapılan, fotoğrafla anımsatma (photo-elicitation) (Harper, 2002), bir kültürü veya topluluğu anlamak için fotoğraf, film ve videonun veri toplama ve temsil aracı olarak kullanıldığı görsel etnografi (Pink, 2013), sosyal etkileşimleri ve pratikleri ayrıntılı bir şekilde incelemek için video kaydını ana veri kaynağı olarak kullanan video etnografi (Heath, Hindmarsh & Luff, 2010), bireylerin bir mekânı nasıl algıladığını, hatırladığını ve deneyimlediğini çizdikleri haritalar aracılığıyla ortaya çıkaran zihinsel haritalama (mental mapping) (Lynch, 1960), önceden var olan veya araştırma sırasında üretilen fotoğrafların göstergebilim veya içerik analizi gibi yöntemlerle sistematik olarak çözümlenmesine dayanan fotoğraf çözümlemesi (photo analysis) (Rose, 2016) ile resim, fotoğraf ve videoların veri olarak kullanılıp analiz edildiği görüntü temelli çalışmalar (image-based research) (Banks, 2008) sayılabilir. Bunlara ek olarak en sık kullanılan görsel desenlerden biri de fotosestir.

Fotoses Deseni

Fotoses, katılımcıların topluluklarına dair fotoğraflar çekmelerini, bu görsellerden hareket ederek eleştirel bir tartışma üretmelerini ve bu tartışmayı politika yapıcılarla buluşturarak toplumsal dönüşümün önünü açmalarını hedefleyen katılımcı odaklı bir eylem araştırması yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır (Wang & Burris, 1994). Caroline Wang ve Mary Ann Burris'in 1990'lı yıllarda geliştirdiği bu desen, ilk kez "photo novella" adıyla Çin'in kırsal bölgelerinde kadın sağlığına yönelik bir müdahale çalışmasıyla hayata geçirilmiş ve kısa süre içerisinde kabul görerek yaygınlık kazanmıştır (Wang, 1999).

Fotosesin üç temel hedefi vardır: katılımcıların topluluklarının güçlü ve zayıf yanlarını kaydedip yansıtmasını sağlamak; fotoğraflar hakkında düzenlenen odak grup tartışmaları yoluyla kişisel ve toplumsal konular hakkında eleştirel diyalog ve bilgi üretmek ve bu görsel ve anlatsal bilgiyi politika yapıcılara ulaştırarak toplumsal değişimi başlatmak (Wang & Burris, 1997). Bu üç amaç birbirini tamamlayan bir bütün oluşturur. Belgeleme olmadan diyalog gelişemez, diyalog olmadan politika yapıcılara ulaşmak anlamlı olmaz, politika yapıcılara ulaşmadan ise toplumsal değişim gerçekleşmez. Fotosesi diğer nitel yöntemlerden ayıran en önemli özellik, sadece veri toplamayı değil, aynı zamanda katılımcıların güçlenmesini ve toplumsal dönüşümü de amaçlamasıdır (Carlson, Engebretson ve Chamberlain, 2006).

Mevcut fotoses literatüründe eleştirel yaklaşım ve fenomenolojik olmak üzere iki temel yaklaşım öne çıkmaktadır. Eleştirel fotoses yaklaşımı temelini Freire'nin eleştirel bilinç eğitiminin, feminist teoriden ve belgesel fotoğrafçılığından alır (Wang & Burris, 1994, 1997). Eleştirel bilinç eğitimi (Freire, 1970) bireyleri topluluklarının ihtiyaçları hakkında konuşmaya teşvik eder. Bu yaklaşımda önce bireyler topluluklarına giderek kaygı uyandıran konularla ilgili fotoğraf çekerler, ardından odak gruplarda fotoğrafların kendileri için ne anlama geldiğini birbirleriyle paylaşırlar. Böylece kurulan grup diyalogu sayesinde katılımcılar birbirlerinin endişelerini dinleyerek topluluğun nelere ihtiyacı olduğunu belirlemeye yardımcı olurlar (Wang, 1999). Feminist teori, kadınların deneyimlerini toplumsal değişim için bir katalizör olarak kabul eder ve kadınların toplulukları ve egemen kurumların hayatlarını nasıl etkilediğine dair anlayışlarını paylaşmalarını teşvik eder. Belgesel fotoğrafçılık ise kadınlar, çocuklar, yaşlılar gibi kırılgan popülasyonlara hikâyelerini ve dünya algılarını ifade edebilecekleri bir çıkış noktası sağlar (Wang, 1999). Eleştirel Fotosesin zeminini oluşturan bu üç teorik çerçevenin ortak noktası, toplumsal eylem amacıyla topluluk katılımını vurgulamaları ve değişimi bireysel düzeyden başlatıp toplumsal ve kurumsal düzeylere taşımayı hedeflemeleridir.

Eleştirel fotoses, katılımcıların kendi yaşamları üzerindeki ideolojik kontrol mekanizmalarını fark etmelerini ve değişim için harekete geçmelerini amaçlayan katılımcı bir eylem araştırması yöntemi olarak işlev görür. Wang (1999, s.185) bu yaklaşımın üç temel hedefini şöyle sıralar: “(1) kişisel ve toplumsal güçlü yanları ile kaygıları belgelemek ve yansıtmak, (2) fotoğraflar üzerinden grup tartışmaları yoluyla eleştirel diyalogu teşvik etmek, (3) politika yapıcılara ulaşmak”. Bu hedeflerin ortak paydası güçlenme kavramıdır; yani bireyin, eşitsiz toplumsal konumları yeniden üreten güçlere karşı eleştirel bilincinin uyanmasıdır (Asaba vd, 2014). Bununla birlikte, eleştirel yaklaşım fotoğrafların çoğunlukla yalnızca birer tetikleyici olarak kullanılması ve katılımcıların sözlü anlatılarının analizin merkezine oturması (Olliffe vd, 2008) açısından sınırlı olmakla eleştirilmektedir. Bu durum, fotoğrafların kendine özgü anlamsal katmanlarının göz ardı edilmesine yol açabilir.

Bu sınırlılığı aşmak için Fenomenolojik fotoses yaklaşımı kullanılabilir. Fenomenolojik fotoses çalışmalarının veri analizi sürecinde fotoğrafların öznel deneyimin özünü nasıl yansıttığına odaklanılır. Fotoğraflar, katılımcının yaşadığı dünyayı olduğu gibi yansıtan birer yaşantı izi olarak okunur (van Manen, 2014). Fenomenolojik Fotoses araştırmacının katılımcıların çektiği fotoğrafları onların doğal bağlamı içinde yorumlamasını ve bu yorumu

katılımcıların yaşantılarıyla çapraz doğrulamasını öngörür (Rose, 2016).

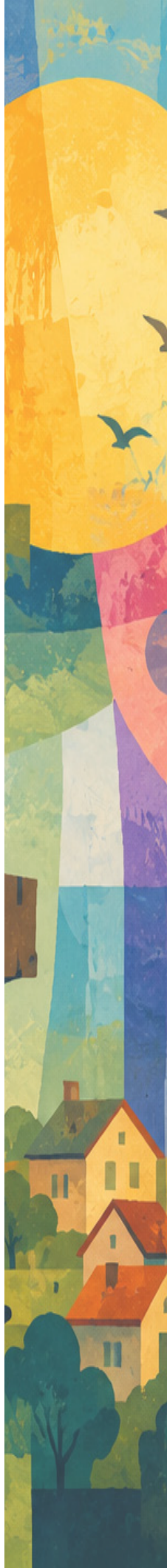
Katılımcı araştırmacı çektiği fotoğrafı analiz ederken, siyasi yargılarını, sembolik yorumlarını fenomenolojik parantez (Epoché) içine alır ve niyet okumadan fotoğrafın saf deneyimde nasıl görüldüğüne bakar (Finlay, 2005). Yani renklere, ışığa, kompozisyona, nesneler arası ilişkilere, hangi noktadan bakıldığına dikkat eder, bunları betimler ve buradan hareketle fotoğrafın özüne ulaşmaya çalışır. Bu yaklaşım fotoğrafların üretildiği toplumsal, politik ve ideolojik bağlamı ikincil plana itmekle, güç ilişkilerini ve yapısal eşitsizlikleri yeterince sorunsallaştırmamakla ve araştırmacı ile katılımcı arasındaki epistemik hiyerarşiyi doğallaştırma eğiliminde olmakla eleştirilmektedir (Power vd. 2014). Bu nedenle, iki yaklaşımın da tek başına fotoses veri analizinin karmaşık doğasını tam olarak karşılamadığı söylenebilir (Tsang, 2020).

Uygulama Süreci ve Etik

Fotoses uygulaması, ardışık aşamaların birbirini tamamlayacak şekilde yürütülmesini gerektiren bir süreçtir. Literatürde bu sürece ilişkin olarak önerilen çeşitli modeller değerlendirildiğinde uygulamanın genel olarak hazırlık, saha çalışması ve yaygınlaştırma olmak üzere üç ana evrede toplandığı söylenebilir. Her biri bir öncekinin üzerine inşa edilen bu aşamaların ilkinde projenin gerçekleştirileceği topluluğun liderleri ve yerel paydaşlarla kapsamlı görüşmeler yürütülerek projenin amacı, kapsamı, olası yarar ve riskleri paylaşılır ve topluluk onayı alınır. Bu görüşmeler, aynı zamanda fotoğraf çekimi sırasında uyulması gereken kültürel kuralların ve etik sınırların belirlenmesi açısından da kritik öneme sahiptir. Ardından katılımcı grubu belirlenir. Fotoses projelerinde ideal grup büyüklüğü, derinlemesine tartışmalara imkân tanınması açısından genellikle yedi ila on beş kişi arasında değişmektedir (Wang, 1999; Reasner, 2025). Katılımcılar, araştırmanın amacına bağlı olarak amaçlı örnekleme, kartopu örnekleme veya kota örnekleme gibi tekniklerle belirlenir.

Katılımcıların belirlenmesinin ardından, projenin temelini oluşturacak ilk odak grup tartışması/ görüşmesi düzenlenir. Bu oturumda katılımcılar birbirleriyle ve araştırma ekibiyle tanıştırılır, güven ortamı oluşturulur, katılımcıların birbirlerine ısınmaları sağlanır. Projenin genel ve özel hedefleri katılımcılarla birlikte tanımlanır (Save the Children, 2014). Daha sonra, katılımcılarla birlikte hangi temaların fotoğraflanacağına karar verilir. Bu tematik odaklanma aşamasında, “sorun ağacı”, “günlük aktivite saati”, “vücut haritası” ve “topluluk haritası” gibi katılımcı öğrenme ve eylem araçları kullanılarak katılımcıların derinlemesine düşünmeleri sağlanır (Tsang, 2020).

Sorun ağacı tekniğinde katılımcılar bir ağaç çizerek sorunu (gövde), nedenlerini (kökler) ve etkilerini (dallar) görselleştirir. Günlük aktivite saati, bir günün 24 saatini (veya belli bir zaman dilimini) daire

şeklinde bölerek kişilerin ne zaman, nerede, ne yaptığını işaretlediği görsel bir araçtır, özellikle rutinler, zaman yoksulluğu ve mekân-zaman ilişkilerini keşfetmek için kullanılır. Vücut haritası insan bedeninin büyükçe bir kâğıda çizilmesi ve bedenin farklı bölgelerine hastalık, ağrı, duygu, toplumsal damga veya günlük deneyimlerin yerleştirilmesidir, genellikle sağlık, travma, göç veya şiddet çalışmalarında kullanılır. Topluluk haritası tekniğinde katılımcılar bir mahalle veya bölgenin kaynaklar, tehlikeli alanlar ve toplanma yerleri gibi özelliklerini kendi sembollerleriyle çizerek yerel bilgiyi görselleştirir, örneğin bir gecekondu mahallesinde gençler oyun oynayabildikleri boş arsaları yeşil, uyuşturucu satışı olduğunu düşündükleri köşeleri kırmızı, çöplerin toplanmadığı alanları sarı noktalarla işaretler.

Bu aşamayı takiben, katılımcılara kamera kullanımının temelleri, etik kurallar (izin alma, mahremiyete saygı), güvenlik önlemleri ve iyi fotoğraf çekiminin unsurları (kompozisyon, ışık, çerçeveleme) hakkında bir eğitim verilir. Wang ve Redwood-Jones'in (2001) vurguladığı gibi, etik eğitimi fotosesin olmazsa olmazıdır; eğitim, "Birine fotoğrafını çekmek için nasıl yaklaşılmalıdır?", "İnsanların haberi olmadan fotoğraf çekilebilir mi?" gibi sorular etrafında yapılandırılmalıdır. Save the Children (2014) rehberinde, bu etik sorunları aşmak için katılımcıların yeterince eğitilmesi, topluluğun proje hakkında bilgilendirilmesi (topluluk onamı), katılımcıların kimlik belirleyici kıyafetler (tişört, şapka, kimlik kartı) giymesi ve fotoğrafların baskılarının katılımcılara ve fotoğraflanana kişilere hediye edilmesi önerilmektedir.

Katılımcılara verilecek olan etik eğitimin yanı sıra Fotoses, görüntülerin kamusal niteliği nedeniyle araştırmacılar açısından geleneksel nitel araştırma yöntemlerine kıyasla çok daha hassas bir etik alan oluşturmaktadır. Wang ve Redwood-Jones (2001) fotoses araştırmalarında dört temel etik konuya özellikle dikkat edilmesi gerektiğini belirtir:

- Aydınlatılmış onam: katılımcılar ve fotoğraflanana kişiler, projenin amaçları, potansiyel riskleri ve yararları, fotoğrafların nasıl ve nerede kullanılacağı hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Model onamı: net şekilde tanınabilen kişilerin (yüzleri görünen, ayırt edici özellikleri olan) fotoğrafları için, fotoğrafçı katılımcıdan ayrı olarak bu kişilerden de yazılı izin alınmalıdır.
- Risk değerlendirmesi: fotoğrafların katılımcıyı veya fotoğraflanana kişileri herhangi bir tehlikeye (damgalama, ayrımcılık, şiddet, iş kaybı vb.) maruz bırakıp bırakmayacağı dikkatlice değerlendirilmelidir.
- Mahremiyet ve özel alan: insanların evleri, özel yaşam alanları veya mahrem durumları fotoğraflanırken son derece dikkatli olunmalı, mümkünse bu tür alanlara girilmemeli veya girildiğinde ek izinler alınmalıdır.

Katılımcılara verilecek etik eğitiminin ardından katılımcılara belirlenen temalar etrafında fotoğraf çekmeleri için genellikle bir ila iki hafta arasında değişen bir süre verilir. Fotoğraflar çekildikten sonra, katılımcılar en anlamlı buldukları kareleri seçer ve bu fotoğrafların ardındaki hikâyeleri yazılı veya sözlü olarak ifade ederler. Bu aşamada

Wang ve Burris (1997) tarafından geliştirilen SHOWeD tekniği , sistematik bir sorgulama sağlamak üzere yaygın olarak kullanılır. Bu teknikte şu soruların sorulması önemlidir: “Bu fotoğrafta ne görüyorsunuz?”, “Burada gerçekte ne oluyor?”, “Bu bizim hayatımızla nasıl ilişkili?”, “Bu durum neden var?”, “Bu konuda ne yapabiliriz?”. Bu sorular, katılımcıların yüzeysel betimlemelerin ötesine geçerek sorunların kök nedenlerini sorgulamalarını ve çözüm önerileri geliştirmelerini sağlar (Wang & Burris, 1997).

Okuma yazma becerisi sınırlı olan katılımcılar için hikâyeler sözlü olarak alınıp araştırmacı tarafından yazıya dökülebilir. Fotoğraflar ve yazılı hikâyeler daha sonra sergilenmeye hazır hale getirilir, serginin tasarımı, posterler, dijital sunumlar veya kitapçıklar aracılığıyla hedef kitleye göre şekillendirilir. Kapsamlı eğitim verilen projelerde katılımcıların daha nitelikli fotoğraflar ürettiği ve etik ihlallerin daha az yaşandığı görülmüştür (Kuratani ve Lai'nin, 2011).

Projenin en kritik aşamalarından biri, serginin halka açılması ve karar vericilerin (örneğin yerel yöneticiler, okul müdürleri, sağlık yetkilileri, milletvekilleri) davet edilerek fotoğrafların ve hikâyelerin onlarla paylaşılmasıdır. Bu buluşma, fotosesin “politika yapıcılara ulaşma” hedefinin gerçekleştiği andır (Wang, 1999). Katılımcılar kendi fotoğraflarını ve hikâyelerini karar vericilere anlatır, soruları yanıtlar ve değişim için somut öneriler sunar. Sergi sonrasında, katılımcılarla bir son değerlendirme toplantısı yapılır, sosyal eylem planının uygulanması için somut adımlar belirlenir.

Veri Analizi

Fotoses araştırmalarında veri analizi, sadece katılımcıların anlattığı hikâyelerin değil, aynı zamanda çekilen fotoğrafların da sistematik bir şekilde incelenmesini gerektirir. Tsang (2020), fotoses veri analizi için dört aşamalı kapsamlı bir strateji önermekte ve bu stratejinin, araştırmacının yorumları ile katılımcıların yorumları arasında bir denge kurmayı hedeflediğini belirtmektedir. Bu strateji, eleştirel yaklaşımın katılımcı liderli analizinin de fenomenolojik yaklaşımın araştırmacı liderli analizinin de sınırlılıklarını aşmayı amaçlamaktadır.

I. Aşama: Araştırmacının Yorumuna Dayalı Fotoğraf Analizi: Bu aşamada araştırmacı, katılımcıların fotoğraflarla ilgili yorumlarını henüz görmeden, sadece görsel verilere odaklanarak bir ön analiz gerçekleştirir. Ancak görsel veri analizine katılımcı perspektifiyle mi araştırmacı perspektifiyle mi başlamak gerektiği konusunda farklı görüşler söz konusudur. Örneğin Oliffe vd. (2008) ilk aşamada katılımcıların yorumlarına dayanarak görsel imgelerin ön izlemesini yapmak, ardından araştırmacının perspektifinden tekrar gözden geçirmek, yani analize araştırmacının değil, katılımcıların perspektifiyle başlamak gerektiğini savunur. Tsang (2020) ise araştırmacının önce kendi perspektifinden bakması gerektiğini, böylece sonraki aşamalarda katılımcı yorumlarının araştırmacının bakış açısı tarafından “kirlenmesini” önlemiş olacağımızı savunur.

Tsang’a göre ilk aşamada araştırmacı, fotoğrafları kategorilere ayırır, her bir kategoriye ayrıntılı olarak inceler, tekrar kategorize eder ve doygunluğa ulaşana kadar bu süreci tekrarlar. Örneğin, Tsang’ın (2020) Hong Kong’da özel üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada, araştırmacı ilk aşamada fotoğrafları şu dört temada gruplamıştır: “Akademik başarısızlık” (sınav sonuçlarının düşüklüğünü gösteren fotoğraflar), “Mutlu olmayan özel ders deneyimi” (özel ders merkezlerinin mutsuz ifadelerle birlikte fotoğraflanması), “Aşırı ödev yükü” (metroda ödev yapan ve yüzünde ağlayan ifade olan bir öğrenci), “Boş zaman etkinliklerine mesafe” (uzaktan çekilmiş basketbol sahaları ve yere bırakılmış müzik aletleri). Bu analiz sırasında araştırmacı, her bir kategori için analitik notlar tutmuş ve fotoğraflardan çıkardığı anlamları kaydetmiştir.

II. Aşama: Katılımcı Yorumlarına Dayalı Fotoğraf Analizi: Birinci aşamadan farklı olarak, bu aşamada araştırmacı, katılımcıların fotoğraflarla ilgili anlattıkları hikâyeleri (görüşme transkriptleri, yazılı başlıklar, günlükler) analiz eder. Katılımcıların fotoğraflara yükledikleri anlamların araştırmacının kendi yorumlarından bağımsız olarak ortaya konmasının amaçlandığı bu aşamada da önceki aşamaya benzer şekilde temalar oluşturulur, kategoriler belirlenir ve doygunluğa ulaşılana kadar analiz devam eder.

Tsang’ın (2020, s.144) aynı çalışmasında katılımcı yorumlarından ortaya çıkan temalar şunlar olmuştur: “Eğitim zaman kaybıdır” (katılımcının ifadesiyle “Hong Kong’da eğitim zaman kaybı oyunu gibidir, asla kullanmayacağımız formülleri ezberliyoruz”), “Tükenmiş öğrenciler” (katılımcının ifadesiyle: “Okul ve özel ders hayatımın bir parçasıydı, eğlence ve dinlenme yok”), “Bastırılmış potansiyel ve ilgiler” (katılımcının ifadesiyle: “Piyano derslerimi bırakmak zorunda kaldım, stresim arttı”) ve “Eğitimde iç çelişki” (katılımcının ifadesiyle: “Konservatuvarın duvarlarında sınav ilanları var, toplum bütüncül gelişim diyor ama asıl önemli olan akademik başarı”).

III. Aşama: Çapraz Karşılaştırma: Bu aşamada araştırmacı, birinci ve ikinci aşamada elde edilen iki veri setini karşılaştırır. Bu karşılaştırma, fotoğraf ile fotoğrafın, anlatı ile anlatının, fotoğraf ile anlatının, kategorilerin, temaların kapsamlı bir diyaloga girmesini sağlar (Tsang, 2020, s.145). Benzer temalar birleştirilir, farklı olan temalar ise ayrıca değerlendirilir. Örneğin, Tsang’ın çalışmasında “Mutlu olmayan özel ders” (araştırmacı) ile “Tükenmiş öğrenciler” (katılımcı) temaları anlamca benzer bulunarak “Stresli eğitim” başlığı altında birleştirilmiştir. Aynı fotoğraflar üzerinde araştırmacı ve katılımcıların farklı anlamlar ürettiği durumlarda bu farklılık not edilmiş ve her iki yorum da korunmuştur. Çapraz karşılaştırma araştırmacının yorumlarının katılımcı yorumlarını bastırmasını önler ve çok katmanlı bir analiz olanağı sunar.

IV. Aşama: Kuramsallaştırma: Analizin son aşamasında araştırmacı, çapraz karşılaştırma sırasında geliştirilen temalar arasındaki ilişkileri belirleyerek, incelenen fenomenin görsel ve anlatsal bir açıklamasını oluşturur, açıklamayı soyutlar ve kuramsallaştırır. Bu kuramsallaştırma, doğrudan fotoğraflara (görsel veri) ve katılımcıların sözlerine (anlatsal veri) atıfta bulunarak somut ve kanıta dayalı bir açıklama sunar. Tsang’ın (2020, s.147)

çalışmasında ulaştığı kuramsallaştırma şöyle özetlenebilir: “Hong Kong’da özel üniversite öğrencileri, ilkokuldan itibaren eğitimsel araçsalcılık ideolojisiyle yetiştirilmekte; bu ideoloji eğitimin nihai amacının yüksek riskli üniversite sınavını geçerek kamu üniversitesine girmek olduğunu dayatmaktadır. Bu ideolojinin etkisiyle öğrenciler, boş zaman etkinliklerinden ve ilgi alanlarından vazgeçerek tüm zamanlarını sınavlara hazırlanmaya adanmakta, ancak tüm bu çabalara rağmen kamu üniversitelerine giremeyince eğitimi zaman kaybı olarak görmekte ve eğitim sisteminin kendilerini yabancılaştırdığını hissetmektedirler.” Bu kuramsallaştırma, sadece soyut bir açıklama değil, aynı zamanda fotoğraflar (örneğin, mutsuz özel ders merkezi logosu, metroda ağlayan ifadeyle ödev yapan öğrenci, uzaktan çekilmiş basketbol sahası) ve katılımcı alıntılarıyla somutlaştırılmış bir açıklamadır.

Fotoses Araştırmalarında Güvenilirlik

Fotoses, öznel ve yorumlayıcı bir yöntem olmakla birlikte, diğer nitel araştırmalarda olduğu gibi araştırmanın inanılabilirliği, aktarılabilirliği, tutarlılığı ve onaylanabilirliği için Lincoln ve Guba’nın (1985) nitel araştırmada güvenilirlik (trustworthiness) kriterleri uygulanabilir.

İnanılabilirliği (credibility) sağlamak için üçgenleme (triangulation) kullanılabilir: farklı katılımcıların aynı sorunu fotoğraflayıp fotoğraflamadığı, fotoğraflar ve görüşmeler arasındaki tutarlılık ile fotoğraflar, hikâyeler, gözlem notları ve kolaylaştırıcı günlükleri gibi birden çok veri kaynağının birbirini doğrulayıp doğrulamadığı kontrol edilir. Katılımcı teyidi (member checking) ile bulguların katılımcılara sunulup onay alınması (eksik veya yanlışların saptanması) ve araştırmacının sahada yeterli zaman geçirerek bağlamı derinlemesine anlaması da inanılabilirliği güçlendirir.

Aktarılabilirlik (transferability) için en önemli strateji yoğun betimlemedir (thick description). Araştırmanın yapıldığı bağlam (köy, mahalle, okul, hastane), katılımcıların özellikleri (yaş, cinsiyet, sosyoekonomik durum, kültürel özellikler), araştırma sürecinin ayrıntıları ve toplumsal-tarihsel koşullar ayrıntılı biçimde anlatılmalıdır. Örneğin, Çin’in kırsal Yunnan bölgesinde yapılan bir fotoses çalışmasının bulguları İstanbul’un gecekondu mahallesine doğrudan aktarılamaz, ancak her iki bağlamın “kırsal-yoksul” ve “kentsel-yoksul” olarak ayrıntılı betimlenmesi okuyucuya aktarılabilirlik konusunda fikir verir.

Tutarlılığı (dependability) sağlamak için denetleme izi (audit trail) oluşturulabilir: analiz notları, tema geliştirme süreci, kodlama kararları, metodolojik kararlar (örneğin SHOWeD yönteminin tercih edilme gerekçesi, katılımcı sayısının belirlenmesi), fotoğraf seçim kriterleri, etik ikilemler ve bunların çözümleri belgelenmeli ve başka bir araştırmacı tarafından incelenebilmelidir. Uzman denetimi de araştırma sürecine aşina olmayan bir uzmanın denetleme izini inceleyerek tutarlılığı değerlendirmesini sağlar.

Onaylanabilirlik (confirmability) için yansıtıcı günlük tutmak esastır. Araştırmacı, kendi önyargılarını, varsayımlarını, beklentilerini, duygusal tepkilerini ve bunların analizi nasıl etkilemiş olabileceğini düzenli olarak yazmalıdır. Denetleme izi aynı zamanda onaylanabilirliği de destekler; ham verilerden bulgulara ve yorumlara giden izlenebilir yol, araştırmacının keyfi yorumlar yapmadığını gösterir.

Raporlama

Fotoses araştırmalarının raporlanması, geleneksel nitel araştırma raporlarından bazı farklılıklar göstermektedir. Bir fotoses raporunda dört temel unsur bulunur:

- Katılımcıların çektiği orijinal fotoğraflar (etik kurallara uygun şekilde, tanınabilir kişi fotoğraflarında onam alınmış olarak) raporun içinde veya ek olarak sunulmalıdır.
- Her bir fotoğraf için katılımcının yazdığı veya sözlü olarak ifade ettiği başlık ve hikâyeler doğrudan alıntılanmalıdır. Burada fotoğrafların ve hikâyelerin birbirini tamamlayacak şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir.
- Analiz süreci (hangi temaların nasıl ortaya çıktığı, araştırmacı ve katılımcı yorumlarının nasıl karşılaştırıldığı, kuramsallaştırmaya nasıl ulaşıldığı) şeffaf bir şekilde anlatılmalıdır.
- Sosyal eylem çıktıları (sergi sonrasında hangi politikaların, uygulamaların veya davranışların değiştiği, hangi somut adımların atıldığı) raporda yer almalıdır.

Son madde önemli olmakla birlikte, her fotoses çalışmasının mutlaka somut bir politik veya toplumsal çıktıyla sonuçlanması beklenmemelidir. Nitekim Kuratani ve Lai (2011) tarafından yapılan literatür taramasında, incelenen fotoses çalışmalarının yaklaşık üçte birinde herhangi bir sosyal eylem veya politika değişikliği girişimine rastlanmadığı belirtilmektedir.

STK'ların yürüttüğü fotoses çalışmaları sıklıkla doğrudan politika değişikliğini veya topluluk eylemini hedefler; fotoğraf sergileri, raporlar, yerel yönetimlerle buluşmalar gibi çıktılarla somut dönüşüm yaratmaya çalışır. Oysa Johnston (2016) tarafından da belirtildiği gibi, fotoses projelerinin çoğu politika değişikliği hedefi koymakta ancak bu hedefe ulaşma konusunda belirsiz kalmakta, hatta katılımcılarda gerçekçi olmayan beklentiler yaratma riski taşımaktadır. Akademik bağlamda yapılan fotoses araştırmaları ise derinlemesine anlama ve kuramsal katkı sunmaya odaklanabilir. Nitekim Evans-Agnew ve Rosemberg (2016), fotoses araştırmalarında katılımcı sesinin en zayıf olduğu aşamanın makale yayını olduğunu ortaya koymuş; bu durum, akademik fotosesin doğasının politika değiştirmekten farklı olduğunu göstermektedir.

Gabrielsson, Holmgren ve Hultgren (2022) da photovoice'in toplumsal değişime katkısının uzun süredir tartışmalı olduğunu, çoğu çalışmanın değişimi ancak bireysel düzeyde gerçekleştirebildiğini belirtmektedir. Nitel araştırma yöntemindeki esneklik ve konunun yöntemden daha önemli olduğu dikkate alındığında, akademik fotoses çalışmaları katılımcıların sesini duyurmak ve bulguların topluluk üzerinde yaratabileceği etkiler konusunda duyarlılığı artırmak gibi hedeflere ulaşıyorsa bir eylem planıyla sonuçlanmasa da amacına ulaşmış sayılabilir. Bununla birlikte, gelecekte yapılacak akademik fotoses çalışmalarında politika değişikliği yaratmanın yeni, farklı ve daha dolaylı yollarının (örneğin dijital platformlar aracılığıyla kamuoyu oluşturma, disiplinlerarası iş birlikleri veya karar alıcılarla yapılandırılmış diyalog süreçleri) geliştirilmesi de mümkündür; bu alandaki yöntemsel yeniliklere açık olmak, fotosesin dönüştürücü potansiyelini tamamen terk etmek anlamına gelmez.

Tablo 1 ve Tablo 2 birlikte incelendiğinde, fotoses yönteminin hem uluslararası hem de Türkiye bağlamında giderek yaygınlaşan, disiplinlerarası bir araştırma yaklaşımı olduğu görülmektedir. Uluslararası literatürdeki çalışmalar (Tablo 1) genellikle kronik ruhsal hastalıklar, yaşlılık, engellilik, göçmen sağlığı ve toplumsal cinsiyet gibi konulara odaklanmış, bazılarında sergi, politika belgesi veya yerel yönetim kararları gibi somut toplumsal eylem çıktılarına ulaşılmıştır. Örnekler fotosesin yalnızca yetişkinlerle değil, çocuklar, gençler, yaşlılar, göçmenler, engelliler ve kronik hastalar gibi farklı gruplarla da uygulanabildiğini göstermektedir. Bazı çalışmalar bireysel deneyimleri anlamaya odaklanırken bazıları doğrudan toplumsal değişim hedeflemiş olması fotosesin farklı amaçlara hizmet edebildiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 1: Uluslararası literatürden fotoses çalışması örnekleri		
Künye	Açıklama	Bulgular/Etkiler
Thompson, N.C. vd. (2008). The experience of living with chronic mental illness: A photovoice study. Perspectives in Psychiatric Care, 44(1), 15-27.	Kronik ruhsal hastalığı olan 38-51 yaş aralığında 7 yetişkinin hastalıkla yaşama deneyimleri fotoğraflar aracılığıyla incelenmiştir.	Sağlık profesyonellerinin empati kurmasına yardımcı olmuştur.
Cabassa, L. J., Nicasio, A., & Whitley, R. (2013). Picturing recovery: A photovoice exploration of recovery dimensions among people with serious mental illness. Psychiatric Services, 64(9), 837-842.	Ciddi ruhsal hastalığı, madde bağımlılığı ve evsizlik öyküsü olan ve New York'ta destekli konut programlarında yaşayan 16 kişinin iyileşme vizyonu incelenmiştir.	İyileşme odaklı hizmetlere rehberlik edebilecek bulgulara ulaşmıştır
Save the Children. (2014). Photovoice guidance: 10 simple steps to involve children in needs assessments. Save the Children UK.	Nepal/Bangladeş'te tehlikeli işlerde çalışan 10-14 yaş arası çocuklar kendi yaşam koşullarını belgeledi.	Sergi sonrası Bangladeş'te bazı atölyelerde güvenlik önlemleri artırılmıştır.
Novek, S., & Menec, V. H. (2014). Using photovoice to understand the meaning of social participation for older adults. Journal of Aging Studies, 29, 1-10.	Kanada'da 75 yaş üstü, evde yaşayan 30 yaşlı, mahallelerinde sosyal katılımını kolaylaştıran veya engelleyen faktörler belgelendi.	Sergi sonrası belediye mahallede kaldırım tamiratyapmış ve parka bank eklemiştir.
Angelo, J. & Egan, R. (2015). Family caregivers voice their needs: A photovoice study. Palliative & Supportive Care, 13(3), 701-712.	Ölmekte olan bir aile üyesine bakım veren 10 Yeni Zelandalının kendi perspektifinden deneyim ve ihtiyaçları ortaya konmuştur.	Palyatif bakım ekiplerinin bakım verenlerin ihtiyaçlarını anlamasını sağlamıştır.
Chan, A.W. vd. (2016). An Age-friendly living environment as seen by chinese older adults: A "photovoice" study. Int. J. Environ. Res. Public Health, 13(9), 913.	63-82 yaş arasında, çoğu toplu konutta yaşayan 44 Çinli yaşlı yetişkinin evde yaşlanmayı kolaylaştıran konut çevresi özellikleri belirlenmiştir.	Bulgular yaşlı dostu konut politikalarına yön vermiştir.

Payne, D.A. vd. (2016). Beyond disability, beyond the body: a photovoice study of young women's experiences with sexuality. <i>Disability & Society</i> , 31(8), 1040-1048.	Fiziksel engelli kadınların engellilik ve cinsellik konusundaki deneyimleri ve toplumsal tutumlarla yüzleşmeleri keşfedilmiştir.	Fotoğraf sergileri ve konferans sunumlarıyla toplumsal farkındalık yaratılmıştır.
Cornell, J. & Kessi, S. (2017). Black students' experiences of transformation at a previously "white only" South African university: a photovoice study. <i>Ethnic and Racial Studies</i> , 40(11), 1882-1899.	Cape Town Üniversitesi'nde öğrenim gören 24 siyahi öğrencinin ırkçılıkla ilgili deneyimleri incelenmiştir.	#RhodesMustFall hareketinin zeminini hazırlayan farkındalığı artırmıştır.
Ang, S.Y. vd.. (2019). A Photovoice study on nurses' perceptions and experience of resiliency. <i>J Nurs Manag</i> , 27, 414-421.	Singapur'da bir akademik merkezde çalışan 8 hemşirenin dayanıklılık algıları ve bu dayanıklılığı artıran faktörler araştırılmıştır.	Din/inanç ve sosyal destek dayanıklılığı artırmaktadır.
Daniel-Ulloa, J. vd. (2023). rural latino men's experiences and attitudes toward health: A pilot photovoice study. <i>Am J Mens Health</i> , 17(2).	ABD'nin kırsal bir bölgesinde yaşayan, 9 göçmen erkeğin sağlık deneyimleri ve tutumları keşfedilmiştir.	Aileden kopukluğun fiziksel ve ruhsal sağlığı olumsuz etkilediği ortaya konmuştur.
Watson, K.E. vd. (2023). A photovoice study on community pharmacists' roles and lived experiences during the COVID-19 pandemic. <i>Research in Social and Administrative Pharmacy</i> , 19(6), 944-955.	Kanada, Alberta'da COVID-19 pandemisi sırasında aktif görev yapan 18 eczacının pandeminin rolleri ve yaşam deneyimleri üzerindeki etkisi incelenmiştir.	Eczacıların bilgi, halk sağlığı ve ilaç yönetimi rolleri görünür hale gelmiş; liderlik rolleri de ortaya çıkmıştır.
Shah, S., & Bassett, L. (2025, November 25). Facilitating expression through photovoice: An exploration of Turkish and Syrian children's experiences post-earthquake. Brookings Institution.	Kahramanmaraş depremleri sonrasında, Hatay'daki konteyner kamplarda yaşayan Türk ve Suriyeli çocuklar deprem sonrası yaşam deneyimlerini fotoğraflarla belgelemiştir.	Bulgular projenin uygulama ortağı Save the Children Türkiye'nin çocuk koruma ve psikososyal destek programlarında değişiklikler yapmasını sağlamıştır.

Tablo 2: Türkiye’de yapılan fotoses çalışmalarından örnekler

Künye	Açıklama	Bulgular/Etkiler
Sever, M. & Özdemir, S. (2020). Koronavirüs (Covid-19) sürecinde öğrenci olma deneyimi: Bir fotoses çalışması. Toplum ve Sosyal Hizmet, 31(4), 1653-1679.	Pandemi ve uzaktan eğitim sürecindeki 154 üniversite öğrencisinin (12 fotoğraf analiz edilmiş) öğrenci olma deneyimi fotoğraflarla aktarılmıştır.	Çalışma, üniversitelerin çevrimiçi psikososyal destek mekanizmaları kurması gerektiğini göstermiştir.
Dinç, H., Çetin İzmirlioğlu, E., Ünver, O. & Argan, M. (2021). Oturmaya mı geldik! Covid-19 sürecinde genç kadınların hedonik tabanlı boş zamanlarına ilişkin bir fotoses araştırması. Spormetre, 19(2), 168-184.	15-20 yaş arası, pandemi kısıtlamalarında evde kalan genç kadınların ev içi hedonik (haz odaklı) boş zaman aktiviteleri belirlenmiştir.	Genç kadınların pandemide bilişsel haz, sosyal haz, üretici haz ve tekilci haz üreten aktivitelerle keyif aldıkları ortaya konmuştur.
Ünver, O., Dinç, H., Çetin, E. & Argan, M. (2021). kaygılarım kabusum olmasın: Futbolcuların covid-19 pandemisi sürecindeki kaygılarının fotoses yöntemiyle incelenmesi. IJSETS, 7(2), 60-72.	Covid-19 pandemisinde Türkiye liglerinde oynayan 9 futbolcunun (5 amatör, 4 profesyonel) yaşadığı kaygı durumları fotoğraflarla ortaya konmuştur.	Futbolcular sosyal mesafe, ekonomik kaygı, gelecek kaygısı ve sağlık kaygısı yaşamıştır. Çalışma, spor kulüplerine psikolojik destek ihtiyacını göstermiştir.
Yılmazlı Trout, İ. & Yıldırım, F. (2021). Lisansüstü öğrencilerinin gözünden kampüs ortamı: Bir photovoice (Fotoses) çalışması. Nitel Sosyal Bilimler, 3(2), 231-257.	Amerika Birleşik Devletleri'nde bir üniversitede öğrenim gören 13 lisansüstü öğrencinin (9 yüksek lisans, 4 doktora) kampüs kültürü ve iklimi algıları incelenmiştir.	Danışman ve akran desteğinin önemi vurgulanmış, sonuçlar üniversite yönetimiyle paylaşılmıştır.
Bilik, Ş., Çavdar, F. S., Çetin, M., & Sever, M. (2022). Mastektomi operasyonu geçiren meme kanseri kadınların öz saygı durumlarının fotoses yöntemi ile incelenmesi. Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi, (20), 67-91.	42-67 yaş arasında, mastektomi (meme kanseri nedeniyle meme ameliyatı) geçirmiş 14 kadının benlik saygısına ameliyatın etkisi ve duygusal deneyimleri değerlendirilmiştir.	Kadınlarda umutsuzluk, çaresizlik, depresyon ve cinsel yaşam sorunları görülmüş; özgüven kaybı yaşanmıştır.

Burucu, R., Cantekin, I. & Korkmaz Arslan, T. (2022). Hemşirelik öğrencilerinin gözüyle yoğun bakım: Bir fotoses çalışması. Sağlık ve Toplum, 32(3), 153-163.	Yoğun bakım hemşireliği dersi alan 15 hemşirelik öğrencisinin yoğun bakım hemşiresi ve ünitesine dair farkındalıkları değerlendirilmiştir.	Öğrenciler yoğun bakım hemşiresinin insana değer veren, vicdanlı ve terapötik iletişim kurabilen özelliklerde olması gerektiğini belirtmiştir.
Korucuk, M. (2023). Üniversite öğrencilerinin akademik, sosyo-kültürel ve ekonomik sorunları: Fotoses uygulaması. AUJEF, 7(4), 1260-1287.	Doğu Anadolu Bölgesi'nde öğrenim gören 12 üniversite öğrencisinin (6 lisans, 6 ön lisans) akademik, sosyo-kültürel ve ekonomik sorunları belirlenmiştir.	Barınma, beslenme ve sosyal alan yetersizliği gibi sorunlar tespit edilmiş, çözüm önerileri karar alıcılarla paylaşılmıştır.
Özcebe, L. H., Üner, S., Yardım, N., & Uğurlu, G. (2023). Gençlerin gözünden kentsel yaşam çevrelerinde yeşil alanlar ve fiziksel aktivite olanakları. Gazi Üniversitesi. ISBN: 978-605-68577-1-3.	Ankara'da yaşayan, 15-27 yaş aralığındaki 19 genç kendi yaşam alanlarındaki fiziksel aktivite olanakları ile bunları kolaylaştıran veya engelleyen unsurları fotoğraflamış ve yorumlamıştır.	Çalışma, gençlerin gözünden çözüm önerileri sunmakta ve kentsel tasarım için yol gösterici olmayı hedeflemektedir.
Aydemir, H. & Hasgöl, E. (2024). Sosyal hizmetler öğrencilerinin yoksulluk algılarının fotoses yöntemiyle incelenmesi. Ufuk Bilim Dergisi, 24(2), 149-175.	Sosyal hizmetler programında eğitim alan 40 öğrencinin yoksulluk algısı kendi çektikleri fotoğraflarla somutlaştırılmıştır.	Öğrenciler yüksek enflasyon nedeniyle temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmakta, yurtdışı hijyen ve özel alan sorununu yaşamaktadır. Aile içi yükler ve eşitsizlik vurgulanmıştır.

Türkiye’de yapılan çalışmalar (Tablo 2) pandemi deneyimi, gençlerin boş zaman aktiviteleri, futbolcu kaygıları, meme kanseri hastalarının öz saygısı, hemşirelik eğitimi, üniversite öğrencilerinin sorunları ve yoksulluk algısı gibi yerel ve güncel temaları ele almakta; bu örnekler fotosesin toplumsal krizlere anında yanıt verebildiğini ve hızlı ihtiyaç değerlendirmesi için uygun bir yöntem olduğunu göstermektedir. Buna karşılık uluslararası örneklerde daha çok yapısal sorunlar (ırkçılık, kentsel dönüşüm, sağlık politikaları) uzun soluklu çalışmalarla ele alınmıştır. Türkiye örneklerinde eylem çıktıları genellikle karar alıcılarla paylaşma, farkındalık yaratma veya çözüm önerileri sunma düzeyinde kalırken; uluslararası örneklerde fiziksel çevre düzenlemeleri (kaldırım tamiri, parka bank eklenmesi),

işyerinde güvenlik önlemlerinin artırılması veya çocuk koruma programlarında değişiklik yapılması gibi doğrudan politikaya yansıyan sonuçlar daha belirgindir. Bu fark, fotosesin uygulandığı bağlamın (STK destekli projeler vs. akademik çalışmalar) ve araştırmanın nihai hedefinin (doğrudan savunuculuk vs. derinlemesine anlama) bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Her iki tablo da fotosesin farklı kültürel ve kurumsal koşullarda esnek biçimde uygulanabilen, katılımcıların kendi sesleriyle sorunlarını görünür kılmalarını sağlayan güçlü bir nitel yöntem olduğunu ortaya koymaktadır

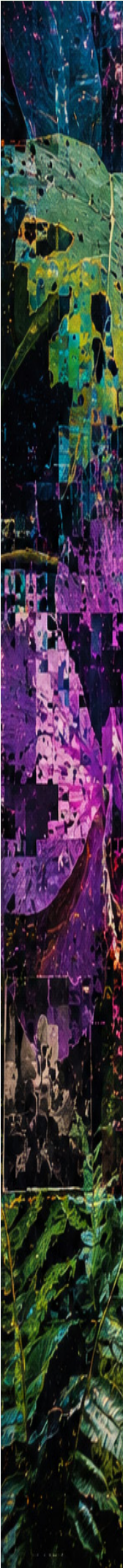
Sonuç

Fotoses deseni, sosyal bilimlerde görsel yöntemlerin giderek artan önemi içinde, katılımcı odaklı, güçlendirici ve dönüştürücü bir araştırma yaklaşımı olarak özgün bir yere sahiptir. Özdamar Akarçay'ın (2023) da belirttiği gibi, görsel yöntemler araştırma öznelarını pasif bilgi kaynakları olmaktan çıkarıp aktif bireylere dönüştürmekte; fotoses ise bu dönüşümün en sistematik ve etkili araçlarından birini sunmaktadır. Wang ve Burris'in (1994) Çin'in kırsalında başlattığı bu yolculuk, bugün dünyanın dört bir yanında farklı topluluklarda (çocuklar, göçmenler, HIV ile yaşayanlar, evsizler, yaşlılar, engelliler, azınlık grupları) uygulanmakta ve her uygulamada toplulukların kendi sesleriyle kendi geleceklerini şekillendirmelerine olanak tanımaktadır. Kendini görsel içeriklerle ifade etmenin daha çok tercih edildiği ve yaygınlaştığı günümüz dünyasında fotosesin önemi giderek artacaktır. Okuma yazma bilmeyen bireyler, geleneksel yazılı formların dışında kaldıkları için araştırmalarda sıklıkla görünmez kalır. Fotoses, onların dünyayı kendi gözleriyle fotoğraflayarak anlatmasına olanak tanır. Desen, göç ettikleri ülkenin ortak dilini konuşamayan göçmen/mülteci grupları için de son derece kullanışlıdır. Fotoğraflar, dil ve okuryazarlık farklarından bağımsız olarak anlam üretme kapasitesine sahiptir. Bu yönüyle fotoses, yalnızca bir araştırma yöntemi değil, aynı zamanda dışlanmış ve sessizleştirilmiş toplulukları görünür kılan bir araç olarak okunmalıdır.

Kaynakça

- Asaba, E., Laliberte Rudman, D., Mondaca, M., & Park, M. (2014). Visual methodologies: Photovoice in focus. In S. Nayar & M. Stanley (Eds.), *Qualitative Research Methodologies for Occupational Science and Therapy* (ss. 1-15). Routledge.
- Banks, M. (2008). *Using visual data in qualitative research*. Sage.
- Carlson, E. D., Engebretson, J., & Chamberlain, R. M. (2006). Photovoice as a social process of critical consciousness. *Qualitative Health Research*, 16(6), 836-852.
- Evans-Agnew, R. A., & Rosemberg, M. A. S. (2016). Questioning Photovoice Research: Whose Voice? *Qualitative Health Research*, 26(8), 1019-1030.
- Finlay, L. (2005). "Reflexive embodied empathy": A phenomenology of participant-researcher intersubjectivity. *The Humanistic Psychologist*, 33(4), 271-292.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Continuum.
- Gabrielsson, H., Holmgren, J., & Hultgren, A. (2022). Photovoice revisited: Dialogue and action as pivotal. *Qualitative Health Research*, 32(5), 814-822.
- Harper, D. (2002). Talking about pictures: A case for photo elicitation. *Visual Studies*, 17(1), 13-26.

- Heath, C., Hindmarsh, J., & Luff, P. (2010). Video in qualitative research: Analysing social interaction in everyday life. SAGE.
- Johnston, G. (2016). Photovoice: false hopes and ethical pitfalls. *International Journal of Qualitative Methods*, 15(1).
- Kuratani, D. G., & Lai, E. (2011). Photovoice literature review. Uni. Southern California.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. MIT Press.
- Oliffe, J. L., Bottorff, J. L., Kelly, M., & Haplin, M. (2008). Analyzing participant produced photographs from an ethnographic study of fatherhood and smoking. *Research in Nursing & Health*, 31, 529–539.
- Özdamar Akarçay, G. (2023). *Görsel sosyoloji: Kavramlar, dönemler, yöntemler*. Phoenix.
- Pink, S. (2013). *Doing visual ethnography* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Power, N. G., Norman, M. E., & Dupré, K. (2014). Rural youth and emotional geographies: How photovoice and words-alone methods tell different stories of place. *Journal of Youth Studies*, 17(8), 1114–1129.
- Reasner, L. (2025) Using photovoice as a community engagement tool. Extension. AECL-9812 Oklahoma State University.
- Rose, G. (2016). *Visual methodologies: An introduction to researching with visual materials* (4th ed.). Sage.
- Save the Children. (2014). Photovoice guidance: 10 simple steps to involve children in needs assessments. Save the Children UK.
- Tsang, K. K. (2020). Photovoice data analysis: Critical approach, phenomenological approach, and beyond. *Beijing International Review of Education*, 2(1), 136-152.
- van Manen, M. (2014). *Phenomenology of practice: Meaning-giving methods in phenomenological research and writing*. Left Coast Press.
- Wang, C. C. (1999). Photovoice: A participatory action research strategy applied to women's health. *Journal of Women's Health*, 8(2), 185-192.
- Wang, C. C., & Burris, M. A. (1994). Empowerment through photo novella: Portraits of participation. *Health Education Quarterly*, 21(2), 171-186.
- Wang, C. C., & Burris, M. A. (1997). Photovoice: Concept, methodology, and use for participatory needs assessment. *Health Education & Behavior*, 24(3), 369-387.
- Wang, C. C., & Redwood-Jones, Y. A. (2001). Photovoice ethics: Perspectives from Flint Photovoice. *Health Education & Behavior*, 28(5), 560-572.

Özgün Makale

Kadınların Gözünden Tütün: Bir Fotoses Araştırması

Tobacco Through Women's Eyes: A Photovoice Study

Temmuz Gönc Şavran¹, Başak Daban², Melek Ekiz², Zübeyde Nazir²

1. Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye
2. Doktora, Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye

Öz

Bu çalışmanın amacı 2025 yılında tamamlanan nitel bir araştırmanın bulguları üzerinden tütün kullanımının kadınlar için anlamının ne olduğunu incelemektir. Eskişehir’de fotoses deseniyle yürütülen araştırmanın katılımcı grubu 15 kadından oluşmaktadır. Amaçlı örnekleme ile seçilen katılımcıların dahil edilme kriteri en az son iki yıldır mamul, sarma, elektronik sigara veya nargile kullanıyor olmalarıdır. Fotoses desenine uygun olarak katılımcılarla iki odak grup görüşmesi yapılmış, ilkinde kendilerinden tütünün anımsatan veya çağrıştıran fotoğraf çekmeleri istenmiş, ikinci görüşmede bu fotoğraflar katılımcılar tarafından yorumlanmış ve tartışılmıştır. Veriler tematik olarak analiz edilmiş, dört tema ortaya çıkmıştır. Bunlar mekânsal ve zamansal kontrol sağlama, ataerkil otoriteye sembolik başkaldırı ve bireysel kimlik inşası, duygusal emeği düzenleme, denormalizasyon, damgalanma ve uyum stratejileridir. Bulgular tütün kullanımının kadınlar için toplumsal cinsiyet ve gündelik yaşamla ilgili bir sosyolojik olgu olduğunu, ataerkil normlarla müzakere edilen, bireysel kimliği destekleyen bir aidiyet alanı olduğunu göstermektedir. Tütünle ilgili çalışmalarda tütün kullanımını sadece madde bağımlılığı olarak ele almak ona yüklenen anlamı ve eylemin içinde gerçekleştiği bağlamı görmezden gelmektir. Tütünle mücadele politikalarının bu derinliği dikkate alarak planlanması önerilir.

Anahtar sözcükler: Toplumsal cinsiyet, sağlık sosyolojisi, tütün kullanımı, bağımlılık

Abstract

Through the findings of a qualitative research completed in 2025, the aim of this study is to examine the meanings of tobacco use for women. The study was conducted in Eskişehir with photovoice design, included 15 women participants. Participants were selected through purposive sampling. Inclusion criteria was to have used hand-rolled, electronic cigarettes, or hookahs for at least the last two years. Two focus group interviews were conducted with the participants, in accordance with the photovoice design. In the first interview, they were asked to take photographs that reminded or evoked tobacco; in the second interview, these photographs were interpreted and discussed by the participants. The data were analyzed thematically and these four themes revealed: spatial and temporal control, symbolic rebellion against patriarchal authority and the construction of individual identity, regulation of emotional labor, denormalization, stigmatization, and conformity strategies. The findings indicate that tobacco use is a sociological phenomenon related to gender and daily life for women, a space of belonging negotiated with patriarchal norms and supporting individual identity. In studies related to tobacco, addressing tobacco use only as a substance addiction ignores the meaning attributed to it and the context in which the act takes place. It is recommended that tobacco control policies be planned taking this depth into account.

Keywords: Gender, sociology of health, tobacco use, addiction

Bu makalede yer alan verilerin bir kısmı 27.12.2025 tarihinde Konya’da düzenlenen Uluslararası Selçuk Bilimsel Araştırmalar Kongresi’nde sunulmuş olan “Tütün Kullanımı ve Toplumsal Cinsiyet: Nitel Bir Araştırma” başlıklı bildiride sunulmuştur.

Geliş Tarihi / Received: 13.05.2026 **Kabul Tarihi / Accepted:** 08.06.2026 **Yayın Tarihi / Published:** 19.06.2026

Sorumlu Yazar / Correspondence: Temmuz Gönc Şavran **Eposta:** , tgonc@anadolu.edu.tr

Sorumlu Editör / Handling Editor: Nuray Özgülnar

Atıf için / Suggested Citation: Gönc Şavran, T., Daban, B., Ekiz, M., Nazir, Z. (2026). Kadınların Gözünden Tütün: Bir Fotoses Araştırması *Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa)*, BAHAR(18), 19-35

Giriş

Tütün kullanımı sosyolojik perspektifle incelendiğinde bir bağımlılık davranışının ötesinde, semboller, ritüeller ve sosyalleşme süreçleriyle ilgili bir pratik olarak okunabilir. Bu durum kadınların tütün kullanımı söz konusu olduğunda daha da belirginleşir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye bağlamında kadınların tütün kullanım deneyimlerini, bu pratiğin toplumsal cinsiyet rejimi ile kesişen kültürel anlamlarını ortaya çıkaracak şekilde incelemektir. Çalışma tütün kullanımını salt bir bağımlılık veya sağlık sorunu olarak değil, kadınların gündelik hayatta özerklik, kimlik, bakım ve direniş stratejileri geliştirdikleri çok boyutlu bir sosyal fenomen olarak kavramsallaştırmayı hedeflemektedir.

Kadınların tütün kullanımına dair geleneksel sağlığı iyileştirme yaklaşımlarının ötesinde, sosyolojik bir bakış öneren Daykin'e (1993) göre tütün, genç kadınlar için yalnızca bir bağımlılık değil, içinde yaşadıkları toplumsal ve kültürel bağlamda anlam kazanan bir pratiktir. Bu pratik, kimlik inşasında özerkliği ve yetişkinliğe geçişi sembolize eder, akran ilişkilerinde ise bir sosyal bir dayanışma aracı haline gelir. Bunların yanında günlük stres ve gerilimlerle başa çıkma aracı olarak ve toplumsal ince beden baskısı nedeniyle oluşan kilo kontrolü sürecinde iştah kesici bir araç olarak kullanılır. Daykin (1993) bu nedenle genç kadınların tütün kullanımını azaltmaya yönelik müdahalelerinin, tütünün sosyal ve psikolojik işlevlerini kabul ederek, alternatif olarak anlamlı kimlikler, destekleyici sosyal bağlar, stres yönetiminde başka yollar sunarak yapılması gerektiğini ileri sürer. Sadece sağlık riski üzerinden yürütülen tütün kontrol çabalarının tütünün, spesifik olarak sigaranın gündelik yaşamdaki işlevsel rolünü ve anlamını görmezden geldiği için ancak sınırlı bir etkiye sahip olacağını savunur.

Hanisch'in (1970) kişisel olan politiktir ilkesinden yola çıkarak kadınların tütünle kurduğu ilişkinin ataerkil kapitalist düzenin kadın bedeni, zamanı ve emeği üzerinde kurduğu karmaşık tahakkümün ve bu tahakküm karşısında geliştirilen uyum ve direniş stratejilerinin uygulandığı alanlardan biri olduğu söylenebilir. Örneğin bir kadının bakım verdiği çocuklardan ve yaşlılardan kısa süreliğine uzaklaşarak balkonda veya evin önünde içtiği bir sigara, bakım emeğinin görünmez ve karşılıksız yükünden sıyrılma, Graham'ın (1993) ifadesiyle kendine ait mekansal ve zamansal bir alan açma çabasıdır. Bu mikro-pratik, neoliberalizmin bireyselleştirdiği ve sağlığı bireysel bir sorumluluk ve ahlaki bir erdem haline getiren sağlıklılık söylemi içinde, sağlıksızlık üzerinden damgalanan kötü bir seçim olarak görülse de (Crawford, 1980), diğer taraftan yapısal eşitsizliklerin dayattığı bir hayatta kalma stratejisi olarak da okunabilir. Hilary Graham (1987, 1993) yoksul anneler üzerine yaptığı çalışmalarda tütünün (çalışma sigara türünü kapsamaktadır) yoksulluk ve bakım sorumluluklarının kesişiminde, fiziksel ve duygusal kaynakların tükendiği bir ortamda dengeyi sağlamak için kullanılan bir gündelik hayat yönetimi stratejisi olduğunu belirtir. Nitekim kadınların sigara içme oranları, tüm dünyada sosyo-ekonomik statüyle ters orantılıdır (Greaves, 1996). Yoksulluk kaynaklı stres,

gelecek kaygısı, belirsizlik, sosyal sermaye yokluğu gibi etkenler tütün (sigara) erişilebilir ve anlık bir haz kaynağı haline getirir. Yoksulluk kültürü genellikle “kısa vadeli düşünme” davranışına yol açtığı (Graham, 1993) için uzun vadeli sağlık sonuçları yoksul kullanıcılar için her zaman en önemli etken değildir. Diğer taraftan tütün kontrolü politikalarının yalnızca bireysel tercihlere odaklanması, en savunmasız kadın gruplarını suçlayıcı söylemin hedefi haline getirir. Özellikle kadınlar ve anneler söz konusu olduğunda kadın “bencil”, “iradesiz” veya “kötü anne” olarak etiketlenip damgalanır. Bu ahlaki yargı, son dönem tütün karşıtı politikalarla (Hoek et al., 2014) şiddetlenmiş, kadınları yoğun bir suçluluk ve utanç duygusuna iterek gizli içicilik (closet smoking) adı verilen bir kültürün (Hoek et al., 2014) doğmasına neden olmuştur. Tüm bu süreçlerin anlaşılabilmesi için kadınların tütün kullanımı kendi deneyim dünyalarında, onları çevreleyen toplumsal cinsiyet rejimi, sınıf konumu, bakım ekonomisi ve tüketim kültürü gibi makro yapıların mikro-bedensel tezahürü olarak ele alınmalıdır.

Sylvia Walby’nin teorisine göre modern toplumlar erkek egemenliği bir merkezden değil, birbirini besleyip pekiştiren altı farklı yapısal alanda örgütlenir; bu alanlar ücretli iş, hane içi üretim, devlet, şiddet, cinsellik ve kültürdür (Walby, 1990). Baskı bir yandan özel alandaki, diğer yandan kamusal alandaki kurumsal düzenlemeler aracılığıyla sürdürülür. Ataerki monolitik bir yapı değil, tarihsel ve toplumsal bağlamlara göre dönüşen ve her dönüşümde kadınları sistematik olarak dezavantajlı konuma yerleştiren dinamik bir sistemdir. Ataerki yapının anlam sistemleri, temsil pratikleri ve gündelik söylemler aracılığıyla yeniden üretildiği toplumsal alanları “kültürel alan” (cultural domain) olarak tanımlayan Walby’e (1990) göre kadınlık ve erkeklik anlamları kültürel alan içinde, yani medya, dil, din, eğitim, sanat, popüler kültür ve gündelik normlar üzerinden kurulur, normalleştirilir ve meşrulaştırılır. Walby kültürel alanı ataerkinin “özel” ve “kamusal” alanlarla birlikte işleyen çok katmanlı bir sistemi olarak ele alır ve kültürel alanda üretilen temsillerin toplumsal cinsiyet rejimlerinin sürekliliğinde merkezi bir yere sahip olduğunu savunur. Bu çerçeveden bakıldığında, tütün kullanımı kültürel alanın diğer alanlarla iç içe geçerek kadın üzerinde nasıl bir kontrol mekanizması olarak işlediğini tarihsel olarak gösteren bir örnektir. Tütün kullanmak Viktoryen normlar çerçevesinde yalnızca seks işçileri veya aktrisler gibi “iffetsiz” kabul edilen kadınlara yakıştırılan bir davranıştır (Hilton, 2000), bu da sınıf ve cinsellik üzerinden işleyen bir kontrol mekanizmasıdır. Diğer bir deyişle 19. yüzyılda tütün kullanmak Walby’nin kamusal alanına (kafeler, kulüpler, sokaklar) ve ücretli iş alanına (fabrikalar, ofisler) egemen olan eril kültürün bir ritüelidir ve kadınlara kapalıdır. Bu pratik fiziksel bir eylemden fazlasıdır, rasyonalite, bağımsızlık ve kamusallıkla karakterize edilen erkeksiliğin ve erkeğin “üstün” statüsünün bedensel olarak kodlanmış bir ifadesidir (Collins, 2005). Kadınların bu alana fiziksel ve sembolik olarak girişi, ataerki sözleşmenin iki yönden ihlali anlamına gelmiştir. Kadınların tütün kullanması bir yandan kültürel alandaki eril tekele, diğer yandan cinsellik alanına dayanan ve kadını iffetlilikle ve özel alanla sınırlayan geleneksel kodlara bir meydan okumadır. Örneğin 1840’da Berlin’de yayımlanan bir gazetede haberde (Bluhm, 2001, s.95-96) kadınların kamusal alanda tütün kullanmasından duyulan endişenin aslında kadınların erkek rollerine girmesinden duyulan endişe olduğu anlaşılmaktadır:

Hatta geçenlerde zarif bir hanım, puro içen bir beyefendiyi sokak ortasında durdurarak kendisininkini yakmasını rica etmiş. Aman ne güzel! Fazla sürmez, bu kadınlar pantolon da giyer, erkekleri kamçılıyarak

mutfağa sürer ve çocuklarını at üstünde emzirirler! Bir de hanımlar kahvehanesi kuruluyormuş, orada kadınların durumu tartışılacaktı, purolar tütürülecek, en yeni dergiler okunacaktı, kısacası beyler gibi davranılacaktı. Tövbe, tövbe!

Bu açıdan, tütün kullanan ilk kadınların (seks işçileri, süfajetler, Bohem sanatçılar vs) toplumun sınırlarında konumlanması tesadüf değildir. Ataerkil sistem cinsiyete dayalı normların ihlali kontrol altında tutmak için kültürel alanı kullanmakta, normdan çıkanı etiketlemekte ve dışlamaktadır. Kadınların bu pratiği benimsemesi ve özellikle yirminci yüzyıl boyunca artan bir şekilde normalleştirilmesi de hem ataerkil hem kapitalist sistemle karmaşık bir müzakere sürecidir. Tütün kullanan kadın bir yandan Walby'nin hane içi üretim ve cinsellik alanlarından kaynaklanan geleneksel rollerini reddederek, kamusal alan ve ücretli iş alanına ait eril kodları taşıyor ve böylece bir başkaldırı ve öznellik iddiası ortaya koymuş olur. Nitekim 1920'lerde tütün endüstrisinin özgürleşme retorikini pazarlamasıyla birlikte "flapper" imajı oluşmuş, tütün (sigara) modern, kentli, özgür genç kadın imajının bir parçası haline gelmiştir (Amos & Haglund, 2000). Sigara markaları cinsiyete göre ayrılmış, "Marlboro" erkeksi macera ve riski, "Virginia Slims" ince, zarif ve özgür kadını simgelemiştir. Bu pazarlama tekniği tütünü kadınlar için ikili bir mesajla yüklü hale getirmiştir: tütün endüstrisinin 20. yüzyıldaki pazarlama stratejileri, kadınların tütün kullanarak gösterdikleri başkaldırıyı kapitalist tüketim mantığına entegre ederek etkisini erozyona uğratmış, sigarayı kadınlar için "zarafet", "incelik" ve "özgürlük" gibi yeni, ancak yine de ataerkil güzellik normlarıyla uyumlu anlamlarla yeniden kodlamış ve kültürel alanda reklamlarla bu kodları pekiştirmiştir (Amos & Haglund, 2000).

Tütün kullanımının kadınlar açısından özne inşasıyla da ilişkili olması, konunun bakım verme süreci açısından da değerlendirilmesini gerekli kılar. Nitekim Gilligan'ın (1982) vurguladığı gibi kadınların ahlakî dünyası sürekli olarak diğerine yönelik olma haliyle şekillenir. Geleneksel ahlak psikolojisinin evrensel ve soyut adalet ilkelerine dayanan hiyerarşik modelini eleştiren Carol Gilligan'a (1982) göre bu model esas olarak erkek deneyimlerinden türetilmiş ve kadınların ahlaki akıl yürütmesindeki farklılığı göz ardı etmiştir. Kadınların ahlakı, Gilligan'ın farklı bir ses olarak tanımladığı olguyla karakterize edilir. Bu farklı ses ilişkisellik, bağlantı ve sorumluluk üzerine kurulu, soyut kurallardan ziyade somut ilişkiler bağlamında işleyen bir bakım etiğidir. Gilligan böylece kadınların ahlaki dünyasının, sürekli bir diğerine yönelik olma haliyle şekillendiğini öne sürer.

Gilligan'ın psikolojik kavramını politikleştirerek genişleten Joan Tronto (1993) için bakım, sadece bir kişisel erdem veya duygusal bir yanıt değil, temel bir politik faaliyet ve toplumsal örgütlenme ilkesidir. Tronto'nun geliştirdiği politik bakım etiğine göre bakım, birbirini takip eden dört aşamadan oluşur. Bunlardan ilki, ihtiyacın farkında olmak anlamına gelen ilgilenmektir (caring about). İkincisi sorumluluk alarak bakımı üstlenmektir (taking care of). Üçüncü aşama bakımı gerçekleştirmek, yani bakım vermek (care-giving) ve sonuncusu da bakım almaktır (care-receiving). Tronto (1993) ev işleri, duygusal destek sağlama, çocuk, yaşlı ve hasta bakımı gibi geleneksel olarak

kadınlara atfedilen ve değersizleştirilen eylemlerin toplumsal yeniden üretim için vazgeçilmez olduğunu vurgular ve bu faaliyetlere merkezi bir önem atfeder. Bakım hizmetlerini satın alarak ve başkasına devrederek bakım sorumluluğundan kaçınma olgusunu “imtiyazlı sorumsuzluk” olarak adlandırır, böylece bakım faaliyetlerinin cinsiyetlendirilmiş ve sınıfsallaştırılmış bir işbölümü çerçevesinde örgütlendiğini gösterir. Bakım emeğinin somutlaşmış hallerinden biri olan ev içi bakım, yoğun ve karşılıksız bir duygusal emek (Hochschild, 1983) biçimini içerir: kadın fiziksel gereksinimleri karşılamasının yanında sürekli başkalarını anlamak ve sakinleştirmek için kendi duygusal kaynaklarını kullanır. Sürekli dışa dönük olmayı gerektiren bu duygusal yatırım ağır bir bilişsel ve duygusal yük yaratarak tükenmişlik potansiyelini artırır. Bu açıdan değerlendirildiğinde sürekli başkalarına, diğerlerine odaklanan kadının tütün kullanımı, dikkati fiziksel ve sembolik olarak içeri, kendine, kendi bedenine ve nefesine çevirdiği bir ritüeldir. Nikotinin sakinleştirme ve odaklanmayı artırma şeklindeki kimyasal etkisi bu kopuşu destekler, ama asıl önemli olan tütün kullanılan sürede diğerine yönelik bakım ve emek sürecinin kısa süreli bir kesintiye uğraması, normların baskısının bir süreliğine askıya alınmasıdır.

Tütün kullanımı bakım verenin meşru kendini tüketim / öz-tüketim biçimi olarak da işlev görür. Kapitalist tüketim toplumu, bakım emeğini görünmez kılar ve değersizleştirirken, bakım veren kadının kendisi için yapacağı lüks veya keyif odaklı tüketimi de sınırlandırır veya suçluluk duygusuyla doldurur. Ne var ki tütün (sigara) bir paradoksla bu kısıtlayıcı çerçeveyi kırar: Zararlı ve bağımlılık yapıcı bir madde olduğu için tütün kullanımı kendine zarar verme olarak kodlanır ve bu özelliği ile bakım etiğinin sürekli diğerini hayatta tutma ve besleme mantığına ters düşer. Böylece tütün bakım verenin, diğerlerinin bedenlerini ve sağlıklarını korumak için harcadığı çabanın aksine kendi bedenini ve sağlığını kasıtlı olarak riske atabildiği, kendini tükettiği/tüketebildiği tek alan haline getirir. Bu trajik gösterge, bakım verenin kendini konumlandırabileceği özerklik alanının ne kadar sınırlı, dar ve patolojik olabileceğinin bir işaretidir. Bu anlamda tütün, kadının kendini, sürekli besleyen ve tükenen bir özne olarak değil, bir an için kendi tüketiminin ve yok oluşunun faili olarak deneyimlemesine izin veren çarpık bir özgürlük alanı sunar. Dolayısıyla, sigara içme eylemi, Gilligan ve Tronto’nun işaret ettiği bakım etiğinin yükünü ve bu yük altında kadın öznenin kendini gerçekleştirme imkanlarının nasıl tehlikeye atıcı ve kendine zarar verici yollara sapabildiğini açıkça ortaya koyan bir sosyolojik fenomendir.

Michel de Certeau’nun (1984) güç ilişkilerinin mikro-politikasını anlamak için geliştirdiği strateji ve taktik ayrımı da tütün kullanımının analizinde kullanışlı olabilir. Stratejiler, güçlü olanların sahip oldukları kendilerine ait bir mekân üzerinden zamanı, kuralları ve eylemleri önceden belirleyerek iktidarlarını dayatma yollarıdır. Diğer bir deyişle strateji, bir kalesi/fabrikası/ofisi (yani mekânı) olan iktidarın bu mekân ve alanı düzenleme ve kontrol etme pratiğidir. Güçsüzlerin kendilerine ait özerk alanları yoktur, zorunlu olarak iktidarın alanı içinde yer alırlar. Bu alan üzerinde doğrudan hakimiyet kuramazlar ama iktidarın mekânını, zamanını, araçlarını ve kurallarını geçici olarak değiştirir, uyarlar ve kendi lehlerine çevirirler, bu pratiklerin bütünü de taktik olarak adlandırılır. Taktik kalıcı bir zafer sunmaz, geçici ve sürekli yeniden icat edilmesi gereken küçük zaferler peşinde olan fırsatçı, kurnaz ve yaratıcı bir müdahaledir (de Certeau, 1984). Bu teorik çerçeveden değerlendirildiğinde kadının gündelik hayatı çok katmanlı stratejik düzenlemelerin kesişim alanıdır: bir yandan ataerkil sistemin stratejisi

kadının emeğini, bedenini ve zamanını özel alan ve annelik gibi kurumsal mekânlara hapsederek bakımı kadının doğal ve karşılıksız sorumluluğu haline getirir, diğer yandan neoliberal kapitalizmin stratejisi kadının ücretli işteki emek zamanını maksimum verimlilik için parçalara ayırır ve tüketim yoluyla da kendini gerçekleştirmeye yönelik baskı yaratır. Kadın, bu iki stratejinin yarattığı çifte vardiyanın içinde kendine ait özerk bir zaman-mekân parçasından yoksundur. Bu stratejik kuşatma altında, tütün kullanımı / sigara molası bir taktik olarak işler.

Tütün kullanımı ve toplumsal cinsiyetle ilgili bir diğer önemli nokta da tütünün iştah kesmek, dolayısıyla incelmek amacıyla kullanılmasıdır. Modernite bedeni geleneksel ve kolektif aidiyetlerden kurtararak özgürleştirdiği iddiasıyla ortaya çıkmış olsa da daha derin bir denetim rejiminin merkezine yerleştirmiştir. Bryan Turner'ın (1984) ifadesiyle, beden artık sabit bir durum değil, sürekli bir iyileştirme, disipline etme ve süsleme çabası gerektiren açık uçlu bir proje haline gelmiştir. Bu proje kadın bedeninde yoğunlaşarak onu toplumsal normlara uygunluğun, estetik değerin ve ahlaklılığın temel göstergesine dönüştürmüştür. Kadın bedeni, bu süreçte, Susan Bordo'nun (1993) Taşınması Zor Ağırlık adlı çalışmasında vurguladığı gibi bir dizi kültürel ikilemin somutlaştığı bir savaş alanına dönüşür: kontrol/kontrol kaybı (diyet/oburluk), sınır/aşırılık, içselleştirilmiş/disipline edilmiş arzu. Bordo (1993) için bu ikilemler, patriyarkal kapitalizmin, kadınları sürekli bir bedensel gözetim ve öz-denetim pratiğine tabi kılarak tabi kılma mekanizmalarıdır. Bu bağlamda tütünün / sigaranın kadınlar arasında zayıflatıcı ve iştah kesici bir araç olarak kabulü modern beden projesinin mantığına içkin bir inançtır. Sigara, kadının kendi bedeni üzerinde kurduğu projenin bir aracı haline gelir, bu projenin temel hedeflerinden biri de Bordo'nun da vurguladığı incelik kültürünü içselleştirmek ve pekiştirmektir. İncelik, modern toplumda yalnızca estetik bir tercih değil; aynı zamanda öz-disiplin, irade gücü, ahlaki üstünlük ve sosyal kabulün bedensel kanıtıdır. Tütün kullanımı bu bağlamda, kadına arzu edilen nitelikleri kazanma ve sergileme olanağı veren ikircikli bir araç sunar.

Burada ortaya çıkan çelişki şudur: Kadın tütün kullanarak eril olarak kodlanmış bir davranış, yine eril olarak kodlanmış kamusal alanda göstermiş olur, böylece ataerkil normatif yapının kadınsılığı sınırlandığı alanı ihlal eder. Ama aynı zamanda tütünün/sigaranın iştahı bastırarak zayıflamaya yardım etme işlevi, kadını başka bir ataerkil norm olan beden standardına girmeye iter. Dolayısıyla kadın özgür ve bağımsız bir özne olduğu iddiasıyla benimsediği pratik aracılığıyla, kendi bedenini, patriyarkal kapitalizmin dayattığı tüketim ve görünüm normlarına göre daha sıkı bir şekilde disipline eder. Kısacası kadınların sigara içmeye başlaması tarihsel olarak bir özgürleşme hareketi, ataerkil yasaklara ve toplumsal cinsiyete dayalı rollere başkaldırı olarak ortaya çıkmış olsa da tütün endüstrisi ve tüketim kültürü bu başkaldırıyı kapitalist ve patriyarkal mantığın içine hapsedmiştir. Kadın kendi seçimi ve özgür iradesiyle sigara içtiğini düşünürken, aslında bedenini bir maddeye bağımlı kılmakta, üstelik bunu bir incelik projesinin nesnesi haline getirerek kendini bir çifte disiplin rejiminin içine hapsedmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye bağlamında kadınların tütün kullanım deneyimlerini anlamayı, bir bağımlılık veya sağlık sorunu olarak değil; kadınların gündelik hayatta özerklik, kimlik, bakım ve direniş stratejileri geliştirdikleri çok boyutlu bir sosyal fenomen olarak kavramsallaştırmayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüş olan ve Anadolu Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi tarafından 2548 (SBA-2024-2548) no'lu genel amaçlı proje olarak desteklenen bir araştırmanın bulgularının bir kısmını sunmaktadır. Etik kurul izni, Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 28.05.2024 tarihinde 731983 protokol numarasıyla alınmıştır. Araştırmanın deseni katılımcıların araştırma konusuyla ilgili fotoğraflar çekmelerini ve bu fotoğrafları odak grup görüşmesinde etkileşimli olarak yorumlayıp tartışmalarını içeren fotoses deseniyle gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte ortaya konan fotoğraflar katılımcıların iç dünyalarının ve duygularının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Özdamar Akarçay, 2023: 43). Özellikle dezavantajlı grupların seslerini duyurmaları ve güçlü yönlerini keşfetmeleri amacıyla kullanılan bu araştırma deseni (Sutton-Brow, 2014: 169), çalışmada iki aşamalı odak grup görüşmeleri şeklinde uygulanmıştır. İlk aşamada katılımcılara araştırmanın amacı aktararak tütün ürünlerine yükledikleri anlamları fotoğraflamaları istenmiş, iki hafta sonra gerçekleştirilen ikinci aşamada ise katılımcılardan kendi çektikleri fotoğraflar içinde en anlamlı bulduklarını betimlemeleri, yorumlamaları ve diğer katılımcıların yorumlarını tartışmaları istenmiştir. Bu çalışmada fotoses deseninin tercih edilme nedeni, katılımcıların tütün kullanımına dair deneyimlerini teorik sınırlamalara veya dil kapasitesine bağlı kalmadan özgürce ifade edebilmelerini sağlamak ve kendi davranışlarına eleştirel bir gözle bakabilmelerini sağlamaktır.

Katılımcı grubu amaçsal örnekleme tekniğiyle belirlenmiştir ve paket sigara, sarma sigara, nargile ve elektronik sigara ürünlerini en az iki yıldır düzenli olarak tüketen ve Eskişehir'de ikamet eden 15'i kadın, 21'i erkek olmak üzere toplam 36 katılımcıdan oluşmaktadır. Ancak bu çalışmada metnin amacı gereği kapsam daraltılarak yalnızca kadın katılımcılardan elde edilen veriler analize dahil edilmiştir. Bu doğrultuda, çalışmadaki odak grup görüşmeleri ve fotoses uygulamaları sonucunda toplanan veriler, sadece kadınların tütün kullanım deneyimlerini ve kadınların tütün kullanımına yükledikleri anlamları yansıtacak şekilde değerlendirilmiştir. Verileri analiz edilen 15 kadın katılımcının biri lise, biri yüksek lisans, biri doktora, diğerleri lisans mezunudur. Yaşları 21-46 arasında değişmektedir. Biri ev kadını, biri üniversite öğrencisidir, diğerleri çalışmaktadır. Kadınlar içinde dokuzu mamul, ikisi sarma, ikisi elektronik sigara, ikisi de nargile grubundadır.

Veri toplama işlemi fotoses desenine uygun olarak iki aşamada gerçekleştirilmiş, her iki aşama da 2025 yılı içinde başlamış ve tamamlanmıştır. İlk aşamada dört farklı tütün ürünü grubuyla yapılan bireysel görüşmelerde katılımcıların demografik özellikleri ve tütün kullanım geçmişleri öğrenilmiştir. Bu görüşmede katılımcılardan iki hafta sonraki ikinci görüşmeye kadar her gün tütün kullanım deneyimlerini yansıtan en az üç fotoğraf çekmeleri ve araştırmacıya göndermeleri istenmiştir. İkinci aşamada tekrar odak grup görüşmesi düzenlenmiş, katılımcılar

çektikleri fotoğraflar arasında en anlamlı buldukları fotoğrafları seçmiş ve bu görsellerdeki nesne ve mekanların kendileri için ne ifade ettiğini yorumlamışlardır. Her tütün ürünü grubu için ikişer olmak üzere toplam sekiz odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların izniyle görüşmelerin ses kaydı alınmış ve analiz edilmek üzere deşifre edilmiştir.

Deşifre edilen mülakatlar sistematik ve tematik analize tabi tutulmuş, fotoğraflar betimleyici bir unsur olarak kullanılmıştır. Katılımcıların kişisel verilerinin korunması amacıyla tüm süreç boyunca etik kurallara uyulmuş, katılımcılara istedikleri an çalışmadan çekilme hakkı olduğu bildirilmiş ve alınan ses kayıtlarının beş yıl sonunda imha edileceği bildirilmiştir. Kayıtlar o zamana kadar kilitli bir dijital alanda muhafaza edilmektedir. Elde edilen veriler, Wang ve Burris'in (1997) belirttiği üzere tematik analizle yorumlanmış, kategori ve temalar sahadan, verilerden oluşturulmuş ve sonra literatür ve kavramsal çerçeve bağlamında yorumlanmıştır. Araştırmanın güvenilirliği, Lincoln ve Guba'nın (1985) kriterleri çerçevesinde ele alınmış, inandırıcılık kriterini sağlayıp sağlamadığını görmek için bulgular iki katılımcıyla paylaşılmış, aktarılabilirlik kriterine ulaşmak için katılımcıların özellikleri mümkün olduğunca detaylı sunulmuş, doğrulanabilirlik kriterine ulaşmak için yorumlardan önce katılımcıların kendi ifadelerinden alıntılar yapılmış, varılan sonuç ve yapılan yorumların katılımcılardan elde edilen verilere dayandığı bu şekilde gösterilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Verilerin analizi sonucunda dört tema ortaya çıkmıştır, bu bölümde bulgular temalar üzerinden sunulacaktır.

Mekânsal ve Zamansal Kontrol Sağlama

İlk tema tütünün gündelik hayattaki mekân ve zaman sınırlılıklarından ve düzenlemelerinden geçici bir kaçış sağlaması ve kişisel kontrolün bir süreliğine de olsa tekrar kazanılmasına aracı olmasıdır. Bu olgu Michel de Certeau'nun (1984) taktikler kavramıyla ifade ettiği aksiyona uymaktadır, nitekim aşağıdaki alıntılarda metro veya toplu taşıma modern kentin hareketi standartlaştıran, özneyi de pasif bir yolcuya indirgeyen stratejik bir mekân olarak düşünülebilir. Buradan çıkışta tütün kullanımı da (bkz. Görsel 1) bir süreliğine kaybedilmiş olanın geri kazanılması anlamına gelir, yani mekan üzerinde kontrol, beden üzerinde hakimiyet:

Ankaray durağının çıkışı. Benim için şey, şimdi bir yoldasınız, kontrol bir başkasında ve sonra oradan kurtuluyorsunuz ya. Mesela metrodasınız, yerin altındasınız, kontrol sizde değil. Varmak istediğiniz yere ulaştığınızda kontrol tekrar size geçiyor ya, hani o belirsizlik bitiyor. (K1)

Metro, metrobüs, hani inanılmaz gerçekten sigarayı çağrıştıran şeylerden bir tanesi. Hani o metronun içerisinde bir kontrol başkasında ya, çıktıktan sonra çok güzel bir özgürlük oluyor.(K2)

Disipliner bir strateji mekanı olan metrodan çıkışta yakılan sigaranın bu stratejik düzene karşı geliştirilen bireysel bir taktik, fiziksel ve sembolik bir “geri dönüş” ritüeli olarak okunması mümkündür, tütünle birlikte hayatın kişisel ritmi tekrar işlemeye başlar. Bir başka katılımcının (K13) “Ya bu bir koltuk değneği gibi sanki ya da ne bileyim böyle yardımcı bir güç gibi” şeklindeki ifadesi de bu bağlamda anlamlıdır, çünkü tütün kullanımı kamusal alanın stratejileri karşısında geliştirilen bir mikro-özerklik olarak işlev görmektedir.

Görsel 1. Mekân ve kontrol hissine dair yorumların ait olduğu fotoğraflardan örnekler

Mekânsal ve zamansal kontrolü sağlamanın bir yolu olarak tütün kullanımı evin içinde, özel alanda da işlemektedir. Tütün kullanımı bazı katılımcılar için bakım emeğiyle dolu olan özel alanda çeşitli işler arasında ve devam eden bir bölünmüşlük içinde kişisel bir alan yaratma çabasını yansıtır (Bkz. Görsel 2). Örneğin:

Şarkı söylerken dediğim gibi canım sıkıldığı noktada, yemek yaparken, temizlik yaparken, hayatımın her alanında müzik vardı. Şimdi çocuklarım olduktan sonra mesela çok bölünmeye başladım. Tam şarkıya başlıyorum, anne, anne falan diyorlar böyle. İşte o noktada mesela o alışkanlığım gitti yerine sigara geldi. İşte daha kendime ait bir alanım. Beş dakika mı? Beş dakika benim için müthiş bir şey. (K4)

Yukarıdaki alıntı Carol Gilligan (1982) ve Joan Tronto'nun (1993) işaret ettiği bakım etiğinin sürekli diğerine yönelik olma halini ve somut bir kaçış aracı olarak sigarayı işaret eder. Kadının dikkati, emeği ve zamanı sürekli başkalarının ihtiyaçlarına yöneliktir, ancak bu örnekte tütün kullandığı kısa süre boyunca bunları kendi zihnine ve bedenine çevirir. Bu “beş dakika” bakım veren için meşru görülen bir andır ve bir hayatta kalma stratejisidir. Aynı zamanda bir kendini tüketme anı olan bu durum Certeau'nun taktik kavramıyla da örtüşür, nitekim burada annelik rolü ve diğerlerinin süreklilik arz eden talepleri

stratejik düzeni, tütün kullanımı da bu düzeni askıya alan geçici bir boşluk yaratma eylemi, yani taktiktir. Benzer şekilde aşağıdaki alıntıda da ev temizliği rutinindeki sigara molaları, ev içi emeğin sürekliliğinde kırılımlar yaratmak için kullanılan bir taktiktir:

Mesela bir ev temizliyorsunuz. Kendime bir challenge [mücadele] ediniyorum. Mesela oturma odası ve mutfakı hallettim, tamam, şimdi bir sigara içeyim. Yatak odası ve banyo, sonra tekrar bir sigara. Yani ara bir mola gibi aslında yoksa devam etmen gerekiyor. (K14)

Bu tema genel olarak ataerkil ve neoliberal stratejilerle kuşatılmış kadının mekan ve zaman içinde sıkıştığını ve bu eksenlerde geçici nefes alma alanları yaratmak, zamana ve mekana yönelik bir derece de olsa kontrol sağlamak için tütünü kullandığını işaret etmektedir.

Görsel 2. Ev içi emekle ilgili yorumların ait olduğu fotoğraflardan örnekler

Ataerkil Otoriteye Sembolik Başkaldırı ve Bireysel Kimlik İnşası

Bu tema, tütün kullanımının kadınlar için tarihsel süreçte gözlemlendiği gibi günümüzde de ataerkil otoriteye karşı bir başkaldırı ve özerk bir kimlik iddiasının sembolü olabildiğini göstermektedir. Aşağıdaki alıntı Sylvia Walby'nin (1990) kültürel alandaki eril tahakküme ve özel alandaki ataerkil kontrole yönelik bir meydan okuma olarak okunabilir, nitekim katılımcı ailesinin gösterdiği sert tepkilere rağmen tütün kullanmakta ısrar etmektedir. Ailenin gösterdiği sert tepki tütün kullanımının geleneksel evcil ve ahlaklı kadın normlarına uymamasından kaynaklandığı düşünüldüğünde katılımcının tepkisinin aslında bu norma yönelik olduğu görülebilir:

Mesela benim annem babam çok karşılar [sigaraya]. Mesela onlara açık açık ben sigara içiyorum dediğimde çok ağır tepkiler aldım, ağır konuştular vesaire ama bu bir başkaldırı ya ben bunu seviyorum galiba. Hani ya sen sigara içiyorsun dediklerinde ben de bir bireyim. Yani içebilirim. Bu benim tercihim dediğim noktaya geliyorum. Gizli gizli değil. Ben bunu aleni yapıyorum. Varsa bir olumsuz düşüncesi olan bu yani. Bendeki bu. (K7)

Görsel 3'teki fotoğrafı yorumlayan anlatıcının yukarıdaki alıntısında birey ve tercih kavramlarına yapılan vurgu anlamlıdır, tütün bu örnekte katılımcının ataerkil aile yapısı içindeki itaatkâr, pasif birey konumundan sıyrılarak kendi yaşamı, bedeni ve tercihleri üzerinde söz sahibi olan aktif bir özne olduğunu ilan etme aracı haline gelmiştir. Benzer şekilde aşağıdaki alıntıda katılımcının ergenlik dönemindeki gizli sigara içme deneyimi de yasağı çiğnemekten haz aldığı için toplumsal cinsiyet rejimindeki kültürel normlara yönelik bir meydan okuma olarak okunabilir:

Yaşları gereği de büyük insanlar olduğu için ve ben de çok küçük olduğum için elbette sigara içmeme karşılardı. Annemin bile sigara içmesine karşılardı. Mesela bizim onları uyutup, gizli gizli eksi on derece bile olsa balkona çıkıp bir köşede gizli gizli böyle bir dakikada sigara içmemiz mesela bana aşırı keyif veriyordu. Onlar vefat ettikten sonra ben sigaradan hiçbir zaman o kadar keyif almadım. (K5)

Bu örnekte tütün nikotin kaynağı olmanın ötesinde, kuralı çiğnemeyi ve özel alanda bile gizli bir kontrol alanı yaratmayı sağlayan kritik bir araçtır. Alıntıda bahsedilen keyif açıkça nikotinden değil, ailedeki ataerkil otoriteye direnebilmekten, bu sembolik zaferden kaynaklanmaktadır.

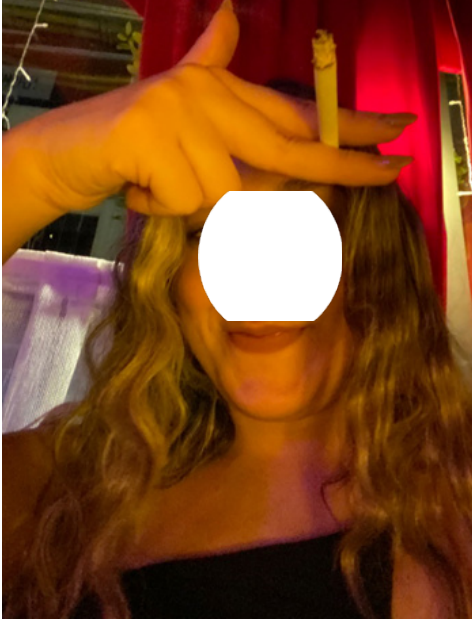
Görsel 3. Aileyle ilgili yorumların ait olduğu fotoğraflardan bir örnek

Aşağıdaki alıntı da tütünün bireysel kimlik oluşturmadaki rolünü vurgulamaktadır. Katılımcı tütün kullanmadan önceki halini “silik ve minik” şeklinde betimlemekte, tütün kullanımının kendi varoluşunun somut bir kanıtı olduğunu göstermektedir:

Hakikaten bana eşlik etmek üzere gelmiş ve günün birinde ayrılmamız gerekirse de ayrılırız, ona da tamamım. Ama şu anda bence iyi bir ikiliyiz. Başladığım dönemde de silik ve minik bir kız olarak yani o benim varoluşuma yardımcı oldu. Başlamamla çok ilgisi var aslında. Bu kadar ısrarla onunla olan diyalogumun sürmesinde. Hakikaten bir insandan bahseder gibi bahsediyorum bu

arada, fark ettim. Çünkü bana öyle geldi hakikaten. Ben varlığımı ispatlayabilmek için şu masayı vurmam gerekiyor. Bedenimin bir şeye dokunması gerekiyor. Yoksa ben yokum. Ya da bir insanda Bir karşılık bulmam gerekiyor. Sigara o dönem bana insanların yapması gerekeni yaptı işte. Sen varsın. Çünkü bak ben senin elindeyim gibi bir şey. (K11)

Yukarıdaki alıntıda tütün somut, fiziksel ve kontrol edilebilir bir varoluş kanıtıdır. Katılımcının tütüne insani özellikler atfederek sigarayı kimliğinin dışsallaştırılmış bir parçası olarak görmesi önemlidir çünkü tütünün toplumsal cinsiyetli bir habitus içinde var olmanın bedensel bir ifadesi olduğunu ve başkaları tarafından görülme ve tanınma ihtiyacını karşılayan bir araç olarak işlediğini göstermektedir, nitekim Görsel 4'teki örnek fotoğraflar da bu yorumu yansıtmaktadır.

Görsel 4. Bireysel kimlikle ilgili yorumların ait olduğu fotoğraflardan örnekler

Duygusal Emegi Düzenleme

Üçüncü tema, katılımcıların tütünü gündelik duygusal emek süreçlerinde bir düzenleyici, ödül ve geçiş ritüeli olarak kullanmasıdır. Örneğin, aşağıdaki iki alıntıda tütün kullanma bir işi tamamlamanın sonunda elde edilen huzurun göstergesi olarak işaretlenmektedir:

Mesela atıyorum bir sayfa ya da iki sayfa dilekçe yazınca hemen aklıma sigara geliyor. Ne güzel çalıştım, hadi sigara içeyim... yapılması gereken bir şeyi yaptıktan sonra ki o şey, tamamlanmış olmasının verdiği huzur hissi. (K9)

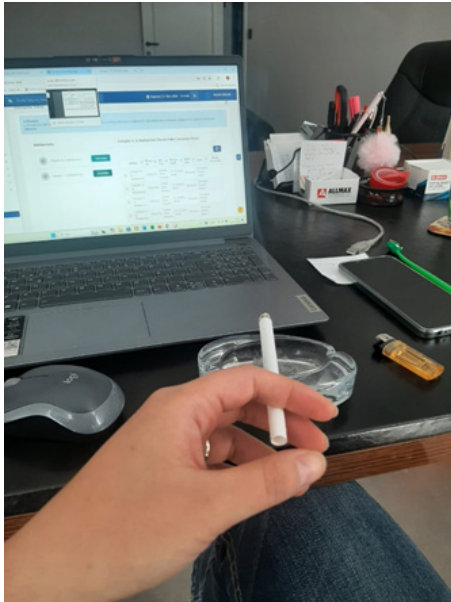
Hani işi başkaları için yapıyorsunuz, sigarayı kendiniz için içiyorsunuz. Ya başarmışlığın ödülü

Hayatımın rutin bir parçası. Kesinlikle şu an baktığımda öyle gözüküyor. Yani bir yaşantımın bir parçası ama aslında özel anlar dediğiniz şey, bunların içinde çok özel anlar yaşıyorum aslında. Resim çizerken, müzik dinlerken, belki işte bir yemeği beklerken. Bireysel bir özel an yaşıyorum. Sigarayı çıkarsanız oradan bir şey eksilir gibi geliyor. Çünkü daha farklısını deneyimlemedim ama şey olur gibi, sanki bir şey eksik. Eksiklik olur gibi. (K2)

Yukarıdaki alıntıda kullanılan “eksiklik” ve “özel anlar” kelimeleri tütün kullanımının bir geçiş ritüeli olarak deneyimi inşa etmedeki kritik önemini göstermektedir. Buradaki ritüel anlamı tütünün yarattığı bağımlılığın sadece fiziksel olmadığını da göstermektedir, bağımlılığın nesnesi ritüelin kendisi olabilir (Görsel 5). Nitekim aşağıdaki alıntılarda da aynı şekilde duygusal boşluğun nasıl fiziksel alışkanlığa dönüştüğü, tütün kullanmanın bir bedensel ritüel haline geldiği görülmektedir:

Ben 30 yaşında başladım zaten, yeni başladım. Bence benim hayat şeklinin değişmesiyle böyle bir ritüele gittim. Yani o duygusal boşluk hissi oluştu. Onu da onunla tamamlayabileceğimi düşündüm. Bilmiyorum tabii ki de yanlış. Bence zaten bir faydası yok ama kendime ait bir alan olduğu için de mutluyum. (K)

Severek de içiyorum ama bazen böyle alışkanlıktan da hani elim boş duruyormuş ve onu kullanmam gerekiyormuş gibi hissettiğim için de içtiğim zamanlar oluyor. (K12)

Görsel 5. Tamamlanmışlıkla ilgili yorumların ait olduğu fotoğraflardan örnekler

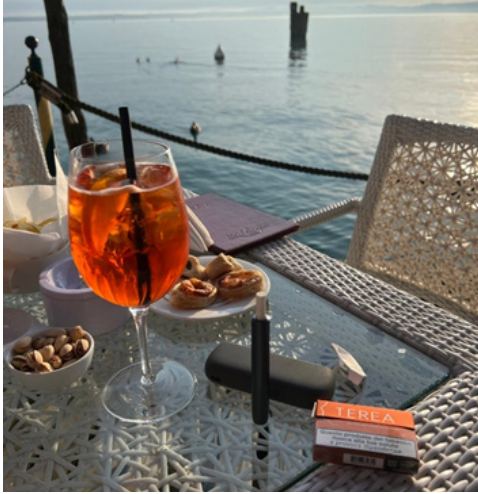
Denormalizasyon, Damgalanma ve Uyum Stratejileri

Son tema katılımcıların tütün kullanımı konusunda aldıkları ve/veya yansıttıkları toplumsal tepkiler karşısındaki tutumlarıyla ilgilidir. Kadınların tütün kullanmaları konusunda üretilen ve sürdürülen

toplumsal denormalizasyon süreci (Hoek vd., 2014) kadınlar üzerinde bir baskı yaratmakta, buna karşılık tütün kullanan kadınlar çeşitli uyum stratejileri geliştirmektedir. Örneğin aşağıdaki alıntıda katılımcının tütün kullanımı “iyi anne” normu ile kesişmiş ve annelik rolü sigara içme mekânlarını radikal bir şekilde yeniden düzenlemesine neden olmuştur:

Çocuk olduktan sonra sigarayı tamamen kesmiştim zaten evde sigara içmeyi. İçinde değil zaten, balkonda içiliyordu ama o da tamamen kesilmişti. Onun yerine elektronik sigarayı koydum. Ama evden çıkınca sigara içiyordum. Ama neredeyse şimdi sadece iş yerinde içiyorum. Çocukla alakalı bir durum oldu. (K4)

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi bakım verilenin/çocuğun/yaşlının sağlığı, bakım emeğinin diğerine yönelik olması ve iyi annenin temiz olduğu imajı nedeniyle ev tütünden arındırılması gereken bir alan haline gelir. Böylece tütün fiziksel ve sembolik olarak evin/özel alanın dışına, işyerine, tütünün eskiden beri daha meşru görüldüğü kamusal alana itilir (Bkz. Görsel 6). Böylece genç kadının bir özgürlük meşalesi, bir itiraz, bir başkaldırı olarak yaktığı ve özel alana taşıdığı tütün, annelik rolünün benimsenmesiyle birlikte yine başlangıçtaki alanına, kamusal alana geri dönmüş olur.

Görsel 6. Özel anlar ve kendine ayrılan kısa sürelerle ilgili yorumların ait olduğu fotoğraflardan örnekler

Kadınların tütün kullanmakla ilgili olumsuz normlarla baş etmeye çalıştıklarının bir örneği de aşağıdaki alıntıda görülmektedir. Katılımcı tütünün sigara formunu kullandığında karşılaşılabileceği damgalanmayı, tütün ürününü değiştirerek önlemeye çalışmaktadır:

Koku olarak da içeride içiyorum sonuçta. İnsanlar da rahatsız etmez, beni de rahatsız etmez. Öyle olunca da elektronik sigarayı tercih ediyorum. (K3)

Yukarıdaki alıntı, tütünün sigara formunda içen kadının toplumsal alandaki görünürlüğüne ve koku açısından yarattığı rahatsızlığın farkında olduğunu ve bunu önlemeye çalıştığını göstermektedir. Bu örnekte mamül sigaradan elektronik sigaraya geçiş bir uyum ve meşrulaştırma stratejisidir, böylece katılımcı kötü koku ve pasif içicilik suçlamalarından ve damgalamadan kaçınabilecektir, bu nedenle bu çıktıların daha düşük olduğu bir tütün formunu tüketmeye yönelmektedir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde kadınların tütün kullanımının mekânsal ve zamansal kontrol sağlama, ataerkil otoriteye sembolik başkaldırı ve bireysel kimlik inşası, duygusal emeği düzenleme, denormalizasyon, damgalanma ve uyum stratejileri olmak üzere dört ana tema etrafında anlam kazandığı görülmektedir. İlk temada tütün kullanımı modern kentin standartlaştırıcı stratejik mekânlarından ve ev içi bakım emeğinin sürekliliğinden geçici bir kaçış, mikro-özerklik alanı yaratma ve zaman ve mekan üzerinde kısa süreli de olsa kontrol ve özerklik sağlama aracıdır. İkinci temada tütün kullanımı kültürel alandaki eril tahakküm ve özel alandaki ataerkil kontrolüne karşı bir başkaldırı sembolü, pasif birey konumundan aktif özne konumuna geçiş sağlayan bir varoluş kanıtıdır. Üçüncü temada tütün kullanımı tamamlanmış bir görevin veya işin ödülü, duygusal emeğin yarattığı gerilimi dağıtan bir ritüel ve gündelik rutinde doldurulması gereken özel bir an olarak işlev görmektedir. Son temada ise annelik rolünün ve/veya kadına biçilen toplumsal cinsiyete dayalı geleneksel niteliklerin içselleştirilmesinin ardından kadınların toplumsal denormalizasyon ve damgalanma karşısında meşrulaştırma ve uyum stratejileri geliştirdiğini göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, kadınların tütün kullanımını toplumsal cinsiyet rejimi bağlamında ele almış ve bu pratiğin fiziksel bir bağımlılıktan çok gündelik hayatın yapısal kısıtlamaları içinde anlam kazanan bir deneyim olduğunu ortaya koymuştur. Bulgular kadınlar için tütün kullanmanın kamusal ve özel alandaki kontrol mekanizmalarından kısa süreliğine de olsa kaçmak, ataerkil normlar karşısında sembolik bir direniş göstermek, duygusal emek ve bakım yükünün etkilerini düzenlemek için kullanıldığını ve tütün kullanan kadınlara yönelik toplumsal damgalanmaya karşı çeşitli uyum stratejileri geliştirdiklerini göstermektedir. Kadınlar için tütün, sağlığa verdiği zarar açısından maliyeti yüksek olsa da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine, özerklik eksikliğine ve bakım yükünün kesintisizliğine karşı bir hayatta kalma taktiğidir.

Bu sosyolojik tespitler, mevcut tütün kontrolü politikalarının genellikle göz ardı ettiği bir boyuta, toplumsal cinsiyet boyutuna dikkat çekmektedir. Biyomedikal alanda tütün kullanıcılarını bireysel tercihleri ve irade zayıflığı üzerinden eleştiren ve neredeyse suçlayan yaklaşımlar tütün kullanımı olgusunun nedenlerine ulaşamamakta, bu nedenle tütünle mücadelede etkisiz kalabilmekte, hatta tütün kullananları damgalayarak zarar verici bile olabilmektedirler. Bu çerçevede tütün kullanımıyla mücadelede politika yapıcılara/ uygulayıcılara iki temel öneri sunulabilir. İlk olarak, tütün kontrolü

çalışmalarında kadınların yaşamındaki bakım sorumluluğu, ekonomik kırılganlık ve zaman yetersizliği gibi yapısal stres kaynakları tanınmalı, bireyi sorumlu tutan, hatta suçlu bulan perspektifler terk edilmeli ve damgalayıcı olmayan bir dil kullanılmalıdır. İkinci olarak, tütün kullanımını bir baş etme mekanizması olarak kullanmayı gereksiz kılacak, daha doğrusu baş edilmesi gereken sorunu tütün kullanmaya gerek kalmadan çözecek sosyal politikalar uygulanmalıdır. Örneğin bakım yükünün adil paylaşımı için kreş hizmetleri, ücretli babalık izni ve insan onuruna yakışır çalışma koşulları, kadınların kendilerine ait zaman ve mekân yaratabilmeleri için de topluluksal destek mekanizmaları teşvik edilmelidir. Tütünle mücadelede gerçek başarı tütün kullanımını sadece bir bağımlılık veya sağlık sorunu olarak değil, toplumsal cinsiyet eşitliği ve sosyal adalet mücadelesiyle ilgili daha büyük bir sorunun bir parçası olarak kabul etmekle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Amos, A., & Haglund, M. (2000). From social taboo to “torch of freedom”: The marketing of cigarettes to women. *Tobacco Control*, 9(1), 3–8. <https://doi.org/10.1136/tc.9.1>.
- Argan, M., Yılmaz, A., Tokay Argan, M. ve Yetim, G. (2020). Sesimi gören var mı? Fotoses yönteminin spor bilimlerinde kullanım potansiyeline ilişkin kuramsal bir çerçeve. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*. 25(3): 149-166
- Bordo, S. (1993). *Unbearable weight: Feminism, Western culture, and the body*. University of California Press.
- Collins, R. (2005). Tobacco ritual and anti-ritual: Substance ingestion as a history of social boundaries. In *Interaction ritual chains* (pp. 297–344). Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400851744-011>
- Daykin, N. (1993). Young women and smoking: Towards A sociological account. *Health Promotion International*. 8(2): 95-102.
- de Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life* (S. Rendall, Trans.). University of California Press.
- Gilligan, C. (1982). *In a Different Voice: Psychological Theory and Women’s Development*. Harvard University Press.
- Graham, H. (1987). Women’s smoking and family health. *Social Science & Medicine*, 25(1), 47–56. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(87\)90206-1](https://doi.org/10.1016/0277-9536(87)90206-1)
- Graham H. (1993). Women’s smoking: government targets and social trends. *Health visitor*, 66(3), 80–82.
- Greaves, L. (1996). *Smoke screen: Women’s smoking and social control*. Fernwood Publishing.

- Hanisch, C. (1970). The personal is political. In S. Firestone & A. Koedt (Eds.), Notes from the second year: Women's liberation (pp. 76-78). New York: Radical Feminism.
- Hilton, M. (2000). Smoking in British popular culture 1800-2000: Perfect pleasures. Manchester University Press.
- Hochschild, A. R. (1983). The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling. University of California Press.
- Hoek, J., Edwards, R., & Waa, A. (2022). From social accessory to societal disapproval: smoking, social norms and tobacco endgames. Tobacco Control, 31(2), 358–364. <https://doi.org/10.1136/tobaccocontrol-2021-056574>
- Lincoln, Y.S. ve Guba, E. (1985). Naturalistic Inquiry. California: Sage Publication.
- Özdamar Akarçay, G. (2023). Görsel Sosyoloji Kavramlar Dönemler Yöntemler. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sutton-Brown C. A. (2014). Photovoice: A Methodological guide. Photography & Culture. 7(2): 169-186.
- Tronto, J. C. (1993). Moral boundaries: A political argument for an ethic of care. Routledge.
- Turner, B. S. (1984). The Body and Society: Explorations in Social Theory. Basil Blackwell.
- Walby, S. (1990). Theorizing Patriarchy. Basil Blackwell.
- Wang, C. ve Burris, M. A. (1997). Photovoice: Concept, methodology, and use for participatory needs assesment. Health Education & Behavior. 24(3): 369-387.

Özgün Makale

Evde Kal(a)mayanlar: Farklı Kentlerde Hizmet Sektöründe Çalışanların Pandemi Deneyimleri Üzerine Fotoses Çalışması

Those Who Couldn't Stay Home: A Photovoice Study on the Pandemic Experiences of Service Sector Workers in Different Cities

Temmuz Gönc Şavran¹, Selma Karabey², Ahmet Can Bilgin³,
Neşeriz Yeşim Yasin Erkmen⁴, Yağmur Köksal Yasin⁵, Bülent Kılıç⁶

1. Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye.
2. Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.
3. Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye.
4. Doç. Dr., Acıbadem Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye.
5. Uzm. Dr., Hatay Dörtüyl İlçe Sağlık Müdürlüğü, Hatay, Türkiye
6. Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye.

Öz

Bu çalışmanın amacı, COVID-19 pandemisinin yaşama ve çalışma koşulları üzerindeki etkilerini pandemide çalışmayı sürdürenlerin deneyimleri üzerinden ortaya koymaktır. Araştırma nitel yöntemle, fotoses deseniyle yürütülmüştür. Katılımcılar, Aydın, Eskişehir, İstanbul ve İzmir'de çocuk bakımı/ev temizliği, kargo, hastane temizliği ve hasta bakımında çalışan 36 kişiden oluşmaktadır. Veriler her grupla yapılan ikişer odak grup görüşmesiyle toplanmıştır. Katılımcıların çektiği fotoğraflar hakkındaki yorumları katılımcı izniyle ses olarak kaydedilmiş, deşifre edilip tematik analizle çözümlenmiştir. Bulgular katılımcıların başlıca sorunlarının ekonomik kırılganlık, gelir kaybı, beslenme sorunları, uzaktan eğitim masrafları, fiziksel tükenme, bulaş riski, izolasyon ve damgalanma, ev içi ilişkilerde gerilim ve kurumsal adaletsizlik olduğunu göstermektedir. Buna rağmen katılımcıların dayanışmadan ve ev içindeki üretkenliklerinden destek aldıkları gözlenmiştir. Araştırma, kriz önlemleri alınırken toplumdaki eşitsizliklerin daha da büyümesini önlemek için kırılgan grupların göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermiştir.

Anahtar sözcükler: COVID-19, pandemi, fotoses, sağlığın sosyal belirleyicileri, damgalanma.

Abstract

The aim of this study is to reveal the effects of the COVID-19 pandemic on living and working conditions through the experiences of those who continued working during the pandemic. The research was conducted using a qualitative method with photovoice design. The participants consisted of 36 individuals working in childcare/ house cleaning, cargo delivery, hospital cleaning, and patient care in Aydın, Eskişehir, İstanbul, and İzmir. Data were collected through two focus group interviews with each group. Comments on the photos taken by the participants were recorded as audio with their permission, transcribed, and analyzed using thematic analysis. The findings show that the main problems of the participants were economic vulnerability, loss of income, nutritional problems, distance education costs, physical exhaustion, risk of infection, isolation and stigma, tension in domestic relationships, and institutional injustice. Despite this, it was observed that the participants received support from solidarity and their productivity within the home. The research demonstrates that vulnerable groups should not be ignored in order to prevent further exacerbation of inequalities in society while crisis measures are being taken.

Keywords: COVID-19, pandemic, photovoice, social determinants of health, stigma.

Geliş Tarihi / Received: 13.05.2026 Kabul Tarihi / Accepted: 08.06.2026 Yayın Tarihi / Published: 19.06.2026

Sorumlu Yazar / Correspondence: Temmuz Gönc Şavran Eposta: temmuzgonc@gmail.com

Sorumlu Editör / Handling Editor: Nuray Özgülnar

Atıf için / Suggested Citation: Gönc Şavran, T., Karabey, S., Bilgin, A.C., Yasin Erkmen, Y.Y., Köksal Yasin, Y. & Kılıç, B. (2026). Evde Kal(a)mayanlar: Farklı Kentlerde Hizmet Sektöründe Çalışanların Pandemi Deneyimleri Üzerine Fotoses Çalışması. *Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa)*, BAHAR(18), 36-59.

GİRİŞ

COVID-19 pandemisi, 21 Ekim 2022 itibarıyla dünyada 623 milyondan fazla vaka ve 6,5 milyondan fazla ölüme; Türkiye’de ise yaklaşık 17 milyon vaka ve 101 bin ölüme yol açmıştır (WHO, 2022; TC Sağlık Bakanlığı, 2022). Pandeminin etkisi morbidite ve mortalite ile sınırlı kalmadığı, derin sosyal ve ekonomik sonuçlar doğurduğu için eşitsizlik, yoksulluk, açlık, şiddet ve eğitimsizlik pandemilerini kapsayan çoklu pandemi kavramı yaygınlaşmaya başlamıştır (MSC, 2020). Bu çalışma, pandeminin görünmeyen yüzünü “evde kal” çağrılarına uyma şansı olmayan çalışanların deneyimleri üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Pandemiler tarihsel olarak toplumdaki eşitsizlikleri derinleştirme eğilimindedir. 1918 İspanyol Gribi, 2009 H1N1 salgını ve 2014 Batı Afrika Ebola salgını, en ağır yükün zaten dezavantajlı durumda olan grupların üzerine bindiğini göstermiştir (Quinn & Kumar, 2014; Farmer, 1996). COVID-19 pandemisi de yoksulluk, evsizlik, sigara dumanına maruziyet ve özellikle siyahi nüfusa yönelik ayrımcılık gibi eşitsizlikleri daha görünür hale getirmiş ve sağlığın sosyal belirleyicileri (Dahlgren ve Whitehead, 1991) çerçevesinin bu eşitsizlikleri anlamak için güçlü bir araç sunduğunu hatırlatmıştır (Abrams ve Szefer, 2020). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO, 2020), pandeminin küresel işgücünün yaklaşık %70’ini oluşturan kayıt dışı ekonomide çalışanları en fazla etkilediğini raporlamıştır. Bu çalışanlar, sosyal güvenceden yoksun, uzaktan çalışma imkânı olmayan ve işlerini kaybettiklerinde herhangi bir destek alamayan kişilerdir. Gelişmiş ülkelerde bile, düşük ücretli hizmet sektörü çalışanları, temizlik görevlileri, kargo kuryeleri ve sağlık personelinin alt kademeleri pandemiden orantısız şekilde etkilenmiştir (Galasso, 2020; UNDP, 2020).

Dahlgren ve Whitehead (1991) sağlığın sosyal belirleyicileri modeliyle sağlık sonuçlarının bireysel seçimlerin ötesinde, sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlerin karmaşık bir etkileşiminin ürünü olduğunu vurgulamıştır. Bu modele göre sağlık statüsü en genel olarak genel sosyoekonomik, kültürel ve çevresel koşullardan, sonra yaşama ve çalışma koşullarından, daha sonra sosyal ağlar ve bireysel yaşam tarzı faktörlerinden, son olarak biyolojik faktörlerden etkilenmektedir. Pandemi özellikle yaşama ve çalışma koşullarını değiştirerek mevcut eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Ayrıca özellikle sağlık çalışanları, genel olarak da çalışmaya devam eden tüm çalışanlar virüsle temaslı kişiler olarak etiketlenmiş, normal kabul edilen toplumsal kategorilerden dışlanmış ve bozulmuş kimliklerle (Goffman, 1963) yeniden tanımlanarak virüs dağıtıcısı şeklinde damgalanmışlardır. Bu damgalamada risk toplumunun (Beck, 1992; Giddens, 1991) ve pandemi sürecinde ontolojik güvenliğin zedelenmesinin de etkisi vardır. Risk toplumunda riskler giderek daha küresel, hesaplanamaz, öngörülemez hale gelmiştir. Covid-19 da ne zaman kime bulaşacağı tahmin edilemeyen bir risk olarak toplumda kontrol kaybı ve anksiyete üretmiş, toplumsal dünyanın sürekliliği konusunda derin kaygılara neden olmuştur. Bu ontolojik

güvenlik (Giddens, 1991) kaybı okulların açılıp kapanması, maske erişiminde kesintiler ve bilgi kirliliği ile derinleşmiş ve yaygınlaşmıştır.

Türkiye bağlamında, pandemiyle ilgili araştırmalar içinde çalışanların deneyimlerini konu alan nitel çalışmalar görece sınırlı kalmıştır. Gürer ve Gemlik (2020) İstanbul’da sağlık çalışanlarıyla yaptıkları nitel çalışmada pandeminin ilk günlerinde kişisel koruyucu ekipman sıkıntısı yaşandığını, buna rağmen katılımcıların yaptıkları işi değerli gördükleri için mesleklerini bırakmak istemediklerini belirlemiştir. Hemşirelerle yapılan diğer nitel çalışmalar da (Akatin, 2022; Özkan, 2022) bireysel ve mesleki açıdan yaşanan olumsuzlukları ortaya koymuştur. Kargo çalışanlarını konu alan bir çalışmada (Mert vd., 2023) pandemide çalışmaya devam eden kargo çalışanlarının işçi sağlığı ve iş güvenliği algısı ve tutumları ölçülmüştür. Fotoses deseniyle yapılan bir çalışmada da (Sever ve ark., 2020) üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim deneyimleri incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, fotoses deseniyle yapılmış bir alan araştırmasının verileri üzerinden dört farklı kentte çocuk bakımı/ev temizliği, kargo, hastane temizliği ve hasta bakımında çalışanların pandemi sürecini nasıl deneyimlediklerini ortaya koymaktır. Araştırma, salgının mikro düzeydeki etkilerini, gündelik hayatın ayrıntılarına nüfuz ederek göstermeyi ve katılımcıların kendileri için anlamlı olan deneyimleri öne çıkarmayı hedeflemektedir.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Araştırma, katılımcıların gündelik deneyimlerini fotoğraflarla belgeleyip grup içinde tartışarak sorunları görünür kılmalarını sağlayan, Wang ve Burris (1997) tarafından geliştirilmiş nitel, katılımcı temelli bir fotoses deseniyle yürütülmüştür. Dezavantajlı grupların sesini duyurma, bakış açılarını araştırmaya dâhil etme ve güçlenmelerini destekleme amacı taşıyan bu yöntem (Sutton-Brow, 2014: 169), fotoğrafların yalnızca nesne sergilemekten öte katılımcının içsel duygularını yansıttığı bir yapı sunar (Özdamar Akarçay, 2023: 43). Fotoses tasarımı iki odak grup aşamasından oluşur: ilkinde çalışmanın hedefleri açıklanır ve katılımcılardan araştırma konusuna yükledikleri anlamı yansıtan fotoğraflar çekmeleri istenir (genelde iki haftalık süre); ikincisinde ise “Bu fotoğraf sizin için ne anlama geliyor?”, “Hayatınızla nasıl bağdaştırıyorsunuz?” gibi sorular eşliğinde çekilen fotoğraflar tartışılır, görüşmeler kaydedilir. Elde edilen veriler, fotosesin son aşaması olan tematik analizle kodlanıp yorumlanır (Wang ve Burris, 1997). Bu süreç, yalnızca veri toplamayı değil, aynı zamanda katılımcıların öznel gerçekliklerini ve toplumsal kaygılarını araştırma sürecine dönüştürücü bir şekilde dâhil etmeyi hedefler (Catalani & Minkler, 2010; Liebenberg, 2018).

Katılımcılar

Araştırma grubu Türkiye’nin dört farklı ilinde (Aydın, Eskişehir, İstanbul, İzmir) hizmet sektörünün farklı

dallarında çalışan katılımcılardan oluşmaktadır. Her ilde farklı bir sektörden katılımcılar seçilmiş, böylece farklı çalışma koşullarının pandemi deneyimini nasıl şekillendirdiğinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi hedeflenmiştir. Katılımcıların kentlere, mesleklere, cinsiyete göre dağılımı Tablo 1’de sunulmuştur.

Katılımcılara kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Araştırmacıların kişisel iletişim ağlarındaki kişiler aracılığıyla ilk katılımcılara ulaşılmış, ardından bu katılımcıların yönlendirmeleriyle diğer katılımcılar dahil edilmiştir. Araştırmaya dahil edilme kriterleri şunlardır: 18 yaşından büyük olmak, sözel iletişim kurabilmek, pandeminin DSÖ tarafından resmen ilan edildiği Mart 2020 itibarıyla hizmet sektöründe belirlenen mesleklerde çalışıyor olmak, fotoğraf çekme özelliğine sahip bir telefona sahip olmak veya bu imkâna erişebilmektir. Bu kriterlerden birini dahi karşılamayan kişiler çalışmaya dahil edilmemiştir.

Tablo 1: Katılımcıların dağılımı

Kent, meslek	Sayı, cinsiyet, yaş aralığı
Aydın- Çocuk bakımı/ev temizliği	6 kadın (42-67)
Eskişehir- Kargo çalışanları	8 erkek (18-59)
İzmir-Hastane temizlik işçileri	4 kadın, 3 erkek (35-55)
İstanbul - Ev temizliği/bakıcı	7 kadın (42-67)
İstanbul- Hasta bakıcı, temizlik ve güvenlik personeli	2 kadın, 1 erkek (22-55)
İstanbul- Sendika temsilcileri	3 kadın, 2 erkek (35-55)
Toplam	36 (22 kadın, 14 erkek)

Veri Toplama Süreci

Veri toplama, Ağustos 2021 ile Ekim 2021 tarihleri arasında, her odak grup için iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Tüm görüşmeler, COVID-19 salgını önlemleri doğrultusunda (maske takma, sosyal mesafeyi koruma, iyi havalandırılmış veya açık mekanları tercih etme) ve mahremiyet gözetilerek yüz yüze yapılmıştır.

Birinci görüşme, oryantasyon oturumu olarak tasarlanmıştır. Bu oturumda katılımcılara araştırmanın amacı, kapsamı ve fotoses yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ayrıca katılımcıların sosyodemografik ve ekonomik özelliklerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmış bir katılımcı bilgi formu uygulanmıştır. Bu formda yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek, doğum yeri, medeni durum, çocuk sayısı, hane büyüklüğü, hane geliri, çalışma süresi, sigorta durumu gibi değişkenler yer almıştır. Oryantasyon oturumunun ardından katılımcılardan, iki hafta boyunca pandemi sürecinde gündelik yaşamlarında karşılaştıkları zorlukları, riskleri, korunma veya korunamama durumlarını

yansıtan fotoğraflar (her gün bir iki tane olmak üzere) çekmeleri istenmiştir. Katılımcılar fotoğrafları çekerken dikkat etmeleri gereken etik kurallar konusunda bilgilendirilmiştir.

İki hafta sonra yapılan ikinci odak grup görüşmesinde, katılımcıların çektiği fotoğraflar önce tüm gruba gösterilmiştir. Ardından her katılımcıdan kendisi için en anlamlı olan fotoğrafı ya da fotoğrafları seçmesi istenmiş, seçilen fotoğraflar da tekrar tüm katılımcılara sunulmuştur. Ardından her katılımcıya seçtiği fotoğraf/lar için fotoğrafta ne görüldüğünü betimlemesi, bu fotoğrafı neden çektiğini, fotoğrafın kendisi için ne ifade ettiğini, hangi duygu ve düşünceleri uyandırdığını anlatması istenmiştir. Fotoğrafı sunan katılımcının anlatımının ardından diğer katılımcılardan da aynı fotoğrafa ilişkin yorumlarını, benzer deneyimlerini veya farklı bakış açılarını paylaşmaları istenmiştir. Bu şekilde grup etkileşimi içinde zengin bir veri üretilmesi hedeflenmiştir.

Araştırmaya katılan 36 katılımcı yaklaşık 150 fotoğraf çekmiştir, ancak her katılımcının en anlamlı bulunduğu fotoğraf/lar seçilip onlar üzerine konuşulduğu ve bazı katılımcılar birden fazla fotoğraf seçtiği için analize toplam 40 fotoğraf dahil edilmiştir. Görüşmelerin sonunda, katılımcıların çektikleri fotoğrafların kendilerinde kalmasına izin verilmiştir. Tüm görüşmeler, katılımcıların izni alınarak ses kaydına alınmış ve ardından sosyoloji yüksek lisans öğrencileri tarafından tam metin olarak deşifre edilmiş ve yazarlar tarafından analiz edilmiştir.

Veri Analizi

Bu çalışmada fotoğraflar analiz edilmemiş, katılımcıların fotoğraflar hakkındaki açıklamalarını içeren mülakatlar analiz edilmiştir. Metindeki fotoğraflar betimleyici nitelikte kullanılmış, temaların oluşmasını sağlayan anlatıların ait olduğu fotoğraf kümelerinden örnekler sunulmuştur.

Tümevarımsal tematik analiz yaklaşımıyla gerçekleştirilen veri analizi süreci, araştırmacıların deşifre metinlerini ve fotoğraflarla birlikte sundukları sözlü anlatıları aşinalık kazanana kadar tekrarlı olarak okumalarıyla başlamıştır. İlk aşamada, açık kodlama yapılmıştır. Araştırmacılar, her bir odak grubun kendi verilerini bağımsız olarak okumuş ve katılımcıların anlatılarında öne çıkan anlam birimlerini kodlamıştır. Bu aşamada araştırmacılar, mümkün olduğunca katılımcıların kullandığı kavramlara sadık kalarak in vivo kodlar kullanmıştır.

İkinci aşamada eksenel kodlama yapılmıştır. Bu aşamada farklı odak gruplarından elde edilen açık kodlar bir araya getirilmiş, birbirleriyle ilişkilendirilmiş ve daha kapsayıcı kategoriler oluşturulmuştur. Bu aşamada ayrıca fotoğrafların içerikleri ve sundukları görsel metaforlar da kodlama sürecine dahil edilmiştir.

Üçüncü aşamada ise seçici kodlama yapılmıştır. Bu son aşamada, daha önce belirlenen kategoriler ve

temalar, araştırmanın temel sorusu ve kuramsal çerçeve ışığında yeniden değerlendirilmiş, bazı temalar birleştirilmiş, bazıları ise daha da netleştirilmiştir. Analiz sürecinin her aşamasında, farklı illerden ve farklı mesleklerden katılımcıların verileri karşılaştırmalı olarak ele alınmış, ortak temalar ve sektöre/ile özgü farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır. Tüm kodlama süreci boyunca araştırmacılar düzenli olarak bir araya gelmiş, kodlar ve temalar üzerinde tartışmış, görüş ayrılıklarında fikir birliğine varana kadar metinleri birlikte yeniden değerlendirmiştir. Bu şekilde analizin güvenilirliğinin artırılması hedeflenmiştir. Analiz sonucunda oluşan temalar ve kategorileri Tablo 2’de sunulmuştur.

Güvenilirlik ve Geçerlik

Araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak için Lincoln ve Guba (1985) tarafından nitel araştırmalar için önerilen dört ölçüt temel alınmıştır: inandırıcılık (*credibility*), aktarılabilirlik (*transferability*), tutarlılık (*dependability*) ve onaylanabilirlik (*confirmability*). İnanırıcılık ölçütü, veri toplama sürecinin uzunca bir zaman dilimine yayılması ve her odak gruba iki kez görüşme yapılmasıyla sağlanmıştır. Katılımcılarla tekrarlanan ve derinlemesine etkileşim, verilerin güvenilirliğinin artmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, analiz sürecinde ortaya çıkan temel bulgular katılımcılara sunularak katılımcı teyidi alınmış ve bulguların katılımcı ifadeleriyle tutarlılığı doğrulanmıştır. Kodların araştırmacılar tarafından bağımsız olarak oluşturulup karşılaştırılması ve ardından çapraz kontrolünün yapılması, analizde objektiflik ve tutarlılık sağlamıştır.

Araştırmanın aktarılabilirliği, çalışma bağlamı ve katılımcı özelliklerinin ayrıntılı olarak tanımlanmasıyla desteklenmiş, böylece diğer araştırmacıların benzer ortamlarda bulguları anlaması kolaylaştırılmıştır. Tutarlılık ölçütü, araştırmaya dahil olan farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların çoklu bakış açılarıyla analiz süreçlerine katkı sağlamasıyla güçlendirilmiştir. Bu sayede veri toplama, analiz ve yorumlama aşamalarında zengin ve tutarlı sonuçlar elde edilmiştir. Onaylanabilirlik ise bulguların sunumunda katılımcı alıntılarının değişiklik yapılmadan kullanılmasıyla sağlanmış, böylece yapılan yorumların doğrudan veri kaynaklarına dayandığı net bir şekilde gösterilmiştir.

Etik

Araştırma, İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır (Tarih: 31.05.2021, Sayı: E-29624016-050.99-220934). Tüm katılımcılara araştırma hakkında sözlü ve yazılı bilgi verilmiş, gönüllü katılımlarını gösteren yazılı bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Katılımcılara istedikleri zaman çalışmadan ayrılacakları belirtilmiştir. Fotoğraflarda yer alan kişilerin kimliklerinin gizliliği için, yüz tanımayı engelleyici düzenlemeler yapılmıştır. Araştırma verileri, sadece araştırma ekibinin erişebileceği şifreli bilgisayarlarda saklanmıştır.

Tablo 2: Tema ve Kategoriler

Tema	Kategoriler	Örnek alıntı
Geçim sıkıntısı	Gelir kaybı	<i>İki gelirden bir anda kesildi. Yani biz maaşlı bir insan değiliz ki, maaş gelmeyince de yani ya başka bir yerden de bir gelirimiz olmadı.</i>
	Beslenme sorunları	<i>C vitamininin kilosunu 7-8 liraya alacaksa nasıl C vitamini alacağız?</i>
	Uzaktan eğitim masrafları	<i>İkinci el bilgisayara 1000 TL verdim, internet için 400 TL borca girdim.</i>
Çalışma yaşamı	Fiziksel tükenme	<i>Otuş dört saat çalıştık gönüllü olarak, üç kişiyle büyük servisi çevirdik.</i>
	Korunma yetersizliği ve bulaş riski	<i>N95 hiç kullanmıyorduk, tulum yoktu, çöp poşetlerini ayağımıza bağladık</i>
	Damgalanma ve ayrımcılık	<i>Bize vebalı gibi yaklaşıyorlardı, hastanede çalıştığımız için mahalle bizi dışladı</i>
Psikososyal etkiler: İzolasyon ve kaygı	Hastalanma korkusu ve gelecek kaygısı	<i>Her an herkes covid olacaktı gibi geliyordu, durmadan ağlama ataklarım oldu.</i>
	Sosyal izolasyon	<i>Ailelerimize hasret kaldık, annemize sarılamadık, aylarca görüşemedik.</i>
Ev içi gerilimler	Mahremiyet kaybı	<i>Balkon tek alanım, herkes evde, abimle anlaşamıyoruz, sadece tuvalette baş başa kalıyorum.</i>
	Ev içi iş yükünün eşitsiz dağılımı	<i>Bir aydır annem hasta, eşim işsiz, çocuk evde, baktığım çocuk bende... her şey bana düştü.</i>
	Eş ilişkilerinde gerilim	<i>Tekrardan sigortalı bir işe girebilecek miyim? Acaba evimin kirasını ödeyebilecek miyim? Acaba geçinebilecek miyim? Yani bu eşimle aramdaki kavgalara kadar neden oldu.</i>
Dayanışma ve üretkenlik	Sosyal dayanışma	<i>Hasta olan komşuların kapısına ihtiyaçlarını bıraktık, bu dayanışma çok hoşuma gitti.</i>
	Ev içi üretkenlik	<i>Pandemide bol bol ekmek yaptık, börek çörek yaptık, can sıkıntısından üretmeye yöneldik</i>
Sistem eleştirisi	Kurumsal adaletsizlik	<i>Doktorlara ek ödenek verildi, bize kurşun koklatmadılar; aynı riski taşımamıza rağmen.</i>
	Şeffaf olmayan kamu yönetimi	<i>Günlük üç yüz vaka varsa yüzünü bildiriyorlardı, vakalar gizlendi, test yaptırmayın baskısı vardı.</i>
	Bilgi kirliliği	<i>Sosyal medyada o kadar yanlış bilgi vardı ki ne yapacağımızı bilemedik, infodemi yaşadık.</i>
	Gözetim araçları - HES kodu uygulaması	<i>HES kodunun fotoğrafını çekip galeriden gösteriyoruz, güncel mi değil mi kimse anlamıyor</i>
	Temsil ve mücadele zayıflığı	<i>Sendika pandemi boyunca bir gün bile hastaneye uğramadı, arkamızda durmadı.</i>

Sınırlılıklar

Bu çalışma, dört il ve 36 katılımcıyla sınırlıdır, yöntem ve desengereği bulguların genellenmesi amaçlanmamıştır. Veriler pandeminin yalnızca Ağustos-Ekim 2021 dönemini yansıtmakta, ilk dalga ve sonraki varyant süreçlerini kapsamamaktadır. Yalnızca hizmet sektöründeki ev temizliği/çocuk bakımı, kargo taşımacılığı ile hastane bünyesindeki temizlik, güvenlik ve hasta bakıcılık gibi belirli mesleklere odaklanılmış; pandemiden yoğun etkilenen diğer sektörler kapsam dışı bırakılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmaya katılan 36 çalışanın anlatılarının tabi tutulduğu tematik analiz sonucunda, pandemi deneyimini şekillendiren altı ana tema belirlenmiştir: (1) ekonomik kırılganlık ve hayatta kalma çabası, (2) çalışma yaşamının ağırlaşan yükü, (3) psikososyal etkiler: izolasyon ve kaygı, (4) ev içi gerilimler, (5) dayanışma ve üretkenlik ve (6) sistem eleştirisi.

Geçim Sıkıntısı

Pandemi sürecinde katılımcıların en yoğun şekilde deneyimlediği sorunların başında ekonomik kırılganlık gelmektedir. İş kaybı, ücretsiz izin, gelir azalması, borçlanma ve temel ihtiyaçlara erişimde yaşanan zorluklar, katılımcıların ekonomik durumlarının salgınla birlikte kötüleştiğini göstermektedir. Örneğin:

Pandemi döneminde kendi ailemin dışında kimsenin, devletin hiç şeyi yok zaten. Benim oğlum belediyeden üç ay ücretsiz izne çıkartıldı. Hani belediye dönüp de bakmadı bile bu çocuk 1000 lira maaşla geçenebilir mi? Bayağı yani bir yıpratıcı dönem. Kız da iş bulmamıştı, yani biz çok etkilendik. (Fatma, Aydın/Ev temizlikçisi)

Kendi iş yerim olduğu için esnaflık yapıyordum, kafe işletiyordum. Pandemiden önce çok da güzel işim vardı... Pandemiden dolayı okullar kapandı, hepimizi kapattılar. Dolayısıyla her gün her gün içeri girdik. Kiracı kirasından vazgeçmiyor. Elektrikçi habire elektrik faturası geliyor, su faturası geliyor hiç kimse vazgeçmiyor. Ama sen çalışmıyorsun etmiyorsun. Dolayısıyla iflas ettik gittik. Bu süreçte devletten de hiçbir destek almadık. (Necdet, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Her iki anlatı da bir yandan ekonomik sorunları ifade ederken diğer yandan sosyal koruma mekanizmalarının yetersizliğine yönelik derin bir hayal kırıklığını yansıtmaktadır. Necdet bu süreçte işveren konumunu kaybetmiş ve işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Gelirlerde azalmanın katılımcıları borçlanmaya ittiğine dair bazı diğer örnekler şöyledir:

İnsanlar kredi çekti, borç üstüne borç yaptı. Bir kredi borcu varken tekrar daha çok borçlandılar. (Fatma, Aydın/Ev temizlikçisi)

Valla şöyle söyleyeyim; zaten az gelirli zaten kat kanaat geçinen insanlardık o zaman hiç olmadı, gelir olmadı. Delik açılıyor ama bir yerden orayı kapatacak bir şey olmadığı için çok sıkıştık. (Betül, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Ailesi çiftçilik yapan ve ek iş olarak pazarcılık yapan Muhammet ise, pandeminin üreticiler üzerindeki yıkıcı etkisini fotoğrafladığı çürüyen meyve kasaları üzerinden anlatmaktadır (Bkz. Görsel 1):

Pazarlar kapandığı zaman ürünlerimizin satışını yapamadık... Biz kendimizi tezgâhta satmaya çalıştık ama mallarımız ellerimizde kaldı. Sadece ben değil nice esnaflar, nice pazarcılar bu durumdan çok yakındı... bu da mallarımızın kasada çürüdüğüne dair bir fotoğraf aslında. (Muhammet, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Bir yandan kasadaki ürünler satılamadan çürürken diğer yandan gelirin azalması katılımcıların sağlıklı beslenmeyi sürdürememelerine yol açmıştır. Aşağıdaki alıntı, pandemiyle mücadelede bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi gerektiğine dair kamusal söylem ile ekonomik gerçeklik arasındaki çelişkiyi göstermektedir:

Televizyonda sağlık açısından C vitamini, C vitamini alın, C vitamini alın diye sürekli böyle bizi bilgilendirirlerken hani biz C vitaminin kilosunu 7-8 liraya 10 liraya alacaksak. Nasıl yapacağız? Nasıl C vitamini alacağız? (Kubila, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Eşim tekstilde çalışıyordu, işten çıkartıldı ve ne tazminat ne ekstra bir para hiçbir şey verilmeden çıkartıldı. Bir gerekçe bile gösterilmeden çıkartıldı. Aynı zamanda benim işlerim de durdu, ben o dönemde hiç kimse gitmedim. Biz dört kişi evde, ne bulduysak onu yiyebildik. En çok da birbirimizi yedik. (Ülker, İstanbul/Ev temizlikçisi)

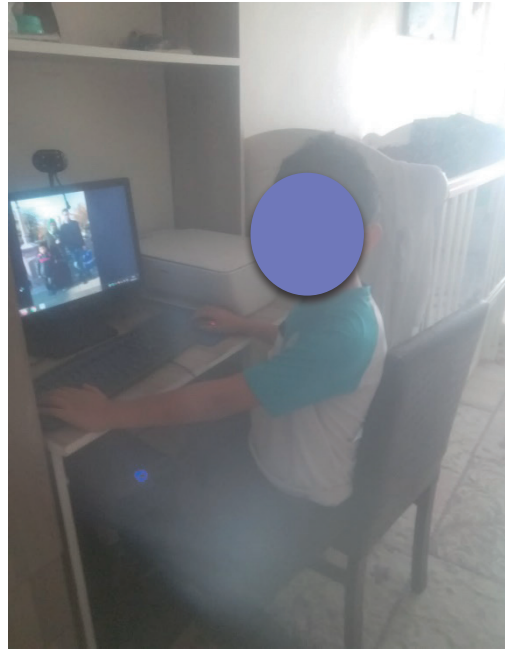

Görsel 1: Bazı katılımcılar c vitamini almanın artık çok pahalı olduğunu belirtirken ek iş olarak pazarcılık yapan bir diğer katılımcı pazarların kapanması nedeniyle çürüyen meyveleri, gelir kaybını ifade etmek için fotoğraflamıştır.

Pandemi döneminde okulların kapanması ve eğitimin online platformlara taşınmasıyla birlikte altyapı ve donanım ihtiyaçları doğmuş, bunlar katılımcılar için ekonomik bir yük olmuştur (Bkz. Görsel 2). Katılımcılar özellikle birden fazla çocuk olması durumunda birine öncelik vermek gerektiğini, diğerinin eğitiminden fedakârlık etmek zorunda kaldığını belirtmişlerdir:

Kızım geçen sene birinci sınıfa başladı, elimizde bir tablet bir tane de bilgisayar var. Tablet sürümü yetmediği için çocuk EBA'dan yani online derse giremedi. Ablası LGS'ye hazırlanacağı için o daha önemli diye, biz onu biraz daha şey yaptık. Çocuk öğretmeni aradı bırakayım mı geçireyim mi, yani eğer isterseniz geçircem, biz de dedik kalsın çünkü çocuk hiçbir bilgi alamadı. En azından çünkü dört sene zorluk çekeceğine bir birinci sınıfta tekrardan okusun. Elimizde olmayan sebeplerden dolayı çocuğum kaldı yani. (Binnur, Aydın/Ev temizlikçisi)

Pandemi döneminde mecbur online yapılması gerektiğini, işte ama evde çocuklarla işte hani şeyi anladık evde çocuklarla her gün geçirmek zordu. Yani basit değildi. Çünkü iki çocuk olduğu için hani birisi bağlanırken diğeri bağlanmıyordu veya saatleri uyuşmuyordu. (Fuat, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Görsel 2: Çocukların çalışma ortamlarına ilişkin çekilen çok sayıda fotoğraf, uzaktan eğitim sürecinin katılımcılar üzerindeki yükünün tüm meslek grupları tarafından paylaşıldığına işaret etmektedir.

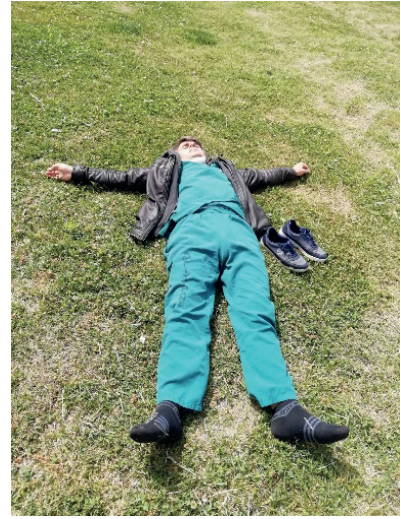
Çalışma Yaşamı

Pandemi sürecinde evden çalışamayan, fiziksel olarak işyerinde bulunmak zorunda kalan çalışanlar, hem artan iş yükü hem de bulaş riski nedeniyle son derece zorlu bir dönem geçirmişlerdir. Bu tema, farklı sektörlerde çalışan katılımcıların ortak deneyimlerini birleştirmektedir (Bkz. Görsel 3). Kargo sektöründe çalışanlar, pandemiyle birlikte iş yüklerinin katlanarak arttığını belirtmişlerdir. İsa bu durumu şöyle ifade etmektedir:

İşimden dolayı kesinlikle beni yüzde yüz etkilemiş, hatta yüzde bir milyon etkilemiş olan kamyon fotoğrafıdır. Ben kargo işinde çalışıyorum. İnsanlar artık böyle evde kaldığı için sürekli evde kaldığı için sipariş veriyor... bir buçuk iki senedir yani pandemi çıktıktan beri ben aynı işi yapıyorum kargo işini yapıyorum yani hiç azalmıyor işler. Aksine daha çok artıyor. (İsa, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Aynı sektörden Muhammet, bu yoğunluğun çalışanları nasıl fiziksel olarak tükettiğini, bir arkadaşının kamyonunda uyuyakaldığı fotoğraf üzerinden anlatmaktadır:

Pandemi döneminde lojistik sektörü çok yoğun çalıştığı için, e bu da haliyle çalışanlara yansdı. Çalışanlarda hem mesai saatleri arttı tam anlamıyla dinlenemedikleri için böyle gün içerisinde aslında yani iyi bir şey değil aslında çok kötü bir fotoğrafı görüyoruz yani sorarsanız. Yani bir adam arabanın içinde uyuyor normal bir şey gözüğe de aslında altında yani işin içeriğine girdiğiniz zaman aslında bize bu fotoğrafın çok şey anlattığını görebiliyoruz. (Muhammet, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Görsel 3: Katılımcıların artan iş yükünü gösterdiğini belirttiği fotoğraflardan örnekler

İstanbul'da bir sağlık çalışanı da benzer bir tükenmişliği şöyle dile getirmektedir:

On iki saat içerisinde devamlı bize bir saat dinlenme saati veriyorlar... Çoğu zamanda içeride değiller. Ama biz sürekli içeride kalmak zorundayız... yemeğe çıktığımız anda bizi arıyorlar. Hastanın biri entübe oldu, biri servise çıkacak yatak silinecek, yemek molamızı bırakıp gene işe devam ettiğimiz çok zaman var. (Şakir, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Artan iş yoğunluğu ve fiziksel zorlanmaya ek olarak çalışanlar koruyucu ekipman eksikliğini de vurgulamaktadır:

Başlangıçta hocam biz ekipman sıkıntısı çok yaşıyorduk, sağlık ekipmanı, ciddi anlamda yaşıyorduk... N95 hiç kullanmıyorduk, genelde çift maskesiyle giriyorduk normal, cerrah maskesiyle. Tulumları bulamıyorduk, tulumları bulduğumuz zaman da genelde altı saat için o tulumların içerisinde kalıyorduk... Biz kendi çabamızla çöp poşetleri ayakımıza bağladık. (Erdoğan, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Aydın'daki ev temizlikçileri de İstanbul'daki sağlık çalışanları da maske ve dezenfektana erişimde benzer sıkıntılar yaşamışlardır:

Benimki hemen diyor ki maskeni tak ellerini iyi yıka mutfığa öyle gir. Ben de hemen öyle yapıyordum, gittiğim yerde hemen ellerimi yıkıyordum maskemi hemen takıyordum. [Maske] hiç veren olmadı, kendimiz aldık. (Binnur, Aydın/Ev temizlikçisi)

Mesaj attım dezenfektan bulamıyorum ve hocalar bana çok kızıyor... Bir tartışma yaşadık ve benim direk malzeme istediğim için yerim değişti. (Ebru, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Koruyucu ekipman eksikliğine ek olarak hizmet sektöründe nesnelerle ve insanlarla sürekli temas halinde olmak (Bkz. Görsel 4) çalışanları yüksek bulaş riskine maruz bırakmaktadır:

Bence bu fotoğrafa baktığımda ben kargoların sektör olarak kargoların kargo yerinden, kargolardan ziyade covid dağıttığını düşünüyorum. Virüs dağıttığını düşünüyorum daba çok. (Necdet, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Görsel 4: Bulaş riski altında çalışmak hem çalışanların kendilerini korunmasız hissetmesine hem de çalışma arkadaşları ve toplum tarafından damgalanmalarına neden olmaktadır.

İsa da benzer bir endişeyi şöyle dile getirmektedir:

Zaten bu kargolar İstanbul'dan geliyor Eskişehir'e. Eskişehir'den geliyor senin evine geliyor. Benim elime değmeden önce bu kargo en az 50-60 kişinin eline geçiyor. Hani onlar tedbir alsaydı biz tedbir almıyorduk. Biz tedbir alsak onlar tedbir almıyor. Yani bu belli bir çözümü yok bunun. (İsa, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Pandemi döneminde çalışma yaşamındaki bir diğer sorun özellikle kurumsal çalışanların hissettiği statü hiyerarşisinin katılaşması olmuştur:

Yani şöyle söyleyeyim temizlik ve personel kavgaya yaparsa personel haklı. Personelle hemşire kavgaya yaparsa hemşire haklı. Hemşireyle doktor kavgaya yaparsa doktor haklı. Burada böyle, sınıf sınıf. Yani adalet bekliyoruz ama umudumuz yok. (Ahmet, İzmir/Hastane temizlik işçisi)

Sağlık çalışanları bu süreçte kurum yönetiminin keyfi uygulamalarına, baskıya ve zorlamaya maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Örneğin:

Eksik ekipmanla çalışmak zorunda kaldık. Yönetimden sürekli bunun baskısını gördük, işte malzeme istemeyeceksiniz tutanak tutmayacaksınız, tarzında birçok baskıya maruz kaldık ve onayımız alınmadan pandemi yoğun bakımlarda pandemi servislerinde çalıştırıldık. (Melike, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Tüm bu koşulların zorlaştırdığı çalışma yaşamı katılımcıların çalışmayıp evde kalabilenler tarafından dışlanmasına neden olmuştur. Hastane temizlik işçileri, yaptıkları iş nedeniyle toplum tarafından damgalandıklarını belirtmişlerdir:

İnsanlar bizi dışladı. Yani hastanede özellikle pandemi servisinde çalıştığımız için bize vebalı gibi yaklaşıyorlardı. Yani söylediğimiz zaman bir kere dikkat ediyorsa, iki kere, üç kere dikkat etmek zorunda görünüyorlardı. (Ahmet, İzmir/Hastane temizlik işçisi)

Bizden uzak tutuyorlar, sanki bizi görünce maske sanki biz şeyiz yürüyen mikrobu, ayaklı mikrop taşıyız onlara. (Ebru, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Yukarıdaki alıntılarda görüldüğü üzere, belirsizlik ve risk nedeniyle ontolojik güvenliği zedelenen toplum pandemi koşullarında çalışmayı sürdürenleri normal kategorisinden çıkarmış (Goffman, 1963), kirli, bulaştırıcı bir öteki olarak yeniden tanımlamıştır. Çalışanların itibarını zedeleyen bu etiketleme ve damgalama süreci Logie ve Turan'ın (2020) belirttiği gibi seyahat yasakları ve karantina, hastalığın "dışarıdan" geldiği izlenimini yaratmıştır. Pandeminin yayılmasını engellemek için kullanılan maske, mesafe gibi önlemler hastalığı taşıyanların olduğu kadar taşıma riski olan sağlık çalışanlarının da damgalanmasına neden olmuştur (Bagcchi, 2020; Logie & Turan, 2020). Yukarıdaki alıntılar etiketleme ve damgalama sürecinin aynı çalışma ortamında bile sürdüğünü göstermektedir.

Psikososyal Etkiler: İzolasyon ve Kaygı

Pandeminin çalışanlar üzerindeki etkileri sadece maddi ve fiziksel olmamıştır, süreç korku, kaygı, yalnızlık, çaresizlik ve tükenmişlik duygularıyla doludur. Hastane temizlik işçisi Kerime, pandeminin ilk dönemlerinde duyduğu korkuyu ve bunun aile ilişkilerine yansımalarını şöyle anlatmaktadır:

Ya şimdi bu hastalık ortaya çıktığında hocam, ben çok korkmuştum böyle herkes ölecek yok korona olanları ölenleri kireç şeyine batırıp batırıp çıkarıyorlar diye. Yani ailemden çok korktum, inşallah dedim kimseye bir şey olmaz dedim... Ondan sonra kızım sarılamıyordum, hep böyle o çok sarılmak istiyordu ama ben hep uzak kalıyordum. Neden sarılmıyorsun bana gibisinden. Çok çoluk çocuğum çok etkilenmişti, kendim çok etkilendim. (Kerime, İzmir/Hastane temizlik işçisi)

Giddens’a göre ontolojik güvensizlik (1991, s. 36), kişinin kendilik algısının, dünyanın tutarlılığına ve toplumsal kurumların işleyişine duyduğu temel güvenin sarsılmasıyla ortaya çıkar. Pandemiyle birlikte okulların açılıp kapanması, maske politikalarındaki ani değişiklikler, çelişkili bilgi akışı ve gündelik rutinlerin tamamen bozulması, katılımcılarda ne yapacağını bilememe, sürekli bir korku hali, gelecek kaygısı gibi temel güven duygusunu sarsan deneyimler üretmiştir. Giddens (1991), modern toplumlarda rutin eylemlerin ve alışılmış pratiklerin ontolojik güvenliğin temel dayanakları olduğunu belirtir; pandemi bu rutinleri kökünden sarsarak bireyleri adeta bir “belirsizlik girdabının” içine sürüklemiştir. Virüsün yayılma dinamiklerine ilişkin bilimsel belirsizlikler, toplumsal panik ve güven bunalımını derinleştirmiş, bireyleri gündelik hayatın en sıradan eylemlerinde (alışveriş, toplu taşıma kullanımı, komşuyla görüşme) dahi risk hesaplaması yapmak zorunda bırakmıştır.

Pandemi, insanların günlük yaşamdaki temel rutinlerini değiştirmiştir (Bkz. Görsel 5), bunun en somut göstergelerinden biri selamlaşmanın yumrukla selamlaşma gibi yeni biçimlere dönüşmesidir:

Yani o selamlaşmanın bizim hayatımıza girmesinin amacı ne kadar az temastan bahsediyoruz. Biz Türk milleti olarak biz sarılmayı, işte öpüşmeyi seven insanlarız. Biz de bazı şeyler belirli bir süreden sonra gitti. Yani artık hani ailemizle bile sarılamıyoruz. Ondan hani o amaçla fotoğrafı çekmiştim. (Kubilay, Eskişehir/ Kargo çalışanı)

Görsel 5: Pandeminin günlük yaşam rutinlerini değiştirdiğini gösteren fotoğraflar.

Hastalığı eşlerine, çocuklarına ve yakınlarına bulaştırma korkusu çalışanlarda ciddi kaygılara yol açmış, aynı zamanda bulaş riskini azaltmak için birbirlerinden uzak kalmak da (Bkz. Görsel 6) bir stres kaynağı olmuştur:

Eşim geliyor, kapıyı tutuyor ya kapının tutacağını... Kapının ağzında soyuyorum, adam zaten tulumların içinde formaların içinde bir de o yetmiyormuş gibi içeri almadan, adamı kapının ağzında soyuyorum pijamalar orada giydiriyorum ya doğru banyo. Haşladım adamı resmen. ... Yemin ediyorum var ya çocuğa dokundurmadım, çocuk; küçüğü biliyorsun? Babaya hasret, baba çocuğu hasret. Yok dokunma, öpme. Onu atıyorum odaya (eşinden bahsediyor) Allah rızası için bir lokma eklemek verdim. (Hatice, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Çocuklarımı bir buçuk ay, çocuklarımı ablama gönderdim. (Şakir, İstanbul/Sağlık çalışanı)

O üç ay, biz birbirimize yani ailecek birbirimize hasret kaldık. Aynı evde yaşamamıza rağmen. (Hatice, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Çocuklarımı evden gönderdiğim zaman ne yapacağım ne edeceğim acaba bir kere daha ben çocuklarımı görebilir miyim duygusu ya da bu hastalık bitecek mi? Birçok karışık duygular oluyor insanda ve yutkunmamız zorlaştığı anlardır bunlar (Erdoğan, İstanbul / Sağlık çalışanı)

Görsel 6: Bulaş riski nedeniyle aile üyeleriyle, özellikle çocuklarıyla fiziksel temas kuramamak çoğu katılımcının üzümlere bahsettiği ortak bir temadır.

Katılımcıların ifadeleri, Giddens'in (1991) vurguladığı temel güven ihtiyacının, özellikle birincil ilişkiler üzerinden inşa edilen fiziksel yakınlık ve dokunma pratiklerinin pandemide parçalandığını göstermektedir. Sokağa çıkma yasakları, karantina uygulamaları ve sosyal mesafe kuralları, bireyin bedenini ve gündelik mekânını dahi güvensiz kılmış, kişinin kendi ailesiyle olan ilişkisini bir risk yönetimi hesabına dönüştürmüştür. Bu bulgular, pandemi gibi olağanüstü dönemlerde, risk toplumunun soyut tehlikelerinin somut, bedensel ve duygusal deneyimlere nasıl dönüştüğünü ve ontolojik güvensizliğin sadece bir felsefi kategori değil, gündelik hayatın çok somut bir gerçekliği haline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Quinn ve Kumar'ın (2014) pandemilerin dezavantajlı gruplar üzerinde yarattığı orantısız psikolojik yükü vurgulayan çalışmalarıyla örtüşmektedir.

Ev İçi Gerilimler

Bir önceki temada aile üyelerinden ayrı kalmanın olumsuz etkileri görülmüş olsa da katılımcılar pandeminin ev içinde yeni gerilimler ürettiğini de vurgulamışlardır. Evde kalma

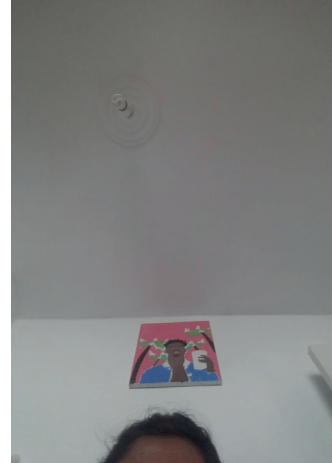

zorunluluğu, özellikle dar alanlarda yaşayan ve kalabalık haneleri bulunan (Bkz. Görsel 7) katılımcılar için büyük bir sorun olmuştur, örneğin:

Bu da benim [pandemiyi] geçirdiğim yer, sadece burasıydı işte pandemi dolayında. Balkon. O balkonda da zaten çoğu zaman tek oluyordum... Herkes evde olduğu zaman, ben abimle fazla anlaşılan bir insan değilim. Anlaşamıyoruz. Bir odada kalıyoruz. Ne o benle muhatap oluyor ne ben onla muhatap oluyorum. Diğer odaya geçsem babam var. Diğer odaya geçsem kardeşim var. Balkona çıksam üvey annem orada. Yani hiçbir yer yok alan kalmıyor sana. Sadece tuvalete gidersen kendi başına kalırsın hani. (Halit, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Pandemi, ev içi iş bölümündeki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini daha da görünür hale getirmiştir. Aydın'da ev temizlikçisi Gamze, bu durumu çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır:

Bir aydır annem hasta bende, eşim işsiz evde, oğlum okula gidemiyor bende, baktığım çocuk bende, ben bizdeyim. Yani artık hani geldiler [gülüyor] bana. Çünkü herkes bir şekilde işleri yapmak zorunda, nedense o görev evde bana düştü. Eşimin işsizliğinin psikolojisini düzeltiyorsunuz, çocuk iyi değil, annen hasta, o ufak bebeğe ilgi ve sevgi vermek zorundasınız. Kendinize de tavan kalıyor böyle işte. (Gamze, Aydın/Ev temizlikçisi)

Görsel 7: Küçük evler, mahremiyete olanak sunmayan dar mekanlar ve hane üyelerine bakım verme süreci katılımcıları bunaltan konulardan biridir.

Ev içi iş yükünün kadınların üzerine bindiğine dair ifadeler, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kriz dönemlerinde belirginleştiğini göstermektedir. Katılımcıların anlatıları, pandeminin ev içi emek dağılımı üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarla (bkz. UNDP, 2020) paralellik taşımaktadır.

Pandemi doğrudan olmasa da ürettiği ekonomik zorluklar nedeniyle aile içi ilişkilerde gerilimlere ve hatta boşanmalara yol açmıştır. Aşağıdaki alıntılarda örnekleri görülen bu olgu, sağlığın sosyal belirleyicileri modeli (Dahlgren & Whitehead, 1991) çerçevesinde değerlendirildiğinde, ekonomik krizlerin aile yapısı üzerindeki yıkıcı etkilerini ortaya koymaktadır:

Mesela hocam benim birebir tanıdığım şabit olduğum, tanıdığım insanlardan üç kişi, geçimsizlikten dolayı boşanmak durumunda kaldılar. Ekonomik geçimsizlikten dolayı eşlerinden boşanmak... (Şakir, İstanbul/Sağlık çalışanı)

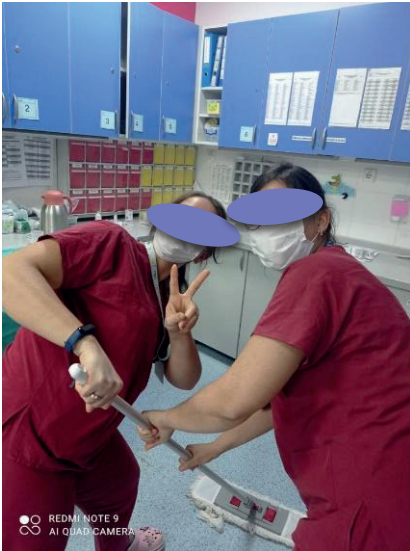
Ben pandemi sürecinde işçi kısıtlamasına gidildiğinden dolayı ben ek işe gitmeye başladım ve geçim sıkıntısı çekmeye başladım. Yani tekrardan sigortalı bir işe girebilecek miyim? Acaba evimin kirasını ödeyebilecek miyim? Acaba geçinebilecek miyim? Yani bu eşimle aramdaki kavgalara kadar neden oldu. Yani çok büyük sıkıntılar çok büyük badireler atlattırıyoruz. Allah sonumuzu hayır getirsin. (Fuat, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Dayanışma ve Üretkenlik

Pandeminin tüm yıkıcı etkilerine rağmen, katılımcıların anlatılarında olumlu bir boyut da söz konusudur. Sosyal dayanışma yeni, pandemiye özgü biçimlerde ortaya çıkmış, dayanışma ve üretkenlik, pandemi koşullarına karşı bir direniş biçimi haline gelmiştir (Bkz. Görsel 8). Öncelikle, iş arkadaşları arasındaki dayanışma, katılımcılar için önemli bir moral kaynağı olmuştur. Örneğin:

Pandemi servisi, oda temizliği. Ekip olarak çok çalışıyoruz ama mutluyuz. Mutlu pozları zafer işaretleri, bir hasta daha gönderdik, sağlam bir hasta daha gönderdik. (Kerime, İzmir/Hastane temizlik işçisi)

Gerçekten de kendimizden daha çok arkadaşımıza düşünüyorduk, arkadaşımız kendinden daha çok bizi düşünüyordu ve gerçekten de her konuda sadece içeride veya dışarıda veya evde değil, her konuda biz birbirimize destek çıktık. Her konuda biz birbirimize sahip olduk. (Erdoğan, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Görsel 8: Katılımcıların sosyal dayanışma bağlamında yorumladıkları fotoğraflardan örnekler

İş arkadaşlarının ötesinde zayıflayan komşuluk ilişkileri de yeniden canlanmıştır:

Hasta olanın kapıya malzeme koymamız çok hoşumuza gitti. Bizim alt kattakiler on beş gün karantinaya alındı hasta oldular. Dışarıya çıkamıyorlar. Bu sefer telefonla hepsini kapıya asıyorduk bir ihtiyacınız var mı, bir şeyin. O çok hoşuma gitti. (Sinem, Aydın/Ev temizlikçisi)

Birlik bütünlüğümüz vardı. Yani sadece fotoğraflarda kalmıyordu. Onun altını doldurabiliyorduk. Yani dediğim gibi bir kahvaltı ne bileyim bir piknik, bir çay içmek... Örnek veriyorum oteldeyken karşı komşumuzu, alttaki komşumuzu çağırıp mesela altı yedi kişi oturup kahvaltı yapabiliyorduk. (Ahmet, İzmir/Hastane temizlik işçisi)

Pandemi döneminde olumlu deneyim üreten bir konu da ev içi üretime dönmek, üretim sayesinde yabancılaşmayı azaltmak olmuştur. Özellikle ekmek yapmak (Bkz. Görsel 9) tüm meslek grupları tarafından bahsedilen bir etkinliktir:

...şeyi fark ediyorsunuz daha severek yiyorsunuz, daha özenerek yiyoruz. Çünkü kendiniz ne olduğunu biliyorsunuz koyduğunuz maddeleri, temizliğini, şeyini. Keyifli, stres attırıcı. Evde üretmek, şey yapmak güzel bir şey vakti olana gerçekten güzel. (Fatma, Aydın/Ev temizlikçisi)

Eskiden hatırlarım ben babaannem hayatta olduğu dönemde insanlar eskiden ekmeklerini evde kendileri yapardı. Ama biz hiç bugüne kadar kendimiz evde ekmek yapmamıştık. Ya pandemi döneminde kapandığında yani o dönemde evimizde eşimle beraber ekmek yaptık. Hani çok da güzel oldu. (Kubilay, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Ben de el işi yaptım, namaz örtüsü bitirdim. Yeğenime de verdim bayramda. İlk korona geçirdiğimizde. (Gülcan, Aydın/Ev temizlikçisi)

Görsel 9: Ekmek yapmak tüm meslek gruplarında ortak bir ev içi üretim deneyimidir.

Sistem Eleştirisi

Katılımcılar devletten bekledikleri ve/veya devletin vadettiği desteği sağlamadığını vurgulamışlardır. Pandemi nedeniyle sahip olduğu kafe iflas eden ve bu işletmenin borçlarını ödemek için kargo

sektöründe işçi olarak çalışmaya başlayan Necdet bu durumu şöyle ifade etmektedir:

Devlet sağ olsun bizi kapattı. Evet, eve girin içeri girin ama hiçbir yardım yok. Hiçbir şey yok. (Necdet, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Bakanlık vereceğiz dedi birkaç kere, televizyona çıktı sağlık bakanı. Şu kadar vereceğiz, bu kadar vereceğiz, hiçbirini almadık yani. (Banu, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Katılımcılar, özellikle Sağlık Bakanlığı ve hastane yönetimlerinin pandemi sürecinde yetersiz kaldığını, çalışanları korumadığını ve keyfi uygulamalarla çalışanları mağdur ettiğini belirtmişlerdir:

Sağlık Bakanlığı sağ olsun, sağlık çalışanlarına çift maaş vs tabii ki o da doğru çıkmadı. Çift maaş deyince de bizi sağlık grubundan saymadı. ... Beni sağlık grubundan saymıyorsanız, hastanın hastaneye giriş yaptığı andan, bizim hastaya temas etmememiz gerekiyor o zaman ama ilk temas eden kişi bizi doktor değil veya hemşire değil. (Şakir, İstanbul/Hasta Bakıcı)

Devlete yönelik bir diğer eleştiri de piyasayı kontrol etmemesi ve karaborsa veya fahiş fiyatı engelleyememesidir (Bkz. Görsel 10):

Sanayiye baktığımız zaman büyük market zincirleri falan inanılmaz bir fırsata çevirdiler. Gerçekten bu insan olarak çok yıpratıyor. Hani o bencillik demek istediğim bu. Mesela beş liraya aldığı şeyi on liraya satmaya çalıştılar. Yani bunu hükümet olarak denetleyemediler. Çok iş çıkırdı. Fırsata çevrildi yani. (Fatma, Aydın/Ev temizlikçisi)

Benim ilk aklıma gelen şey karaborsa. Çünkü bu pandemi çıktı ben marketlerde kolonya bulamadım, bulduğum yerlerde de aşırı pahalıydı. (Binnur, Aydın/Ev temizlikçisi)

Katılımcıların devletten destek almadıklarına dair anlatıları pandeminin yalnızca bir sağlık krizi olmadığını, eşitsizlik, yoksulluk, açlık ve sosyal koruma yoksunluğu gibi iç içe geçmiş krizleri kapsayan çoklu pandemi (MSC, 2020) niteliğinde olduğunu göstermektedir. Galasso'nun (2020) vurguladığı gibi pandemi, özellikle toplumdaki kırılgan gruplar için eşitleyici olmayan bir krizdir, başta sosyal güvencesi olanlar ile olmayanlar olmak üzere toplumun farklı kesimleri arasında derin bir uçurum yaratmıştır.

Görsel 10: Yüksek fiyatlar ve karaborsa konusundaki yorumlarının ait olduğu fotoğraflardan örnekler.

Ekonomik boyutun yanı sıra, pandeminin ilk dönemlerinde vakaların gizlendiğine, test yapılmasının engellendiğine dair güçlü bir algı bulunmaktadır ve şeffaf olmayan kamu yönetimi eleştirilmektedir:

Bir de vakalar atıyorum günlük üç yüz vaka varsa bunun yüzünü bildiriyorlardı. Asla pöveden yazılmıyordu. Her gün bir toplantı yapıyordu, bunu laboratuvar içerisindeki diğer arkadaşlardan da gizliyorlardı... Her gün vaka sayısı açıklıyordu çünkü Sağlık Bakanı. Böyle bir sürecin içerisinde hem içinde bulunduğunuz o karmaşanın ve o yalan rüzgarının içerisinde etrafınıza söylediğinizde ve kendi içinde bulunduğunuz şey farklılaşıyor. Kötü bir durumdu. (Fadime, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Ben test yaptırdım pozitif çıktım ve ama hala rahatsızdım. Test yaptırmak için pandemiye indim. Ebru dedi, sen burada çalıştın ama test yaptırmıyor, neden yaptırmıyor dedim çalışan Çalışan Sağlığı kesinlikle yapılmasını istemiyor, baskı almış yönetimden. ... hemşire ve doktora test yapılmayacak denilmiş. (Ebru, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Servislerde işte hocalarının sürüntü almayacaksınız, baskısının kurulmuş olması. İşte pandemi de yatak açmayacağız artık covid pozitif hasta olmayacak falan tarzındaki baskılar, bizi covid yani bu hastalıkla karşı karşıya getirdi. (Melike, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Hasta yatırdılar covid testi almadan yatırdılar, daha sonra testim pozitif çıktı. Çalışanların tabii ki şey olarak, korumalı ama tam korumalı girmeden hastalara müdahale edildi ve sonra da tabii ki covid dolayısıyla daha çok yayıldı. (Dursun, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Pandemi sürecinde farklı kaynaklardan gelen çelişkili bilgiler, katılımcıların neye inanacakları konusunda kafa karışıklığı yaşamasına yol açmıştır (Bkz. Görsel 11). İstanbul'da bir sağlık çalışanı pandeminin ilk dönemlerinde yaşadığı çelişkiyi şöyle anlatmaktadır:

İnanmazsınız biz ilk çıktığı zamanlar maske takıyorduk, başbaskı bize maske takmayın diye talimat verdi. Daha televizyonlara çıkmamıştı. Covid gelmişti... İnsanları endişelendirmeyin diye doktorlara, bize maske takmayın dedi. Bir ay sonra da bakanlık açıklama yapınca, kendisi maske taktı ve herkese maske tak dedi. (Kadriye/İstanbul, sağlık çalışanı)

Görsel 11: HES kodu ve maske konusunda tutarsız uygulamalar çalışanların ortak yorumları arasındadır.

Pandemi sürecinde bir gözetim ve denetim mekanizması olarak kullanılan HES kodu uygulaması, katılımcılar tarafından anlamsız ve işlevsiz bulunmuştur:

Pandemi ile hayatımıza giren ilk defa duyduğumuz HES kodu denilen bir kare kod, bir kod. Hayat Eve Sığar. Hayır maalesef hayat eve sığmıyor. Sığdıramıyoruz çünkü... Sürekli güncellenen bir şey değil. Atıyorum ben 2 yıl önce aldım HES kodunu, 1,5 yıl önce pandemi ilk çıktıklarında. İşte HES kodu zorunlu olduğunda aldım. Ama ondan sonra test yok, bir şey yok. Ben covid'i atlattım da olabilirim. O esnada test yaptırmadım. Bir şey yaptırmadım. Belki başkasına da bulaştırmışumdur. Bunu nereden bilecekler? Ben nereden bileceğim? Kim nereden bilecek? Bu HES kodunun ne anlamı var. (Necdet, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Herkesin yaptığı gibi ben de yaptım bunu. Hani internetimin olmadığı zaman da ekran fotoğrafını alıp galerimdeki HES kodunu gösterdim. Hani ben şimdi belki temashyım. Belki bir şeyim var, hastayım yani. Onu galeriden gösterdiğim zaman bunu hiçbir şekilde anlayamayacaklar zaten. (İsa, Eskişehir/Kargo çalışanı)

Bu anlatılar, Mert vd.'nin (2023) kargo çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada tespit edilen kurumsal güvensizlik ve bilgi kirliliği deneyimleriyle örtüşmektedir. Modern riskler çağında devlet ve bilim gibi aktörler sorumluluklarını devreden bir tutum sergileyerek bireyleri kendi başlarına karar vermek zorunda bırakmaktadır. Beck'in (1992) örgütlenmiş sorumsuzluk olarak kavramlaştırdığı bu yönetim biçiminde, karar alma mekanizmaları parçalanmış, sorumluluk hiçbir kuruma tam olarak atfedilemez hale gelmiş, ancak ortaya çıkan sonuçlara bütün toplum katlanmak durumunda kalmıştır. Alıntılarda rastlanan olgular –örneğin vaka sayılarının gerçekte olduğundan düşük gösterilmesi ya da maske kullanımının önce yasaklanıp ardından zorunlu kılınması– kurum içindeki bilgi akışının kesintiye uğradığını göstermektedir. Bu aksaklıklar sonucunda bireyler, kendi güvenliklerine dair kararları, yönetimin herhangi bir sorumluluk üstlendiğine dair bir güvence olmaksızın tek başlarına almak durumunda kalmaktadır. Bu durum örgütlenmiş sorumsuzluğun bir göstergesidir: kurumlar arası ve kurum içi eşgüdüm eksikliği, sistematik bir belirsizlik yönetimiyle birleştiğinde, kimsenin hesap vermek zorunda olmadığı fakat herkesin mağduriyet hissettiği bir yapı ortaya çıkar.

Katılımcıların eleştirileri sendikalara da yönelmiştir, sendikaların işçileri korumada yetersiz kaldığı ve hatta bazı durumlarda tamamen ortadan kaybolduğu ifade edilmiştir:

Toplu iş sözleşmesi süreçlerimiz yaşandı. Bununla ilgili büyük hak kayıpları oldu, hem sendika, mevcut sendika hani zaten bizim istediğimiz dışında tepeden inme bir sendika vardı. Bu sendika toplu sözleşmesine hak kazanmıştı, yapmaya, dolayısıyla rektörlük ile sendika arasında gerek online gerek yüz yüze pandemi sürecinde olduğu için de istedikleri gibi çekip çevirdikleri, uzattıkları deli gibi yalan söylebildikleri bir alan açılmış oldu. (Fadime, İstanbul/Sağlık çalışanı)

Pandemi'yi kullanarak ve bütün işçileri yalnızlaştırarak başardılar, çok da güzel oldu. Aslında pandemi bize yaramadı belki ama bazı kesimlere çok güzel yaradı. (Banu, İstanbul/Sağlık çalışanı)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, pandeminin homojen bir şekilde deneyimlenmediğini, bu süreçte çalışmaya devam edenler için mevcut eşitsizliklerin daha da derin hissedildiğini göstermektedir. Katılımcıların çalışma yükü artmış, koruyucu ekipman konusunda sıkıntılar yaşanmış, sağlıklı gıdaya erişim zorlaşmış, buna bir de müşteriler veya iş arkadaşları tarafından damgalanmanın psikososyal baskısı eklenmiştir. Bulgulardaki dayanışma, ev içi üretkenlik ve sistem eleştirisi, katılımcıların pasif bireyler olmadıklarını, pandeminin etkilerini dile getiren ve bu etkilerle mücadele eden, yaratıcı kapasiteye sahip aktif özneler olduğunu göstermektedir. Pandemi biyomedikal olduğu kadar toplumsal, ekonomik ve politik bir konudur, evde kal çağrısına rağmen evde kalma şansı olmayan, çalışmak zorunda olanlar, evde kalanların ihtiyaçlarını karşıladıkları halde günlük yaşamlarında toplumdan onay aldıklarını hissetmemişlerdir.

Bu deneyimlerden öğrenilmesi gereken, pandemi koşullarında alınacak önlemlerde çalışma zorunda olanlarla ilgili spesifik önlemler alınması gerektiğidir. İş yükünü kontrol altında tutmak, damgalamayı önleyici toplumsal bilinçlendirme kampanyaları düzenlemek, çalışmaya devam edenlere psikososyal destek sunan mekanizmalar oluşturmak alınabilecek önlemler arasındadır.

Bu çalışma fotoses deseninin sesi duyulmayan grupların deneyimlerini görünür kılmak için uygun bir desen olduğunu da göstermektedir. Bu desenin katılımcı ve topluluk temelli sivil toplum çalışmalarında kullanılması, çeşitli açılardan dezavantajlı grupların toplumda daha görünür olmasını sağlayabilir.

Kaynaklar

- Abrams, E. & Szeffler S. (2020) Covid-19 and the impact of social determinants of Health. *The Lancet Respiratory Medicine*. 8, 659-661.
- Akatın, Y., Yıldırım N. Türkiye’de COVID-19 küresel salgın sürecinde yönetici hemşirelerin deneyimleri: Nitel bir araştırma. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*. 2022;9(3):417-426.
- Bagcchi, S. (2020). Stigma during the COVID-19 pandemic. *The Lancet Infectious Diseases*, 20(7), 782. [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(20\)30498-9](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(20)30498-9)
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage Publications.
- Catalani, C., & Minkler, M. (2010). Photovoice: A review of the literature in health and public health. *Health Education & Behavior*, 37(3), 424–451.
- Dahlgren, G., & Whitehead, M. (1991). *Policies and strategies to promote social equity in health*. Institute for Futures Studies.
- Farmer, P. (1996). Social inequalities and emerging infectious diseases. *Emerging Infectious Diseases*, 2(4), 259–269.
- Galasso, V. (2020). COVID: Not a great equalizer. *CESifo Economic Studies*, 66(4), 327–344.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.

- Gürer, A., & Gemlik, H. N. (2020). Covid-19 Pandemisi Sürecinde Sahada Olan Sağlık Çalışanlarının Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Sağlık Hizmetleri ve Eğitimi Dergisi*, 4(2), 45-52. <https://doi.org/10.29228/JOHSE.3>
- ILO (International Labour Organization). (2020). COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses. ILO.
- Liebenberg, L. (2018). Thinking critically about photovoice: Achieving empowerment and social change. *International Journal of Qualitative Methods*, 17(1), 1–9.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications.
- Logie, C.H. & Turan, J.M. (2020) How Do We Balance Tensions Between COVID-19 Public Health Responses and Stigma Mitigation? Learning from HIV Research. *AIDS Behav.* 24(7):2003-2006. doi: 10.1007/s10461-020-02856-8. PMID: 32266502; PMCID: PMC7137404.
- Mert, A., Tüzün, H., İlhan, M. N., & Saygun, M. (2023). Covid-19 Pandemisinde Hizmete Devam Eden Kargo Sektörü Çalışanlarında İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği (İSİG) Algısı ve Tutumları. *Çalışma ve Toplum*, 2(77), 1353-1378. <https://doi.org/10.54752/ct.1266876>
- MSC (Munich Security Conference). (2020). Poly pandemic: Special edition on development, fragility, and conflict in the era of COVID-19. Munich Security Conference.
- Özdamar Akarçay, G. (2023). *Görsel sosyoloji: Kavramlar, dönemler, yöntemler*. Phoenix Yayınevi.
- Özkan, Z., Uçan, H., Özparlak, A., Karakaya, D., & Okan Demirel, M. (2022). “Ahtapotla mücadele” - COVID-19 servisinde çalışan hemşirelerin deneyimleri: Nitel bir çalışma. *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, 14(4), 1221-1231. doi: 10.5336/nurses.2022-89167
- Quinn, S. C., & Kumar, S. (2014). Health inequalities and infectious disease epidemics: A challenge for global health security. *Biosecurity and Bioterrorism*, 12(5), 263-273.
- Sever, M., & Özdemir, S. (2020). KORONAVİRÜS (COVID-19) SÜRECİNDE ÖĞRENCİ OLMA DENEYİMİ: BİR FOTOGRAF (PHOTOVOICE) ÇALIŞMASI. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1653-1679. <https://doi.org/10.33417/tsh.778615>
- TC Sağlık Bakanlığı. (2022). COVID-19 bilgilendirme sayfası. <https://covid19.saglik.gov.tr/adresinden> 24 Ekim 2022’de erişilmiştir.
- UNDP (United Nations Development Programme). (2020). Coronavirus vs. inequality. <https://feature.undp.org/coronavirus-vs-inequality/> adresinden 24 Ekim 2022’de erişilmiştir.
- Wang, C., & Burris, M. A. (1997). Photovoice: Concept, methodology, and use for participatory needs assessment. *Health Education & Behavior*, 24(3), 369–387.
- WHO (World Health Organization). (2022). WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard. <https://covid19.who.int/> adresinden 24 Ekim 2022’de erişilmiştir.

Özgün Makale

Balıkesir’de Yaşayan Yetişkinlerin Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zekâ Kullanımına Dair Görüşleri

Perspectives of Adults Living in Balıkesir on the Use of Artificial Intelligence in Healthcare

Murat Aysin¹, Sultan Eser², Duygu Lüleci¹, Emine Ayhan Akman¹,
 Çağdaş Sonat³, Dursun Yasemin Yayla Keskin³, Alikemal Başol³,
 Ali Ceylan⁴

1. Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye.
2. Prof. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İzmir Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye.
3. Arş. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye.
4. Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye.

Öz

Giriş: Yapay zekâ, sağlık hizmetlerinde tanı, tedavi planlaması, hastalık öngörüsü, hasta bakım yönetimi ve klinik karar destek süreçlerinde giderek daha fazla kullanım alanı bulmaktadır. Bu teknolojilerin sağlık sistemine başarılı biçimde entegre edilebilmesi, toplumun yapay zekâyı güvenilir ve faydalı bulmasıyla yakından ilişkilidir. Bu çalışmanın amacı, Balıkesir’de yaşayan yetişkinlerin sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımına dair görüşlerini belirlemektir.

Gereç-Yöntem: Kesitsel tipteki çalışma, Temmuz 2024’te Balıkesir Altıeylül ilçesi merkez mahallelerinde yaşayan 18 yaş ve üzeri yetişkinlerde yürütüldü. Çok aşamalı küme örnekleme yöntemiyle 715 kişiye ulaşıldı. Veriler yüz yüze anket yöntemiyle Google Forms üzerinden toplandı. Veriler SPSS 26.0 programında analiz edildi; kategorik değişkenler için ki-kare; sürekli değişkenlerin analizi için t testi kullanıldı. Anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ kabul edildi.

Bulgular: Katılımcıların yaş ortalaması $40,3 \pm 15,3$ olup %52,9’u kadındı. Katılımcıların %64,5’i yapay zekânın sağlık hizmetlerinde kullanımının faydalı olacağını düşünmekteydi. Katılımcıların %44,8’i yapay zekânın doğru tanıları sunacağını düşünürken, %57,3’ü kişisel verilerin güvenliği ile ilgili endişe duymaktaydı. Tek değişkenli analizlerde cinsiyet ve sağlık hizmetlerinde yapay zekânın kullanımında kişisel verilerin güvenliği ile ilgili endişe duyma dışında incelenen tüm değişkenler ile yapay zekâyı faydalı bulma durumu arasında anlamlı fark saptandı. Yapay zekâyı faydalı bulma oranı; 50 yaş altındakilerde, bekarlarda, ön lisans ve üzeri öğrenim düzeyindekilerde, çalışanlarda, hane geliri yoksulluk sınırı ve üzerinde olanlarda, çocuk sahibi olmayanlarda, kronik hastalığı ve ilaç kullanımı olmayanlarda, teletıp deneyimi bulunanlarda ve sağlık hizmetlerinde yapay zekânın doğru tanı sunacağını düşünen bireylerde daha yüksekti.

Sonuç-Öneriler: Sağlık hizmetlerinde yapay zekâyı yönelik fayda algısı sosyodemografik özellikler, sağlık durumu ve teletıp deneyimine göre değişmektedir. Toplumun farklı gruplarına yönelik güven temelli, anlaşılır ve kanıta dayalı bilgilendirme çalışmaları planlanmalıdır.

Anahtar sözcükler: sağlık hizmeti, yapay zeka, teletıp

Abstract

Introduction: Artificial intelligence is increasingly being used in healthcare, particularly in diagnosis, treatment planning, disease prediction, patient care management, and clinical decision support. The successful integration of these technologies into the healthcare system is closely associated with whether the public perceives artificial intelligence as reliable and beneficial. This study aimed to determine the views of adults living in Balıkesir regarding the use of artificial intelligence in healthcare.

Materials and Methods: This cross-sectional study was conducted in July 2024 among adults aged 18 years and older living in the central neighborhoods of Altıeylül district, Balıkesir. A total of 715 participants were reached using multistage cluster sampling. Data were collected through face-to-face interviews using Google Forms. The data were analyzed using SPSS version 26.0. The chi-square test was used for categorical variables, and the t-test was used for continuous variables. Statistical significance was set at $p < 0.05$.

Results: The mean age of the participants was 40.3 ± 15.3 years, and 52.9% were female. Overall, 64.5% thought that artificial intelligence would be beneficial in healthcare. While 44.8% believed that artificial intelligence would provide accurate diagnoses, 57.3% expressed concerns about personal data security. In univariate analyses, all examined variables, except sex and concerns about personal data security in the use of artificial intelligence in healthcare, differed significantly according to whether artificial intelligence was perceived as beneficial. The proportion of participants who considered artificial intelligence beneficial was higher among those younger than 50 years, single individuals, those with an associate degree or higher education, employed participants, those with household income at or above the poverty threshold, those without children, those without chronic disease or regular medication use, those with telemedicine experience, and those who believed that artificial intelligence would provide accurate diagnoses in healthcare.

Conclusion and Recommendations: Perceptions of the benefits of artificial intelligence in healthcare vary according to sociodemographic characteristics, health status, and telemedicine experience. Clear, evidence-based, and trust-oriented informational activities should be planned for different groups in society.

Keywords: healthcare, artificial intelligence, telemedicine.

Geliş Tarihi / Received: 16.05.2026 Kabul Tarihi / Accepted: 12.06.2026 Yayın Tarihi / Published: 19.06.2026

Sorumlu Yazar / Correspondence: Murat Aysin Eposta: murat.aysin@balikesir.edu.tr

Sorumlu Editör / Handling Editor: Nuray Özgülnar

Atıf için / Suggested Citation: Aysin, M., Eser, S., Lüleci, D., Ayhan Akman, E., Sonat, Ç., Yayla Keskin, D. Y., Başol A., & Ceylan A. (2026). Balıkesir’de Yaşayan Yetişkinlerin Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zekâ Kullanımına Dair Görüşleri. *Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa)*, BAHAR(18), 60-70

Giriş

Yapay zekâ, insan zekâsını gerektiren öğrenme, akıl yürütme, problem çözme, örüntü tanıma ve karar verme gibi bilişsel süreçlerin bilgisayar sistemleri aracılığıyla gerçekleştirilebilmesini sağlayan teknolojileri ifade etmektedir. Makine öğrenmesi, derin öğrenme ve doğal dil işleme alanlarındaki gelişmelerle birlikte yapay zekâ, son yıllarda birçok alanda hızla yaygınlaşmış; sağlık sektörü de bu dönüşümden en fazla etkilenen alanlardan biri olmuştur (Fahim vd., 2025; OECD, 2024).

Sağlık hizmetlerinde yapay zekâ; tanı, tedavi planlaması, hastalık öngörüsü, ilaç geliştirme, kişiselleştirilmiş sağlık hizmetleri, hasta bakım yönetimi ve klinik karar destek süreçlerinde kullanıma potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca halk sağlığı alanında salgınların erken tespiti, risk gruplarının belirlenmesi ve sağlık kaynaklarının planlanması gibi konularda önemli fırsatlar sunmaktadır (Alum & Ugwu, 2025; DSÖ, 2025; Kaplan vd., 2024; Panteli vd., 2025). Bu gelişmeler sağlık hizmetlerinden yararlanan toplumun yapay zekâya ilişkin beklenti ve güven düzeyini önemli hale getirmektedir. Çünkü sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımının sürdürülebilirliği ve başarısı, toplum katılımı ve toplumun bu uygulamaları benimsemesi ile yakından ilişkilidir (Osnat, 2025).

Son yıllarda yapay zekâ alanındaki ilerlemeler toplumun dikkatini çekmiş, yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaşmasıyla halkın konuya ilgisi artmıştır. Bu ilgi, sağlık hizmetlerinde yapay zekâ uygulamalarının olası yararlarına ilişkin beklentileri artırırken, bu uygulamaların risklerine yönelik kaygıları da beraberinde getirmektedir. Daha hızlı hizmet, doğru tanı ve kolay erişim beklentileri olumlu yönde etkilerken; mahremiyet, veri güvenliği, hatalı karar verme ve etik sorunlar da kaygı yaratabilmektedir (Beets vd., 2023; Gundlack vd., 2025). Bu nedenle bireylerin sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi, gelecekte geliştirilecek sağlık politikaları, dijital sağlık uygulamaları ve teknoloji entegrasyonu açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Balıkesir'de yaşayan yetişkinlerin sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımına dair görüşlerini belirlemektir.

Gereç-Yöntem

Kesitsel tipteki bu çalışma için, Temmuz 2024'te Balıkesir Altıeylül ilçesi merkez mahallelerinde yaşayan 18 yaş ve üzeri yetişkinlerden veri toplandı. Araştırmanın evrenini Balıkesir ili Altıeylül ilçesinde yaşayan 18 yaş ve üzeri 107.052 yetişkin oluşturdu. Örneklem büyüklüğü Epi Info 7.2 programı kullanılarak; %95 güven aralığı, %5 hata payı, %50 sıklık, 1,5 desen etkisi ve %20 yedek ile 702 kişi olarak hesaplandı ve çok aşamalı küme örnekleme yöntemiyle 715 kişiye ulaşıldı. Her mahalle, birer küme kabul edilip ulaşılması gereken kişiler mahalle nüfusuna göre tabakalandırıldı. Basit rastgele yöntem ile sokaklar belirlendi ve ilgili sokaklardan dört hane seçildi. Her haneden bir kişi çalışmaya dahil edildi. Belirlenen konutlarda ulaşılamama veya çalışmaya katılmayı reddetme durumlarında bir sonraki daire veya bir sonraki haneye gidildi. Hanede araştırmaya katılma ölçütlerini karşılayan ve bilgilendirilmiş gönüllü onam veren bireyler çalışmaya dâhil edildi. Anket görüşmeleri yüz yüze gerçekleştirildi. Anket için kâğıt baskı yerine Google Forms platformu kullanıldı. Anket formu araştırmacılar tarafından literatür taranarak oluşturuldu. Anket formu sosyodemografik özellikler; sağlık durumu, alışkanlıklar, davranışlar ve teletıp deneyimi ile sağlık

hizmetlerinde yapay zekâ kullanımına ilişkin görüşlerden oluşmaktadır. Çalışmanın pilot uygulaması yapıp anket değerlendirilmiş ve sonrasında ankette dil sadeleştirmeleri yapılmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkeni; tıpta yapay zekâ kullanımının faydalı olacağını düşünme durumu olup “Yapay zekanın sağlık hizmetlerinde kullanımının faydalı olacağını düşünüyorum?” sorusu ile değerlendirilmiştir. Bu sorunun cevabı 5’li Likert ölçeği ile değerlendirildi. Araştırmacılar tarafından veri analiz sürecinde; kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım “Hayır”; kesinlikle katılıyorum, katılıyorum ise “Evet” olarak sınıflandırılmıştır. Bağımsız değişkenler ise sosyodemografik özellikler, sağlık durumu ve teletıp ile ilgili görüşlerdir. Teletıp; “Çeşitli iletişim araçları (telefon, tablet, bilgisayar, e posta, webcam vb.) yoluyla sunulan sağlık hizmeti olup muayene, e-reçete yazma, rapor verme, danışmanlık, hastalık ve tedavi takibi, sağlığı koruma hizmetleri gibi hizmetleri içerir” şeklinde tanımlanmıştır. Toplanan veriler SPSS 26.0 programıyla çözümlendi. Tanımlayıcı veriler sayı ve yüzde ile sunuldu. Kategorik değişkenlerin analizi için ki-kare testi, sürekli değişkenlerin analizi için t testi kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ kabul edildi. Etik kurul onayı; Balıkesir Üniversitesi Sağlık Bilimleri Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulundan alındı (25/06/2024 tarih 2024/95 sayılı izin, 05/05/2026 tarih 2026/117 sayılı revizyon).

Bulgular

Katılımcıların yaş ortalaması $40,3 \pm 15,3$ olup %52,9’u kadın, %54’ü 50 yaş altında, %50,8’i evli ve %54,4’ü önlisans ve üzeri öğrenim düzeyine sahipti. Katılımcıların %53,6’sı herhangi bir işte çalışmakta, %82,8’inin hane geliri yoksulluk sınırının altındaydı. %55’inin çocuğu olup %35,5’i en az bir kronik hastalığa sahipti ve %34,8’i düzenli ilaç kullanıyordu. Katılımcıların %19,6’sı teletıp deneyimi yaşamış olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların sosyodemografik özellikleri, sağlık durumları ve teletıp deneyimi ile ilgili bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri, Sağlık Durumu ve Teletıp Deneyimi

Değişkenler	Sayı (%)
Yaş*	$40,3 \pm 15,3^*$
Yaş	50 yaş altı 386 (%54,0)
	50 yaş ve üzeri 329 (%46,0)
Cinsiyet	Erkek 337 (%47,1)
	Kadın 378 (%52,9)
Medeni durum	Bekar 352 (%49,2)
	Evli 363 (%50,8)
Eğitim düzeyi	Lise ve altı 326 (%45,6)
	Önlisans ve üzeri 389 (%54,4)
Meslek	Çalışmıyor 332 (%46,4)
	Çalışıyor 383 (%53,6)
Hane geliri	Yoksulluk sınırının altı 592 (%82,8)
	Yoksulluk sınırı ve üzeri 123 (17,2)
Çocuk varlığı	Evet 393 (%55,0)
	Hayır 322 (%45,0)
Kronik hastalık	Evet 254 (%35,5)
	Hayır 461 (%64,5)
İlaç kullanımı	Evet 249 (%34,8)
	Hayır 466 (%65,2)
Teletıp deneyimi varlığı	Evet 140 (%19,6)
	Hayır 575 (%80,4)

*Ortalama $\pm$ standart sapma

Katılımcıların %64,5'i yapay zekânın tıpta faydalı olacağını düşünmekteydi. %44,8'i tıpta yapay zekânın doğru tanıları sunacağını düşünmekte ve %57,3'ü tıpta yapay zekâ kullanımında, kişisel verilerin güvenliği ile ilgili endişe duymaktaydı. Katılımcıların sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımına ilişkin bazı görüşleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zekâ Kullanımına İlişkin Bazı Görüşleri

Değişkenler	Sayı (%)
Sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımının faydalı olacağını düşünme	Evet 461 (%64,5)
	Hayır 254 (%35,5)
Sağlık hizmetlerinde yapay zekânın doğru tanı sunacağını düşünme	Evet 320 (%44,8)
	Kararsız 248 (%34,7)
	Hayır 147 (%20,5)
Sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımında kişisel verilerin güvenliği ile ilgili endişe duyma	Evet 410 (%57,3)
	Kararsız 196 (%27,4)
	Hayır 109 (%15,2)

Tablo 3, sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımının faydalı olacağını düşünen (n=461) ve düşünmeyen (n=254) bireylerin sosyodemografik özellikleri, sağlık durumu ve teletıp deneyimine göre tek değişkenli karşılaştırmalı analizini göstermektedir. Buna göre, cinsiyet ve sağlık hizmetlerinde yapay zekânın kullanımında kişisel verilerin güvenliği ile ilgili endişe duyma dışında incelenen değişkenlerin her biri ile sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımının faydalı olacağını düşünme durumu arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımının faydalı olacağını düşünen bireylerin yaş ortalaması ($37,2 \pm 14,4$) düşünmeyenlere ($45,7 \pm 15,5$) göre daha düşüktü. Faydalı olacağını düşünme oranı 50 yaş altındakilerde %73,8 iken, 50 yaş ve üzerindekilerde %53,5'tir. Bekâr bireylerde (%69,9), önlisans ve üzeri eğitim düzeyine sahip olanlarda (%72,8), çalışanlarda (%68,9) ve hane geliri yoksulluk sınırı ve üzerinde olanlarda (%78,0) yapay zekâyı faydalı bulma oranı daha yüksektir. Benzer şekilde çocuk sahibi olmayanlarda (%77,6), kronik hastalığı olmayanlarda (%70,3) ve ilaç kullanmayanlarda (%70,0) olumlu görüş daha sık görülmekteydi. Teletıp deneyimi olanlarda (%77,1) ve sağlık hizmetlerinde yapay zekânın doğru tanı sunacağını düşünenlerde (%89,7) yapay zekâyı faydalı bulma oranı daha yüksektir.

Tablo 3. Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zekâ Kullanımının Faydalı Olacağını Düşünme Durumlarına Göre Sosyodemografik Faktörlerin, Sağlık Durumunun ve Teletıp Deneyiminin Dağılımı

Değişkenler		Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zekâ Kullanımının Faydalı Olacağını Düşünme Durumu		p değeri
		Evet (n=461)	Hayır (n=254)	
Yaş*		37,2 ± 14,4*	45,7 ± 15,5*	0,001
Yaş	50 yaş altı	285 (%73,8)	101 (%26,2)	0,001
	50 yaş ve üzeri	176 (%53,5)	153 (%46,5)	
Cinsiyet	Erkek	216 (%64,1)	121 (%35,9)	0,837
	Kadın	245 (%64,8)	133 (%35,2)	
Medeni durum	Bekar	246 (%69,9)	106 (%30,1)	0,003
	Evli	215 (%59,2)	148 (%40,8)	
Eğitim düzeyi	Lise ve altı	178 (%54,6)	148 (%45,4)	0,001
	Önlisans ve üzeri	283 (%72,8)	106 (%27,2)	
Meslek	Çalışmıyor	197 (%59,3)	135 (%40,7)	0,008
	Çalışıyor	264 (%68,9)	119 (%31,1)	
Hane geliri	Yoksulluk sınırının altı	365 (%61,7)	227 (%38,3)	0,001
	Yoksulluk sınırı ve üzeri	96 (%78,0)	27 (%22,0)	
Çocuk varlığı	Evet	211 (%53,7)	182 (%46,3)	0,001
	Hayır	250 (%77,6)	72 (%22,4)	
Kronik hastalık	Evet	137 (%53,9)	117 (%46,1)	0,001
	Hayır	324 (%70,3)	137 (%29,7)	
İlaç kullanımı	Evet	135 (%54,2)	114 (%45,8)	0,001
	Hayır	326 (%70,0)	140 (%30,0)	
Teletıp deneyimi varlığı	Evet	108 (%77,1)	32 (%22,9)	0,001
	Hayır	353 (%61,4)	222 (%38,6)	
Sağlık hizmetlerinde yapay zekânın doğru tanı sunacağını düşünme	Evet	287 (%89,7)	33 (%10,3)	0,001
	Hayır	174 (%44,1)	221 (%55,9)	
Sağlık hizmetlerinde yapay zekânın kullanımında kişisel verilerin güvenliği ile ilgili endişe duyma	Evet	270 (%65,9)	140 (%34,1)	0,400
	Hayır	191 (%62,6)	114 (%37,4)	

*Ortalama ± standart sapma

Tartışma

Çalışmamızda, Balıkesir’de yaşayan yetişkinlerin sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımına dair görüşleri incelenmiştir. Katılımcıların yaklaşık üçte ikisi sağlık hizmetlerinde yapay zekânın faydalı olacağını düşünmektedir. Bu durum, toplumda sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımına yönelik olumlu bir algının bulunduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların yarısından fazlasının kişisel verilerin güvenliği konusunda endişe duyması, yapay zekâya yönelik kabulün koşulsuz bir teknolojik iyimserlikten ziyade güven, mahremiyet ve etik sorumluluk gibi başlıklarla birlikte şekillendiğini düşündürmektedir.

Çalışmamızda sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımını faydalı bulma oranının 50 yaş altındaki bireylerde daha yüksek olduğu ve faydalı bulanların yaş ortalamasının daha düşük olduğu saptanmıştır. Bulgumuz, İstanbul’da yürütülen bir çalışmada genç bireylerin sağlık hizmetlerinde yapay zekâya yönelik bakış açılarının daha olumlu bulunmasıyla benzerlik göstermektedir (Kaya, 2025). Almanya’da yapılan bir araştırmada da ileri yaştaki bireylerin sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımına daha kuşkucu yaklaştığı bildirilmiştir (Fritsch vd., 2022). Yaşa göre gözlenen bu farklılık, kuşaklar arası dijital teknoloji deneyimi ile ilişkili olabilir. Dijital yerliler olarak tanımlanan genç kuşaklar, dijital ortamlar ile daha erken yaşta karşılaşmakta, çevrimiçi hizmetleri daha sık kullanmakta ve yeni teknolojileri daha hızlı benimseyebilmektedir (Karabulut, 2015). Bu durum, genç bireylerin yapay zekâ destekli sağlık uygulamalarını daha erişilebilir, kullanışlı ve faydalı görmelerine katkı sağlamış olabilir. Buna karşılık dijital göçmenler olarak adlandırılan ileri yaş grupları, teknoloji tabanlı hizmetlere uyum sağlama, dijital araçları kullanma ve çevrim içi sağlık hizmetlerine güven duyma konusunda daha fazla güçlük yaşayabilmektedir (Baran vd., 2017; Shi vd., 2024; Wilson vd., 2021).

Diğer önemli bir bulgumuz olan eğitim düzeyi ile sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımının faydalı olacağını düşünme durumu arasında anlamlı ilişki bulunmuş; önlisans ve üzeri eğitim düzeyine sahip bireylerde yapay zekâyı faydalı bulma oranı daha yüksek saptanmıştır. Hollanda’da nüfus tabanlı yapılan benzer bir çalışmada yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımına daha çok güven duydukları saptanmıştır (Yakar vd., 2022). ABD’de yapılan başka bir çalışmada da daha yüksek eğitim düzeyindeki kişilerin yapay zekâya güvenme olasılıkları daha yüksek bulunmuştur (Zhang vd., 2020). Eğitim düzeyi, bireylerin sağlık bilgisine erişimini, teknolojik gelişmeleri değerlendirme biçimini ve karmaşık dijital sistemleri anlama kapasitesini etkileyebilir. Daha yüksek eğitim düzeyine sahip bireyler, yapay zekânın tanı, tedavi planlama ve klinik karar desteği gibi alanlardaki olası katkılarını daha kolay kavrayabilirler (Çetinkaya vd., 2025; Huh & Song, 2025).

Hane geliri açısından değerlendirildiğinde, yoksulluk sınırı ve üzerinde hane gelirine sahip bireylerde yapay zekâyı faydalı bulma oranı daha yüksek bulunmuştur. Bulgumuz literatürde gelir düzeyinin sağlıkta yapay zekâya yönelik kabul, güven veya kullanım niyetiyle ilişkili olabileceğini gösteren çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Avustralya’da yapılan bir araştırmada gelir düzeyi daha yüksek olan bireylerin sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımını daha çok desteklediği

belirtilmiştir (Frost vd., 2023). Daha yüksek gelir düzeyine sahip bireyler, yapay zekâ destekli uygulamaları sağlık hizmetlerinde erişimi kolaylaştıran, tanı ve tedavi süreçlerini hızlandıran ya da hizmet kalitesini artıran bir yenilik olarak değerlendirebilir. Buna karşılık düşük gelirli bireylerde, teknolojik yeniliklerin sağlık hizmetlerine erişimde mevcut eşitsizlikleri azaltmak yerine yeni eşitsizlikler yaratabileceği yönünde kaygılar bulunabilir. Ayrıca bu teknolojilerin ek maliyetlere yol açabileceği veya hizmetten yararlanmayı daha karmaşık hale getirebileceği düşüncesi de faydalı bulma görüşünü olumsuz etkilemiş olabilir (Dankwa-Mullan, 2024).

Çalışmamızda bekâr bireylerde, evli bireylere göre sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımının faydalı olacağını düşünme oranı daha yüksek bulunmuştur. Bu bulgumuz, yaş dağılımı, çocuk sahibi olma durumu ve dijital teknolojileri kullanım alışkanlıkları gibi faktörlerle ilişkili olabilir. Bekâr bireylerin daha genç yaş grubunda yer alma olasılığı ve dijital sağlık teknolojilerine yönelik daha yüksek bir adaptasyon kapasitesine sahip olmaları yapay zekâyâ yönelik görüşlerini olumlu yönde desteklemiş olabilir (Kılıç & Akca, 2024). Benzer şekilde, çocuk sahibi olmayan bireylerde yapay zekâyı faydalı bulma oranının daha yüksek olması; ebeveynlik sorumluluğu üzerinden açıklanabilir. Çocuğu olan bireylerde sağlık kararlarında risk algısı, güvenlik beklentisi ve mahremiyet duyarlılığının daha ön planda olması sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımı hakkındaki görüşlerini etkilemiş olabilir (Sisk vd., 2020).

Sağlık durumuna ilişkin bulgular incelendiğinde, kronik hastalığı olmayan ve düzenli ilaç kullanmayan bireylerde yapay zekâyı faydalı bulma oranı daha yüksek saptanmıştır. Uluslararası düzeyde yürütülen bir çalışmada sağlık durumunu kötü olarak değerlendiren bireyler sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımına yönelik daha olumsuz tutum bildirmişlerdir (Busch vd., 2025). Bu durum, sağlık hizmetleriyle daha sık temas eden kronik hastalığı olan bireylerin ve düzenli ilaç kullananların, hekim-hasta ilişkisine ve insan denetimine daha fazla önem vermesiyle ilişkili olabilir (Esmaeilzadeh vd., 2021). Kronik hastalığı olan bireyler için sağlık hizmeti yalnızca tanı ve tedavi kararlarından ibaret olmamakta; süreklilik, güven, düzenli izlem, empati ve bireysel gereksinimlerin dikkate alınması gibi unsurları da içermektedir. Bu nedenle yapay zekâ uygulamalarının hekimlerin yerine geçeceği, hasta ile sağlık profesyoneli arasındaki ilişkiyi zayıflatacağı veya hatalı karar riskini artıracacağı yönündeki kaygılar kronik hastalığı olan bireylerde ve düzenli ilaç kullanan bireylerde daha belirgin olabilir (Osnat, 2025).

Çalışmamızın dikkat çekici bulgularından biri de teletıp deneyimi olan bireylerde yapay zekânın tıpta faydalı olacağını düşünme oranının daha yüksek olmasıdır. Romanya'da ve ABD'de yapay zekânın kabulünü etkileyen faktörlerin incelendiği çalışmalarda önceki teletıp deneyimlerinin sağlık hizmetlerinde yapay zekâyı kullanmayı olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (Aras vd., 2026; Levai vd., 2025). Teletıp deneyimi, bireylerin dijital sağlık hizmetleriyle temas kurmasını sağlayarak teknolojiye yönelik belirsizlikleri azaltmış olabilir. Bunun yanında teletıbbın zaman tasarrufu sağlaması, sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırması, tanı ve tedavi süreçlerinde destekleyici bir araç olarak kullanılabilmesi, bu deneyimi yaşayan bireylerde sağlık hizmetlerinde yapay zekânın faydalı olacağını düşünme olasılığını artırmış olabilir (Uysal, 2025). Bununla birlikte teletıp deneyimi yapay zekânın faydalı olacağı düşüncesini olumlu etkileyebileceği gibi, dijital teknolojilere önceden daha olumlu yaklaşan bireylerin teletıp hizmetlerinden daha fazla yararlanmış olması da mümkündür.

Çalışmamızda sağlık hizmetlerinde yapay zekânın doğru tanı sunacağını düşünen bireylerde yapay zekâyı faydalı bulma oranı daha yüksekken, kişisel verilerin güvenliğine ilişkin endişe duyma ile yapay zekâyı faydalı bulma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır. Bu bulgumuz, katılımcıların yapay zekâyâ yönelik fayda görüşünü klinik yarar beklentisi üzerinden değerlendirmiş olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim

yapay zekânın doğru tanı sunacağını düşünme ile yapay zekâyı faydalı bulma kavramsal olarak birbirine benzer ve geçişken yapılarıdır. Bu nedenle katılımcılar, yapay zekânın sağlık hizmetlerinde faydalı olmasını tanı doğruluğunu artırma, tanı sürecini hızlandırma ve klinik kararları destekleme kapasitesiyle ilişkilendirmiş olabilir. Buna karşılık kişisel verilerin güvenliğine ilişkin endişe, yapay zekânın sağlık hizmetlerinde sağlayabileceği olası faydaların reddedildiği anlamına gelmeyebilir. Bu endişe daha çok, söz konusu teknolojinin hangi koşullarda ve ne ölçüde güvenli kullanılacağına ilişkin ayrı bir risk değerlendirmesini yansıtır olabilir. Yani bireyler, sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımını değerlendirirken algılanan klinik yararları ve olası veri güvenliği risklerini birbirinden ayrı boyutlar olarak ele almış olabilir. Bu nedenle klinik yarar beklentisinin yüksek olduğu durumlarda, veri güvenliğine ilişkin endişe devam etse bile yapay zekâya yönelik genel fayda görüşü olumlu yönde kalabilir (Atalay & Yücel, 2024; Botha vd., 2024).

Sonuç ve Öneriler

Çalışmamızda, Balıkesir ili Altıeylül ilçesi merkez mahallelerinde yaşayan yetişkinlerin sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımına ilişkin görüşleri ile yapay zekâyı faydalı bulma durumuyla ilişkili olabilecek faktörler incelenmiştir. Katılımcıların yaklaşık üçte ikisi sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımının faydalı olacağını düşünmekte, yarısına yakını sağlık hizmetlerinde yapay zekânın doğru tanı sunacağını düşünmekte ve yarısından fazlası kişisel verilerin güvenliği konusunda endişe duymaktadır. Çalışmamızda sağlık hizmetlerinde yapay zekâ kullanımının faydalı olacağını düşünme durumu; yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, meslek, hane geliri, çocuk varlığı, kronik hastalık, ilaç kullanımı, teletıp deneyimi ve sağlık hizmetlerinde yapay zekânın doğru teşhisler sunacağını düşünme değişkenleri ile anlamlı farklılık göstermiştir. Sağlık hizmetlerinde yapay zekânın kullanılmasına yönelik fayda görüşünün; bireylerin sosyodemografik özellikleri, sağlık durumu ve dijital sağlık deneyimleri doğrultusunda değişebildiğini göstermektedir. Bu bulgulara göre; sağlık hizmetlerinde yapay zekâ uygulamalarına yönelik tek yönlü bir kabul yaklaşımı yerine, toplumun farklı gruplarının beklenti, gereksinim ve kaygılarını dikkate alan daha dengeli bir yaklaşım benimsenebilir. Özellikle ileri yaşta kişiler, düşük eğitim ve gelir düzeyine sahip bireyler, kronik hastalığı olanlar ve düzenli ilaç kullananlar için anlaşılır ve kanıta dayalı bilgilendirme çalışmaları planlanabilir. Bu çalışmalarda yapay zekânın sağlık hizmetlerinde sağlayabileceği olası katkıların yanı sıra, veri güvenliği, mahremiyet, etik sorumluluk, hata riski ve insan denetiminin gerekliliği de ele alınabilir. Böylece toplumda yapay zekâya ilişkin görüşleri koşulsuz kabul ya da tamamen reddetme yerine, bilinçli, eleştirel ve güven temelli bir zeminde oluşması desteklenebilir.

Sınırlılıklar

Çalışmamızın bulguları değerlendirilirken bazı sınırlılıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Kesitsel araştırmaların doğası gereği neden sonuç ilişkisinde sınırlılık mevcuttur. Analizler tek değişkenli karşılaştırmalarla sınırlı olup çok değişkenli analiz yapılmamıştır. Veriler öz bildirimine dayalı olarak toplanmıştır; bu nedenle hatırlama yanlılığı olasılığı bulunmaktadır. Araştırmanın yalnızca Balıkesir

Altıeylül ilçesi merkez mahallelerinde yürütülmüş olması, bulguların kırsal bölgelere veya farklı sosyokültürel yapılara genellenebilirliğini sınırlandırabilir. Literatürde sağlık hizmetlerinde yapay zekânın faydalı olacağına ilişkin toplum görüşlerini ve bu görüşlerle ilişkili faktörleri doğrudan inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Bu sebeple tartışmada, sağlıkta yapay zekânın kabulü, yapay zekâyâ güven ve kullanım niyeti, dijital sağlık teknolojilerine yönelik tutumlar gibi benzer konulardaki araştırmalardan yararlanılmıştır. Bu durum, bulguların literatürle karşılaştırılmasında dikkatli yorum yapılmasını gerektirebilir. Buna karşın çalışmanın toplum temelli bir örnekleme yürütülmüş olması ve yapay zekâyâ yönelik fayda algısını sosyodemografik, sağlık durumu ve teletıp deneyimi değişkenleri ile birlikte değerlendirmesi önemli bir güçlü yönüdür. Gelecekte kırsal bölgeleri de kapsayan ve yapay zekâyâ ilişkin güven, kaygı, kullanım isteği ve etik hassasiyetleri ayrı boyutlar olarak değerlendiren çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Kaynaklar

- Alum, E. U., & Ugwu, O. P.-C. (2025). Artificial intelligence in personalized medicine: Transforming diagnosis and treatment. *Discover Applied Sciences*, 7(3), 193. <https://doi.org/10.1007/s42452-025-06625-x>
- Aras, S., Drakos, C., Manimangalam, V., Nasir, M. A., Burns, C., Smith, D., & Equils, O. (2026). Influencing public acceptance of artificial intelligence (AI) in healthcare delivery. *Frontiers in Digital Health*, 7. <https://doi.org/10.3389/fdgth.2025.1664345>
- Atalay, H. N., & Yücel, Ş. (2024). Decoding privacy concerns: The role of perceived risk and benefits in personal health data disclosure. *Archives of Public Health*, 82(1), 180. <https://doi.org/10.1186/s13690-024-01416-z>
- Görgün Baran, A., Koçak Kurt, Ş., & Serdar Tekeli, E. (2017). Yaslıların Dijital Teknolojileri Kullanım Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 45, 1-24.
- Beets, B., Newman, T. P., Howell, E. L., Bao, L., & Yang, S. (2023). Surveying Public Perceptions of Artificial Intelligence in Health Care in the United States: Systematic Review. *Journal of Medical Internet Research*, 25(1), e40337. <https://doi.org/10.2196/40337>
- Botha, N. N., Ansah, E. W., Segbedzi, C. E., Dumahasi, V. K., Maneen, S., Kodom, R. V., Tsedze, I. S., Akoto, L. A., & Atsu, F. S. (2024). Artificial intelligent tools: Evidence-mapping on the perceived positive effects on patient-care and confidentiality. *BMC Digital Health*, 2(1), 33. <https://doi.org/10.1186/s44247-024-00091-y>
- Busch, F., Hoffmann, L., Xu, L., Zhang, L. J., Hu, B., García-Juárez, I., Toapanta-Yanchapaxi, L. N., Gorelik, N., Gorelik, V., Rodriguez-Granillo, G. A., Ferrarotti, C., Cuong, N. N., Thi, C. A. P., Tuncel, M., Kaya, G., Solis-Barquero, S. M., Mendez Avila, M. C., Ivanova, N. G., Kitamura, F. C., Hayama, K. Y. I., ... Zhang, S. (2025). Multinational Attitudes Toward AI in Health Care and Diagnostics Among Hospital Patients. *JAMA network open*, 8(6), e2514452. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2025.14452>
- Çetiñkaya, F., Naçar, M., & Poyrazoğlu, S. (2025). Health Literacy: Individual, Social, and System Dimensions. *Turkey Health Literacy Journal*, 5(3), 151-160.
- Dankwa-Mullan, I. (2024). Health Equity and Ethical Considerations in Using Artificial Intelligence in Public Health and Medicine. *Preventing Chronic Disease*, 21, E64. <https://doi.org/10.5888/pcd21.240245>

- DSÖ. (2025, Mart 25). Ethics and governance of artificial intelligence for health: Guidance on large multi-modal models. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240084759>
- Esmacilzadeh, P., Mirzaei, T., & Dharanikota, S. (2021). Patients' Perceptions Toward Human–Artificial Intelligence Interaction in Health Care: Experimental Study. *Journal of Medical Internet Research*, 23(11), e25856. <https://doi.org/10.2196/25856>
- Fahim, Y. A., Hasani, I. W., Kabba, S., & Ragab, W. M. (2025). Artificial intelligence in healthcare and medicine: Clinical applications, therapeutic advances, and future perspectives. *European Journal of Medical Research*, 30(1), 848. <https://doi.org/10.1186/s40001-025-03196-w>
- Fritsch, S. J., Blankenheim, A., Wahl, A., Hetfeld, P., Maassen, O., Deffge, S., Kunze, J., Rossaint, R., Riedel, M., Marx, G., & Bickenbach, J. (2022). Attitudes and perception of artificial intelligence in healthcare: A cross-sectional survey among patients. *Digital Health*, 8, 20552076221116772. <https://doi.org/10.1177/20552076221116772>
- Frost, E. K., O'Shaughnessy, P., Steel, D., Braunack-Mayer, A., Aquino, Y. S. J., & Carter, S. M. (2023). Measures of socioeconomic advantage are not independent predictors of support for healthcare AI: Subgroup analysis of a national Australian survey. *BMJ Health & Care Informatics*, 30(1). <https://doi.org/10.1136/bmjhci-2022-100714>
- Gundlack, J., Thiel, C., Negash, S., Buch, C., Apfelbacher, T., Denny, K., Christoph, J., Mikolajczyk, R., Unverzagt, S., & Frese, T. (2025). Patients' Perceptions of Artificial Intelligence Acceptance, Challenges, and Use in Medical Care: Qualitative Study. *Journal of Medical Internet Research*, 27(1), e70487. <https://doi.org/10.2196/70487>
- Huh, K. Y., & Song, I. (2025). Cross-sectional analysis of sociodemographic factors associated with self-reported and knowledge-based health literacy in Korea using data from KNHANES 2023. *Scientific Reports*, 15, 32297. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-08705-9>
- Kaplan, M., Çakar, F., & Bingöl, H. (2024). Sağlık Alanında Yapay Zekanın Kullanımı: Derleme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(3), 75-85.
- Karabulut, B. (2015). Bilgi Toplumu Çağında Dijital Yerliler, Göçmenler ve Melezler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 11-23.
- Kaya N. (2025). Hastaların Sağlık Hizmetlerinde Yapay Zeka Kullanımına Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://katalog.marmara.edu.tr/veriler/yordambt/cokluortam/4B/685078fc7182c.pdf>
- Kılıç, S., & Akca, Ü. (2024). Baby Boomers ve Z Kuşağındaki Yetişkinlerin Dijital Teknoloji Kullanımları Ve Kuşaklararası Dijital Dayanışma. *8gen-ART*, 4(1), 27-42. <https://doi.org/10.53463/8genart.202400275>
- Levai, C. M., Nussbaum, L. A., Popa, D.-I., Burtic, S.-R., Căpăstraru, B. F., & Jugănar, I. (2025). Patient Perspectives on AI- and XR-Enabled Telemedicine: A Cross-Sectional Survey in Romania. *Healthcare*, 13(21), 2672. <https://doi.org/10.3390/healthcare13212672>
- OECD. (2024). Explanatory memorandum on the updated OECD definition of an AI system (OECD Artificial Intelligence Papers Sy. 8; OECD Artificial Intelligence Papers, C. 8). <https://doi.org/10.1787/623da898-en>
- Osnat, B. (2025). Patient perspectives on artificial intelligence in healthcare: A global scoping review of benefits, ethical concerns, and implementation strategies. *International Journal of Medical Informatics*, 203, 106007. <https://doi.org/10.1016/j.ijmedinf.2025.106007>

- Panteli, D., Adib, K., Buttigieg, S., Goiana-da-Silva, F., Ladewig, K., Azzopardi-Muscat, N., Figueras, J., Novillo-Ortiz, D., & McKee, M. (2025). Artificial intelligence in public health: Promises, challenges, and an agenda for policy makers and public health institutions. *The Lancet. Public Health*, 10(5), e428-e432. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(25\)00036-2](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(25)00036-2)
- Shi, Z., Du, X., Li, J., Hou, R., Sun, J., & Marohabutr, T. (2024). Factors influencing digital health literacy among older adults: A scoping review. *Frontiers in Public Health*, 12, 1447747. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1447747>
- Sisk, B. A., Antes, A. L., Burrous, S., & DuBois, J. M. (2020). Parental Attitudes toward Artificial Intelligence-Driven Precision Medicine Technologies in Pediatric Healthcare. *Children*, 7(9), 145. <https://doi.org/10.3390/children7090145>
- Uysal, B. (2025). Sağlık Hizmetlerinde Dış Kaynak Kullanımı Teori, Uygulama ve Gelecek Eğilimleri. Efe Akademi Yayınları.
- Wilson, J., Heinsch, M., Betts, D., Booth, D., & Kay-Lambkin, F. (2021). Barriers and facilitators to the use of e-health by older adults: A scoping review. *BMC Public Health*, 21(1), 1556. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-11623-w>
- Yakar, D., Ongena, Y. P., Kwee, T. C., & Haan, M. (2022). Do People Favor Artificial Intelligence Over Physicians? A Survey Among the General Population and Their View on Artificial Intelligence in Medicine. *Value in Health*, 25(3), 374-381. <https://doi.org/10.1016/j.jval.2021.09.004>
- Zhang, Z., Genc, Y., Xing, A., Wang, D., Fan, X., & Citardi, D. (2020). Lay individuals' perceptions of artificial intelligence (AI)-empowered healthcare systems. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*, 57(1), e326. <https://doi.org/10.1002/pa2.326>

Yorum (Görüş)

Görüntünün “Odradek”i

The Image’s “Odradek”

Aylin Leblebici Öztürk^{ID}*Bağımsız Sanatçı, Ayvalık, Balıkesir, Türkiye*

Öz

Bu metin, fotoğrafta “parazit” kavramını (gürültü, bozulma, kesinti, sapma) teknik bir hata olmanın ötesine taşıyarak, görüntünün ontolojik statüsünü görünür kılan kurucu bir öge olarak ele alır. Kafka’nın Odradek figürü, Sartre’in özne-merkezli anlam anlayışı ve Spinoza’nın idea kavramı üzerinden geliştirilen kuramsal hat; Serres’in gürültü teorisi, Benjamin’in diyalektik imgesi ve çağdaş glitch tartışmalarıyla birlikte düşünülerek, fotoğraftaki parazitin özne-nesne ilişkisini nasıl tersyüz ettiği incelenir. Çalışma, tesadüf olgusunu “parazitin zaman formu” olarak kavramsallaştırır ve parazit/bozulma taşıyan görselleri zamanın mekânsal kristalleşmeleri olarak yorumlar. Dijital glitch , analog bozulma, kadradaki boşluk, bağlamsal kayma ve maddi müdahaleler, parazitsel estetiğin farklı görünimleri olarak değerlendirilir. Bu çerçevede parazit, düzenin dışına düşen bir arıza değil; düzenin kendi iç çelişkisini görünür kılan bir zorunluluk, hakikatin kendini ele verdiği bir görünüm olarak konumlandırılır.

Anahtar sözcükler: fotoğraf, parazit, glitch, tesadüf, özne-nesne, diyalektik imge, hakikat

Abstract

This text examines the concept of “noise” (noise, distortion, interruption, deviation) in photography, moving beyond a mere technical error and treating it as a constitutive element that reveals the ontological status of the image. Drawing on the theoretical framework developed through Kafka’s Odradek figure, Sartre’s subject-centered understanding of meaning, and Spinoza’s concept of ideas, and considering Serres’ noise theory, Benjamin’s dialectical image, and contemporary discussions of glitches, the study investigates how noise in photography subverts the subject-object relationship. The work conceptualizes the phenomenon of chance as the “time form of noise” and interprets images containing noise/distortion as spatial crystallizations of time. Digital glitches, analog distortion, emptiness in the frame, contextual shifts, and physical interventions are considered different manifestations of parasitic aesthetics. Within this framework, noise is not positioned as a malfunction outside the established order, but rather as a necessity that reveals the internal contradictions of the order itself, an appearance in which truth reveals itself.

Keywords: photography, noise, glitch, chance, subject-object, dialectical image, truth

“Odradek” Kafka’nın Bir Aile Babasının Kaygıları öyküsünde beliren işlevsiz nesne.

“Glitch” dijital görüntü işleme süreçlerinde meydana gelen hata, veri kırılması veya sinyal sapmasını ifade eder.

Çağdaş sanat pratiklerinde glitch, estetik bir müdahale biçimine dönüşmüştür.

Geliş Tarihi / Received: 16.04.2026 Kabul Tarihi / Accepted: 07.06.2026 Yayın Tarihi / Published: 20.06.2026

Sorumlu Yazar / Correspondence: Aylin Leblebici Öztürk Eposta: aylin@aylinleblebici.com

Sorumlu Editör / Handling Editor: Temmuz Göncü Şavran

Atıf için / Suggested Citation: Leblebici Öztürk, A. (2026). Görüntünün “Odradek”i. *Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa)*, BAHAR(18), 71-79

Giriş

Fotoğraf, modernite boyunca “gerçekliğin kanıtı” olarak konumlandırıldı. Görüntü, şahitlik eden, belgeleyen, doğrulayan ve arşivleyen bir araçtı. Kameranın mekanik işleyişi, öznenin niyetinden bağımsız bir nesnellik vaadi taşıdığı için fotoğraf, temsil krizinden büyük ölçüde muaf sayıldı.

Bu güven, görüntünün pürüzsüzlüğüne, kesintisizliğine ve teknik bütünlüğüne dayanır. Oysa her fotoğraf hem öznenin bakışını hem de aygıtın teknik sınırlarını taşır. Dolayısıyla gerçeklikle hiçbir zaman birebir örtüşmez. Kadraj bir seçimdir, pozlama bir müdahaledir, netlik bir tercihtir. Fotoğraf, daha en baştan bir düzenleme eylemidir.

Bu düzenleme eylemi görünüşte tarafsız bir yüzey üretir; çünkü yüzey ne kadar pürüzsüzse temsil iddiası da o kadar ikna edici görünür. Ne var ki bu pürüzsüzlük, görüntünün kurulmuş yapısını gizler.

Bu metin, fotoğrafın yüzeyinde beliren kırılma noktalarına odaklanır. Analog ya da dijital bozulmalar, gren, glitch, piksel kaymaları, kadrajdaki boşluklar, bağlamsal sapmalar ve maddi müdahaleler burada teknik hata olarak değil, düşünsel açıklık anları olarak ele alınmaktadır.

Parazit, ilk bakışta sisteme dışarıdan sızmış bir aykırılık gibi algılanır. Oysa bu metnin savı tersidir: Parazit, sistemin kendi iç geriliminin görünür hâlidir. Temsilin kudretini zedeler, anlatının sürekliliğini keser ve görüntünün epistemolojik güvenilirliğini sabote eder; ancak bunu yaparken yalnızca yıkıcı değil, aynı zamanda kurucu bir işlev üstlenir. Kusursuz yüzeyi kırarak imgeye yeni bir düşünme alanı açar. Böylece fotoğraf sanatı, bu sabotajdan bir eksiklik olarak değil, hakikati görünür kılan üretken bir imkân olarak yararlanır.

Paraziti bu bağlamda düşünmek, fotoğrafı ontolojik bir mücadele alanı olarak ele almayı gerektirir. Çünkü parazit yalnızca estetik bir müdahale değildir; özne ile nesne arasındaki hiyerarşiyi sarsan, zorunluluk ile rastlantı arasındaki gerilimi görünür kılan ve zamanın doğrusal akışını kesintiye uğratan bir oluş biçimidir. Bu nedenle çalışmanın temel sorusu şudur: Fotoğraftaki kusur neyi bozar, neyi açığa çıkarır ve neden çoğu zaman temsilin kendisinden daha fazla düşünmeye değerdir?

Parazitsel Estetiğin Kuramsal Katmanları

Michael Betancourt’un (2019) glitch yaklaşımı, teknik bozulmayı estetik bir stratejiye

Betancourt’a göre glitch, yüzeyde oluşmuş basit bir hata değil, dijital sistemin kodsız altyapısının yüzeye sızmasıdır. Piksel kaymaları, veri kırılmaları ve sinyal sapmaları, o yüzeyi mümkün kılan üretim mekanizmasının ifşasıdır. Bu nedenle glitch, görünüşteki bir deformasyondan çok, sistemin kendi çalışma biçiminin görünür olmasıdır.

Görsel 1: Fotoğraf, Aylin Leblebici Öztürk, 2019

Bu perspektiften bakıldığında fotoğraftaki parazit, temsilin işleyişini içeriden aksatan bir unsur olarak düşünülmelidir. Neye bakılacağı, neyin merkezde duracağı, neyin dışarıda bırakılacağı ve neyin “normal” kabul edileceği çoğu zaman fark edilmeden işler. Parazitsel müdahale, bu görünmez rejimi sekteye uğratır. Görüntünün normallığı bozulduğunda, normallığın kendisi de sorgulanır. Böylece parazit, estetik bir bozulmanın ötesine geçerek epistemolojik bir itiraz hâline gelir.

Legacy Russell’ın (2020) glitch yaklaşımı ise bu estetik kırılmayı politik bir düzleme taşır. Teknolojiyi ve kimliği birlikte düşünen Glitch Feminism: A Manifesto’da glitch, sistemin zaten içerdiği kırılmanın görünür hâle gelmesi olarak yorumlanır. Cinsiyet, kimlik, beden ve temsil rejimleri doğal değil kodlanmış, tekrar eden ve disipline edilmiş yapılardır. Glitch, bu kodların sekteye uğradığı anda ortaya çıkar. Russell için bu yanlış çalışma hâli, yalnızca biçimsel bir deformasyon değil, normun yapaylığının politik düzlemde açığa çıkarılmasıdır.

Russell’ın önerdiği perspektifte glitch, normun nasıl kurulduğunu gösteren bir kesintidir. Dijital alanda kimliğin akışkanlaşması, avatarlaşma ve anonimliğin sunduğu geçici özgürlük alanları, glitch’in politik potansiyelini güçlendirir.

Deleuze ve Guattari’nin (2009/1972) akış, deterritorializasyon ve yeniden-oluş kavramları, parazitin bu işleyişini kavramsallaştırmak için verimli bir zemin sunar. Parazit, sabitleyici formları yerinden eder; akışı kesintiye uğratır gibi görünürken yeni akışlar üretir. Bu yaklaşım fotoğrafta, kompozisyonun sabit formunun çözülmesi ve imgenin yeniden-oluş hâline geçmesi olarak okunabilir. Bu nedenle parazit, çoğaltıcıdır. Olağan düzeni felç ederek mümkünlük alanları açar; her parazitsel kırılma, başka bir dünyaya ait ihtimali imler.

Sartre-Spinoza-Kafka Açılımı: Özne ve Nesne Merkezli Yaklaşımlar

Jean-Paul Sartre’ın (2020/1943) özne-merkezli yaklaşımında varoluş, öznenin özgürlüğü içinde temellenir. Anlam, öznenin bilinçli eylemiyle kurulur; dünya, özne için ve özne tarafından anlamlandırılır. Bu çerçevede nesne, kurulmak istenen anlama hizmet eden bir görünümdür.

Fotoğraf tarihi de bu özne-merkezli modelle çalışmıştır: Fotoğrafçı görür, seçer, kadrajlar ve anlam üretir; görüntü ise onun bakışının düzenlenmiş sonucu olarak kabul edilir. Kadraj öznenin dünyaya çizdiği sınır, netlik onun hiyerarşik tercihi, ışık ise kontrol alanıdır.

Baruch Spinoza’nın (2024/1677) düşüncesi ise bu modeli farklı bir düzleme çeker. Spinoza’ya göre her varlık kendi ideasına sahiptir ve varlık ile idea arasında içkin bir birlik bulunur. Bu bakış, nesnenin özne tarafından dışarıdan anlamlandırılan edilgen bir madde olmadığını düşündürür. Eğer her nesne kendi ideasını taşıyorsa, fotoğraftaki parazit de görüntünün ideasının kendi içinden türeyen beklenmedik bir görünürlük biçimi olarak ele alınabilir.

Fakat burada önemli bir gerilim söz konusudur. Çünkü Spinoza evreninde zorunluluk hâkimdir; rastlantı, insan bilgisinin sınırlılığından doğan bir yanılsamadır. Fotoğraftaki parazit, glitch, kırılma ya da bozulma ise çoğu zaman zorunluluğu kesintiye uğratan rastlantısal bir olay gibi görünür. Fotoğrafçı bilinçli bir müdahalede bulunmuş olsa bile, parazit izleyici için sıklıkla bir kopuş, bir şaşma, beklenmedik bir oluş olarak deneyimlenir. Görüntü sanki planlı düzenin dışına çıkmıştır.

Özne-merkezli ve zorunluluk-merkezli yaklaşımların ötesinde üçüncü bir düşünsel hat, Franz Kafka’nın (2018/1919) Bir Aile Babasının Kaygıları öyküsünde beliren Odradek figüründe görünür. Odradek ne tam bir eşya ne tam bir canlıdır; işlevsizdir ama vardır. Hiçbir amaca hizmet etmez; insanın onu kavrama ve adlandırma çabasına direnir. Kafka’nın dünyasında nesneler, insana hizmet eden edilgen şeyler olmaktan çıkar; kendi varlık inatlarıyla öznenin anlam kurma iradesini boşa düşürürler.

Fotoğraftaki parazit bu bakış açısıyla bir Odradekleşmedir. Görüntü artık kendini gizleyen, direnen ve anlamdan kaçan bir varlığa dönüşür. Parazit, öznenin hâkimiyetini askıya alır; fotoğrafçı mutlak düzenleyici olmaktan çıkar. Bozulma, denetimi zedeler; görüntü tam, kapalı ve kendi içinde tutarlı bir yapı olma niteliğini yitirir. Böylece özne-nesne ilişkisi tersine çevrilir. İmge, Odradek gibi açıklamaya direnir; anlamın kaydığı, çoğaldığı ve ele avuca sığmadığı ontolojik bir ara bölgeye dönüşür.

Dolayısıyla Sartre’da öznenin kurduğu, Spinoza’da zorunlu bir düzen içinde işleyen ve Kafka’da direnen nesnenin taşıdığı üçlü gerilim, fotoğraftaki küçük bir parazitte görünür hâle gelebilir. Parazit, öznenin merkeziliğini, nesnenin edilgenliğini ve düzenin pürüzsüz devamlılığını aynı anda tartışmaya açar.

Görsel 2: Dijital olarak müdahale edilmiş fotoğraf, Aylin Leblebici Öztürk, 2026

Tesadüfün Ontolojisi

Sartre, Spinoza ve Kafka ekseninde çizilen bu hat bizi şu soruya götürür: Görüntü, öznenin anlam kurma hâkimiyetini askıya alabiliyorsa, bu kesinti hangi varoluşsal zeminde gerçekleşir? Parazit yalnızca teknik bir aksama değilse, varlığın hangi katmanına temas eder? Başka bir deyişle, özne ile nesne arasındaki hiyerarşi kırıldığında bu kırılma mekânda mı, maddede mi, yoksa zamanda mı ortaya çıkar?

Eğer parazit bir oluş ise bu her şeyden önce zamansaldır; oluş hali zamanın kiplerine açılır ve tesadüfle iç içe geçer. Tesadüf, ilk bakışta düzenin karşısı gibi görünür. Oysa daha yakından bakıldığında düzen kurma iradesini aksatır; fakat bu aksama sayesinde yeni bir düzen üretir. Bu nedenle tesadüf, düzenin sınırlarını açığa çıkaran bir olaydır.

Parazit görüntü yüzeyinde bir kesinti olarak belirir; tesadüf ise bu kesintinin zamansal mantığını kurar. Görüntüde kristalleşen parazit, zamanın doğrusal akışını sekteye uğratır. İmge artık yalnızca bir ânı sabitlemez; zamanın kendi içindeki kırılmayı da görünür kılar. Böylece fotoğraf, dondurulmuş bir ânın kaydı olmaktan çıkarak, zaman katmanlarının birbirine sürtündüğü bir yüzeye dönüşür.

Bu durumu, Interstellar (2014) filmindeki kitaplık sahnesi açıklayıcı biçimde somutlaştırır. Baş karakterin kızının odasında beliren düzensizlik — rafından düşen kitaplar, açıklanamayan hareketler, yerçekimi sapmaları — ilk bakışta tesadüfi bir bozulma gibi görünür. O anda izleyici “burada ne oluyor?” sorusuyla baş başa kalır. Ancak anlatı ilerledikçe açığa çıkar ki bu tesadüf sandığımız olay, zamanın başka bir katmanından gelen bir müdahaledir. İletişim, gürültü, sapma ve kırılma aracılığıyla kurulur. Tesadüf gibi görünen şey, kurgusal da olsa zamanın katmanlı yapısının görünür olma biçimine dönüşür.

Michel Serres’in (2024/1980) parazit kavramı, bu düşünceyi ontolojik zemine yerleştirir. Serres’e göre iletişim saf aktarım değildir; gürültü olmadan iletişim de yoktur. Parazit, sistemin dışına atılabilecek bir arıza değil, sistemin işleyişini mümkün kılan ve aynı anda onu istikrarsızlaştıran içsel bir unsurdur. Doğal akışı kesintiye uğratar; fakat bu kesinti aracılığıyla sistem yeniden örgütlenir.

Walter Benjamin’in (1993/1927–1940) diyalektik imge kavrayışı, bu hattı daha da keskinleştirir. Benjamin’e göre tarih doğrusal değildir; zaman katmanları çarpışır ve bu çarpışma anında bir hakikat parlaması ortaya çıkar. Diyalektik imge, sürekliliğin kırıldığı andır; geçmiş ile şimdi aynı yüzeyde birbirlerine temas eder. Fotoğrafta beliren küçük bir kopuş bile bu temasın taşıyıcısı olabilir.

Böylece tesadüfi gibi görünen ve ilk anda kavranamayan sapma, neden–sonuç zincirine sığmayan anlamsız bir fazlalık olmaktan çıkar; zincirin kendi iç çelişkisinin görünür hâline dönüşür. Parazit, düzenin kendini ele verdiği anda ve yerdedir.

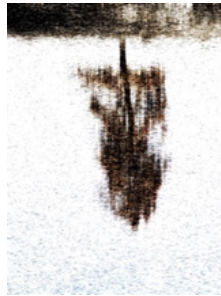
Fotoğrafın Parazitle Kurulan Dili

Fotoğrafta parazit, teknik olarak kendiliğinden oluşan bir hata olabilir; ancak bu hatadan estetik bir strateji, ontolojik bir kesinti ve düşünsel bir davet üretmek mümkündür. Görüntüdeki bozulmalar tesadüfi olarak ortaya çıkabilir ya da bilinçli bir biçimde üretilebilir. Dijital müdahale ile yaratılan glitch, piksel kırılması, veri kayması ya da sinyal sapması, izleyiciyi yalnızca “ne görüyorum?” sorusuyla değil, “neden böyle görüyorum?” sorusuyla da karşı karşıya getirir. Böylece görüntü sabit bir anlam sunmak yerine, anlamın çoğaldığı bir alan hâline gelir.

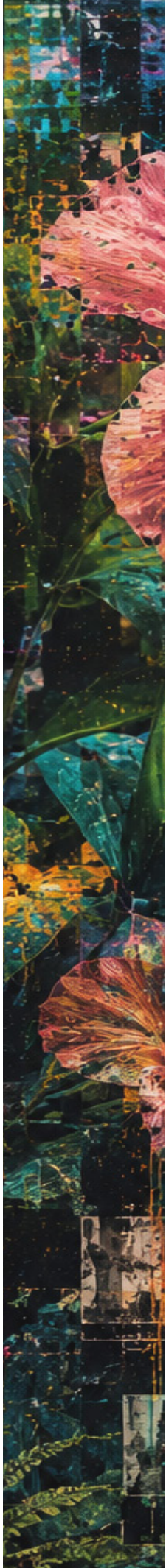
Parazitsel estetik yalnızca dijital bozulmalarla sınırlı değildir. Fotoğrafın kompozisyonu, kadradaki nesnelerin yerleşimi, sergileme biçimi, bağlamı ve fotoğrafa bir nesne olarak yapılan fiziksel müdahaleler de temsilin sürekliliğini sekteye uğratan parazitsel etkiler üretir. Parazit kimi zaman doğrudan görüntünün içinde, kimi zaman görüntü ile onu kuşatan koşullar arasındaki bağda ortaya çıkar.

Kompozisyonel Parazit

Kadrajdaki boşluklar, negatif uzamlar, ters çevrilmiş kompozisyonlar ve beklenmedik yerleştirmeler kompozisyonel paraziti oluşturur. Görüntüde olması “gereken” ile fiilen olan arasındaki uyumsuzluk, görsel düzeni dağıtır. Bu, temsilin otomatikliğinin kırılmasıdır. Bakış artık nesneye doğrudan yerleşemez; yön değiştirmek, yeniden konumlanmak zorunda kalır. Dolayısıyla kompozisyonel parazit, yalnızca biçimsel değil, algısal bir müdahaledir.

Görsel 3: Dijital olarak müdahale edilmiş fotoğraf, Aylin Leblebici Öztürk, 2023

Nesnesel Parazit

Nesnesel parazit ise görüntüde olması beklenen gerçekliğin, küçük sapmalarla bozulduğu durumlarda ortaya çıkar. Kurak zeminde filizlenen bir bitki, terk edilmiş bir mekândaki doğa istilası, düğmesi eksik bir giysi, kırık tabağın yalnızca bir parçası, açtığı yer bilinmeyen bir anahtar, yıpranmış yüzeyler ya da nesnenin yokluğunu işaret eden izler... Bunların tümü görüntüde birer entropi alanı üretir. Olağan işleyişin dışına taşan bu küçük sapmalar, kırılma anlarını açığa çıkarır. Parazit burada bir fazlalık olarak görünür ve böylece nesne, işlevini yitirdikçe ontolojik bir ağırlık kazanır.

Görsel 4: Fotoğraf, Aylin Leblebici Öztürk, 2019

Bağlamsal Parazit

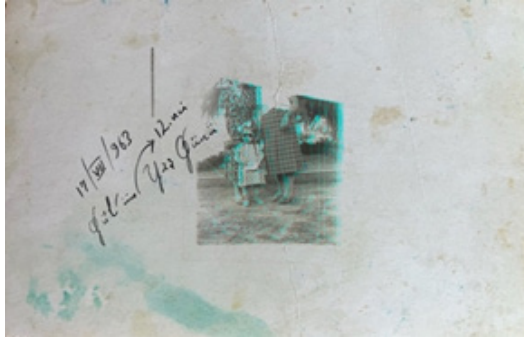
Bağlamsal parazit, görüntünün çevresiyle ilişkisinden doğar. Boş bir kibrit kutusuna “ateş” adının verilmesi, iki farklı fotoğrafın herhangi bir görsel müdahale olmaksızın yan yana getirilmesi ya da bir imgenin beklenmedik bir başlıkla dolaşıma sokulması, temsil düzenini sarsar. Görüntü ile anlam arasındaki bağ gevşer; böylece fotoğraf, yalnızca içerdiği şeyle değil, içine yerleştirildiği söylemle de parazit üretir. Temsilin sabitliği çözülür; izleyici, görsel olan ile ona yöneltilen dil arasındaki uyumsuzluğu fark etmeye çağrılır.

Görsel 5: Dijital Fotoğraf Kolajı, Aylin Leblebici Öztürk, 2024

Maddi Parazit

Maddi parazit, fotoğrafın yalnızca bir görüntü değil, aynı zamanda bir nesne olmasıyla ilgilidir. Herhangi bir yüzeye basılan fotoğrafa boyama, kesme, aşındırma, delme ya da katlama gibi fiziksel işlemler uygulandığında temsilin yüzeyi maddi olarak dönüştürülür. Görüntü artık üzerinde işlem yapılmış bir cisimdir. Bu müdahaleler izleyiciyi “bu işlemler neden yapılmış olabilir?” sorusuna da yönlendirir. Görüntüye uygulanan doğrudan parazitsel işlemler, imgenin maddeselliğini açığa çıkararak başka bir algı düzlemi kurar.

Görsel 6: Dijital Fotoğraf Kolajı, Aylin Leblebici Öztürk, 2025

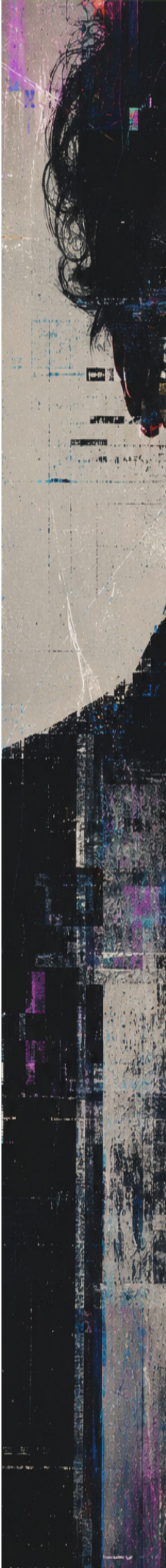
Bütün bu görünümüleriyle parazitsel estetik, fotoğrafın dilini kapalı ve saydam bir yapı olmaktan çıkarır. Fotoğraf artık kanıt olma niteliğinden sıyrılır; farklı anlamlar üreten ve kodlanmış olan sistemine direnen bir varlık hâline gelir. Görüntüdeki “kusur” düşüncenin de başlangıcı olur.

Sonuç

Fotoğraftaki parazit, teknik bir hatanın ötesinde, ontolojik bir olaydır. Kafka’nın direnen nesnesi, Sartre’ın anlam kuran öznesi ve Spinoza’nın zorunlu düzeni arasındaki gerilim, fotoğraftaki küçük bir kırılmada görünür hâle gelir. Parazit, öznenin hâkimiyetini askıya alır, temsilin pürüzsüzlüğünü zedeler, zorunluluğun sürekliliğini kesintiye uğratır.

Tesadüf olgusu ise bu düşünsel zemine yeni bir katman ekler. Tesadüf burada rastgelelik olarak düşünülmez, düzenin kendi iç çelişkisinin görünür hâli olarak ele alınır ve parazit, bu çelişkinin zamansal biçimidir.

Görüntü yüzeyinde beliren küçük bir sapma, zamanın doğrusal akışını kırar; imge artık yalnızca bir ânı sabitlemez, temsilin güvenilirliği sarsılır ve zamanın çeşitli katmanları birbirine temas eder. Tüm bunlar sadece bir bozulma olarak düşünülmemelidir. Aksine

anlamın açığa çıkarılması için bir farkındalık ve sorgulama için birer eşik oldukları göz önünde bulundurulmalıdır.

Parazit, düzenin karşısı değildir, düzenin kendini ele verdiği andır. Fotoğrafın gücü de burada, kusurunda belirir. Pürüzsüz yüzeyler güven üretir; bozulmalar ise düşündürür. Parazit, imgeyi kapalı bir bütün olmaktan çıkarır ve onu sorgulamaya açık bir varlık hâline getirir.

Çünkü hakikat, görünür olanda parazit yaparak kendini hatırlatır.

Kaynaklar

Benjamin, W. (1993). Pasajlar (Çev. Ahmet Cemal). Yapı Kredi Yayınları.

Betancourt, M. (2019). Glitch Art in Theory and Practice: Critical Failures and Post-Digital Aesthetics. Routledge.

Deleuze, G., & Guattari, F. (2009). Anti-Oedipus: Capitalism and schizophrenia. Penguin Classics.

Kafka, F. (2018). Bütün Öyküler (Çev. Kamuran Şipal). Cem Yayınevi.

Nolan, C. (Yönetmen). (2014). Interstellar [Film]. Paramount Pictures; Warner Bros. Pictures.

Russell, L. (2020). Glitch Feminism: A Manifesto. Verso.

Sartre, J.P. (2020). Varlık ve Hiçlik (Çev. Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen). İthaki Yayınları.

Serres, M. (2024). Parazit (Çev. Kağan Kahveci). Ketebe Yayınları.

Spinoza, B. (2024). Etika (Çev. Hilmi Ziya Ülken). Doğu Batı Yayınları.

Eser Tanıtımı-İnceleme

Hem Kitap Hem Film: Aşıklar Bayramı

A Book And A Movie: The Festival of Lovers

Bülent Kılıç

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

Öz

"Aşıklar Bayramı" romanı Anadolu "aşık" kültürünün özelliklerini anlatan önemli bir roman. Yazar Kemal Varol ise bol ödüllü bir yazar. Romanın kahramanı olan Yusuf, yedi yaşından beri görmediği babasının bir gece yarısı aniden evine gelmesiyle kendini hızla gelişen bir yolculukta buluyor. Romanda Diyarbakır'dan yola çıkıp, Elazığ, Bingöl-Erzurum üzerinden Kars'a geleneksel "Aşıklar Bayramı" şenliğine doğru yol alıyoruz. Roman bir yanıyla "uzun yol" romanı ancak diğer yanıyla kahramanlarının da içsel yolculuğunu ve dönüşümünü aktarıyor. Baba karakterinin yakalandığı prostat kanseri tüm vücudunu sarmış ve gücünü de tüketmiş durumdadır. Ancak her yıl Kars'ta yapılan "Aşıklar Bayramı"na son bir kez gidip, arkadaşlarını görmek, onlarla saz çalıp türkü söylemek artık onun son dileğidir. 2022 yılında Netflix platformu tarafından filme çekilen roman halen aynı platformda gösterilmeye devam etmekte. Filmin yönetmenliğini ve senaryo yazarlığını Özcan Alper üstlenmiş. Baş rollerde Kıvanç Tatlıtuğ (oğul Yusuf) ve Settar Tannöğen (baba Heves Ali) rol alıyor.

Anahtar Kelimeler: Anadolu kültürü, halk ozanlığı, sözlü gelenek

Abstract

"The Festival of Lovers" is a significant novel depicting the characteristics of Anatolian "minstrel" culture (a kind of folk poetry). The author, Kemal Varol, is a multi-award-winning writer. The protagonist, Yusuf, finds himself on a rapidly unfolding journey when his father, whom he hasn't seen since he was seven, suddenly returns home in the middle of the night. The novel follows a journey from Diyarbakır, through Elazığ, Bingöl-Erzurum, to Kars for the traditional "Festival of Lovers." While partly a "long road" novel, it also portrays the inner journey and transformation of its characters. The father's prostate cancer has spread throughout his body, draining his strength. However, his last wish is to visit the annual "Festival of Lovers" in Kars one last time, to see his friends, and to play the saz and sing folk songs with them. The novel was adapted into a film by Netflix in 2022 and continues to be shown on the platform. Özcan Alper directed and wrote the screenplay for the film. The main roles are played by Kıvanç Tatlıtuğ (son Yusuf) and Settar Tannöğen (father Heves Ali)

Keywords: Anatolian culture, folk poetry, oral tradition

Geliş Tarihi / Received: 02.06.2026 **Kabul Tarihi / Accepted:** 07.06.2026 **Yayın Tarihi / Published:** 19.06.2026

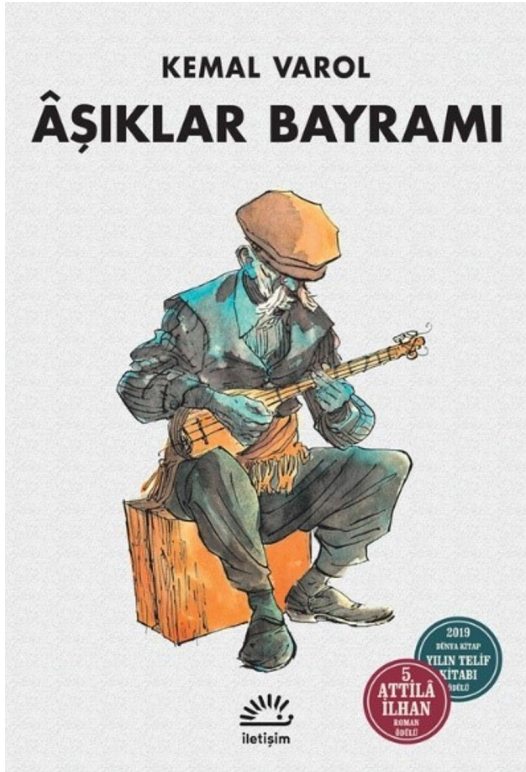
Sorumlu Yazar / Correspondence: Bülent Kılıç **Eposta:** bulentkiloc64@gmail.com

Sorumlu Editör / Handling Editor: Temmuz Göncü Şavran

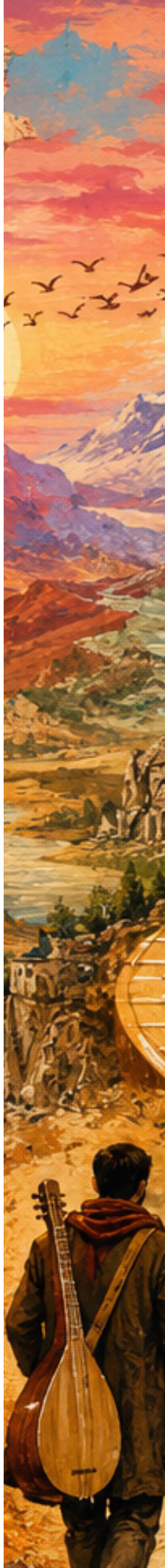
Atıf için / Suggested Citation: Kılıç, B. (2026). Hem Kitap Hem Film: Aşıklar Bayramı. *Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa)*, BAHAR(18), 80-86.

“Ben gidersem sazım sen kal dünyada
Gizli sırlarım aşık etme ...
Ben bir insanoğlu sen bir dut dalı
Ben babamı sen ustanı unutma”
Aşık Veysel

“Aşıkлар Bayramı” romanı Anadolu “aşık” kültürünün çok önemli ve günümüz gençliği tarafından az bilinen özelliklerini anlatan önemli bir roman. Aşık Veysel, Aşık Mahsuni gibi halk ozanlarının yaşattığı bir “Anadolu Geleneği” romanı. Yazar Kemal Varol ise bol ödüllü bir yazar. 2014 yılında aldığı Cevdet Kudret roman ve 2018 yılında aldığı Sait Faik hikaye ödülleriinden sonra, 2019 yılında yayınlanan Aşıkлар Bayramı romanıyla bence bu alanda bir zirve yapmış durumda. Yazar her zaman yaptığı gibi diğer kitaplarından ödünç aldığı sözler ve karakterlerle de yeni kitaplarında kendi deyimiyle “boşlukları doldurmakta”. Bir üçlemeden oluşan bu seride “Ucunda Ölüm Var” romanı yayınlanan ilk kitap olup, Aşıkлар Bayramı ikinci, Babamın Bağlaması ise son kitaptır. Nitekim yazarın diğer kitaplarını da okuyanlar birbirinden bağımsız okunabilen kitaplarının arasındaki bağı hemen göreceklerdir

Kitabın kapağı ve filmin afişi

Romanın kahramanı olan Yusuf (filimde Kıvanç Tatlıtuğ canlandırıyor), otuzlu yaşlarında genç bir avukat ve parçalanmış bir ailenin tek çocuğu. Annesiyle babasının ayrılması nedeniyle yedi yaşından beri görmediği babasının bir gece yarısı aniden evine gelmesiyle birlikte hızla gelişen roman ön planda “geleneksel Anadolu aşık kültürünü” anlatırken, arka planda bir “baba-oğul”, “kadın-erkek” ve “yolculuk-arayış” diyalektiği ile yazılmış.

“...Gecenin bir yarısı her şeyi göze alıp kapıma kadar gelmişti ama hala kararsızdı. Nedenini ikimizin de gayet iyi bildiği eski bir tereddütle, yıllarla geçmemiş hatta daha da artmış derin pişmanlık akıyordu kırışmış yüzünden.... Bazen bir toprak yığınının altındaki geçmişimi aralayıp orada neler bulacağımı merak ediyor, kazdıkça kazıyor; çok geçmeden de bulduklarımın hoşnut kalmamış gibi, elimde eski bir kürek, kazdığım çukura yeniden toprak dolduruyordum. Yine de her oğul gibi, ne kadar direnirsem direneyim daha en başından babama karşı yeniktim...”

Kemal Varol’un Aşıklar Bayramı kitabını okurken Diyarbakır’dan yola çıkıp, Elazığ, Bingöl-Erzurum üzerinden Kars’a geleneksel “Aşıklar Bayramı” şenliğine doğru yol alırken aynı zamanda bir Anadolu geleneğinin içinden geçen bir yolculuğa tanıklık etmiş oluyoruz. Kemal Varol kitabın her bölümünde aşıkların türkülerindeki içli aşk sözlerini, hayal kırıklıklarıyla dolu kırık dökük hayatlarını ve yarım kalmış ilişkilerini romandaki baba karakterinin (Heves Ali) ve halk ozanlarının türkülerini üzerinden bizlere aktarıyor. Anadolu geleneklerinin kitaplaştırılması aslında usta yazar Yaşar Kemal’in de romanlarında da gördüğümüz bir tarz.

Filmden bir kare: Baba-Oğul ve Yol

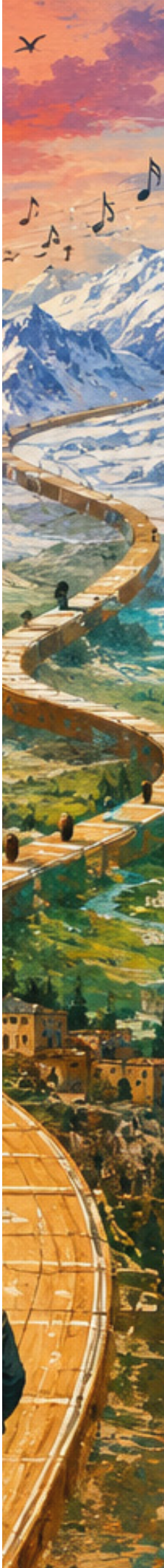
Aşık atışmaları (sazıyla sözüyle sanatını icra eden halk ozanları) halk edebiyatının ve sözlü gelenek aktarımının günümüze kadar sürmüş en temel uygulamalarındandır. Yerel türküler, atma türküler, saz çalan kişilerin karşılıklı ve mizah dolu atışmaları bu geleneğin en önemli temsilcileridir. Özellikle Konya, Erzurum, Sivas, Malatya gibi İç Anadolu ve Doğu Anadolu illerimiz bu geleneğin yaşadığı önemli illerdir. Zamanla İstanbul, Ankara gibi büyük illerimizde de sergilenmeye başlamıştır. Özellikle Aşık Kahvehaneleri diye bilinen yerel kahvehaneler ve köy kahveleri bu sözlü sanatın icra edildiği mekanlar olmaktadır.

*“Benim yarelerim tuzum tuzum der
Bir derdim var, bin dermana değişmem”
Şah İsmail Hatayi, Muhabbet Bağında*

Roman bir yanıyla “uzun yol” romanı ancak diğer yanıyla kahramanlarının da içsel yolculuğunu aktarıyor. Bu yolculuk aynı zamanda “baba” karakterinin (Heves Ali karakterini filmde Settar Tanrıöğen canlandırıyor) terk ettiği ve kalbini kırdığı kadınlardan af dilemesiyle ve biraz da çapkın oğlun eski-yeni ilişkilerini ve arayışlarını da dile getirerek renkleniyor. Yusuf, “babam besbelli kalbini kırdığı bütün kadınlardan af dilemeye çıkmıştı” sözleriyle bunu özetlerken kendisi de bu yolculukta kendisiyle hesaplaşmaya devam ediyor (okurlar için serinin üçüncü ve son kitabında -Babamın Bağlaması- yazar Kemal Varol olayları bu sefer oğul Yusuf’un gözünden dile getirecek.

“...Her yıl ülkenin dört bir yanından gelen saz âşıklarının buluştuğu, iki dudaklarının arasına kürdan veya toplu iğne koyup atıştığı, herkesin boy gösterip yeni türküsünü ilk kez orada seslendirdiği, birbirlerinden yeni makam ve sözler aldıkları, yılda bir de olsa hasret giderdikleri Kars’taki Aşıklar Bayramı’nda olmak istiyordu...”

Ancak baba karakterinin yakalandığı prostat kanseri tüm vücudunu sarmış ve gücünü de tüketmiş durumdadır. Son bir kez oğlunun yanına gelip kendisini her yıl Kars’ta yapılan “Aşıklar Bayramı”na götürmesini rica etmesi, arkadaşlarını son bir kez görmek, onlarla saz çalıp türkü söylemek artık onun son bir dileğidir. Bir taraftan kendisini terk ettiği için yıllardır babasına kızan ve ondan nefret eden bir oğul, öte taraftan babasının son isteğini yerine getirmenin vicdani sorumluluğu ile çıkılan bir yolculuk romanı bu kitap.

Filmden bir kare: Baba-Oğul

Yaşamının bu son anlarında Kars'taki şenlikte Heves Ali'nin sadece bedeni değil ruhu da yaşamından geçmiş dostlara, el verdiği ozanlara üç telli bağlamasıyla eşlik ettiği türküler aracılığıyla veda etmektedir.

“...Kayışlarından boyunlarına astıkları bağlama ve tarlarla Kafkasya'dan geldikleri anlaşılan başı kalpaklı saz üstatları; Nevşehir, Sivas ve Maraş'ın dertli ve mahzun halk ozanları; Dersim'in, Malatya'nın ve Torosların saz âşıkları; Urfa, Antep ve Adıyaman'ın meşhur gazelbanları türkü, deyiş ve gazellerini yarıda kesmiş, dudaklarının arasındaki kürdan ve toplu iğneleri ellerine almış, bu acı acı öten ambulansla dörtlülerini yakmış araçların ne derdi olduğunu anlamaya çalışıyorlardı...”

Romanda geçen bazı bölümler genç oğulun iç hesaplaşmalarını konu alan bir tür özür ve pişmanlık “Mektup”ları ve aşıklar geleneğinin örneğini teşkil eden “Türkü”lerden oluşmakta. Bu tekniğin romana ayrı bir hava kattığını da belirtmek lazım. Ancak en önemlisi romanın yazar tarafından babasına ithaf edilmesi. Kemal Varol bu hikayenin bire bir babasının yansıması olmadığını ancak onu anımsatan deneyimleri kullandığını belirtiyor (derin suskunluk dönemleri gibi, birden coşmak gibi vb).

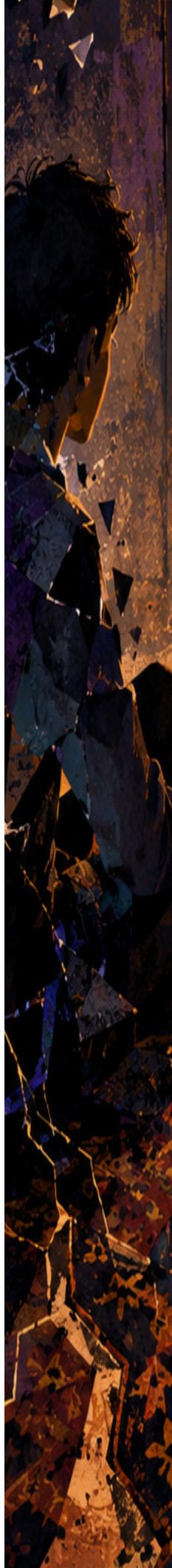
**“Şu başım oldukça unutmam seni
Ben yarsızım deyu yapıp ağlama”
Karac'oğlan, Esti Seher Yeli**

Yazar Kemal Varol

Romanda satır aralarında Alevi kültürü ve uygulanan ayrımcılık, Doğu-Güneydoğudaki terör, askeri kontrol noktaları, devlet dairelerinin soğuk yapısı, Bitlis'teki 33 şehit, özel güvenlik timleri ve Kürt sorununa göndermeler de var. Nitekim Kemal Varol da kendisiyle yapılan bir söyleşide yaşadığı bölgeyi kastederek “Diyarbakır bana yazdırıyor” diyor.

2022 yılında Netflix platformu tarafından filme çekilen roman halen aynı platformda gösterilmeye devam etmekte. Filmin yönetmenliğini ve senaryo yazarlığını Özcan Alper üstlenmiş. Baş rollerde Kıvanç Tatlıtuğ (oğul Yusuf), Settar Tanrıöğen (baba Heves Ali), Erkan Can, Yasemin Kay Allen, Laçın Ceylan, Burcu Cavarar, Erkan Bektaş ve Uğur Uzunel var. Bu eserler, Kemal Varol'u tanımak, aşıklar geleneğinin inceliklerini görmek ve usta işi oyunculukları seyretmek isteyenler için hem kitap hem film olarak mutlaka seyredilmesi/okunması gerekenler listesinde olmalı.

Filmin yönetmeni ve başrol oyuncular

Kaynaklar

Çetinkol, Mustafa; Çetinkol, Mehmet (2023) “Aşıkлар Bayramı geleneği ve Kemal Varol’un Aşıkлар Bayramı Romanında Yapı-İzlek”. Hafıza, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, c:5, s:2, Kasım-Aralık 2023, sf:115-139.

Kunduracı, Gizem (2024) “Yeniden Yazımda Kipsel Dönüşüm Bağlamında Göstergeler Arası Bir İnceleme: Yazından Sinemaya “Aşıkлар Bayramı”. TAM Akademi Dergisi, c:3, s:3, Kasım-Aralık 2024, sf:65-82.

Piroğlu, Ece (2022) “Aşıkлар Bayramı’nın yazarı Kemal Varol: Yol asıl bundan sonra başlıyor”. 04/09/2022 Diken, <https://www.diken.com.tr/asiklar-bayraminin-yazari-kemal-varol-yol-asil-bundan-sonra-basliyor/>

İnceleme

Sosyal Bilimler Alanında Web of Science'da Taranan Fotoses Yöntemiyle Yapılan Sağlık Araştırmaları

Health Research Studies Using the Photovoice Method Indexed in Web of Science in the Social Sciences Abstract

Ahmet Furkan Süner¹ , Ahmet Can Bilgin²

¹ Dr., Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Düzce, Türkiye

² Öğr. Gör. Dr., Dokuş Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye

Öz

Photovoice (fotoses) yöntemi, bireylerin ve toplumların deneyimlerini fotoğraflar aracılığıyla ifade etmelerini sağlayan bir araştırma yöntemidir. Sağlık alanında fotoses yöntemi ihtiyaç analizi ve değerlendirme, bireysel ve toplumsal güçlendirme, eleştirel bilinç geliştirme ile politika ve sistem değişimi gibi işlevler nedeniyle kullanılmaktadır. Bu çalışmada, sağlık alanında fotoses yöntemiyle gerçekleştirilen ve Web of Science Core Collection'da yer alan sosyal bilimler araştırmaları bibliyometrik açıdan incelenmiştir. Tarama 23.05.2026 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya yalnızca son 5 yıl içinde Social Sciences Citation Index (SSCI) kapsamında taranan makaleler dahil edilmiştir. Tarama sonucunda toplam 562 makaleye ulaşılmıştır. Veriler Web of Science platformunun "Analyze Results" modülü ve VOSviewer (versiyon 1.6.20) yazılımı kullanılarak incelenmiştir. Bulgulara göre makaleler en sıklıkla Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada ve İngiltere'de üretilmiştir. En sık yayın yapan kurumlar University of London, University of British Columbia ve University of Toronto'dur. Çalışmalar ağırlıklı olarak "Public Environmental Occupational Health", "Social Sciences Interdisciplinary" ve "Social Sciences Biomedical" kategorilerinde yer almıştır. "Photovoice" yöntemi sağlık araştırmalarında giderek artan biçimde kullanılmaktadır. Türkiye'de konuya ilginin son yıllarda arttığı görülmüştür. Çalışma "photovoice" yönteminin sağlık araştırmalarındaki güncel eğilimleri ortaya koyarak gelecekte yapılacak araştırmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar sözcükler: fotoses, halk sağlığı, bibliyometrik analiz

Abstract

The Photovoice method is a research method that enables individuals and communities to express their experiences through photographs. In the health sector, the Photovoice method is used for functions such as needs analysis and assessment, individual and community empowerment, the development of critical awareness, and policy and system change. In this study, social science research studies conducted using the photovoice method in the health sector and included in the Web of Science Core Collection were examined from a bibliometric perspective. The search was conducted on May 23, 2026. Only articles indexed in the Social Sciences Citation Index (SSCI) within the last 5 years were included in the study. The search resulted in a total of 562 articles. The data were analyzed using the "Analyze Results" module of the Web of Science platform and the VOSviewer software (version 1.6.20). According to the findings, the articles were most frequently produced in the United States (US), Canada, and the United Kingdom. The institutions with the highest publication rates were the University of London, the University of British Columbia, and the University of Toronto. The studies were primarily categorized under "Public Environmental Occupational Health," "Social Sciences Interdisciplinary," and "Social Sciences Biomedical." The "Photovoice" method is increasingly being used in health research. Interest in the subject has been observed to have increased in recent years in Turkey. The study is expected to contribute to future research by highlighting current trends in the use of the "photovoice" method in health research.

Keywords: photovoice, public health, bibliometric analysis

Geliş Tarihi / Received: 26.05.2026 Kabul Tarihi / Accepted: 08.06.2026 Yayın Tarihi / Published: 19.06.2026

Sorumlu Yazar / Correspondence: Ahmet Furkan Süner Eposta: furkanafs@hotmail.com

Sorumlu Editör / Handling Editor: Nuray Özgülnar

Atıf için / Suggested Citation: Süner, A. F. & Bilgin, A. C. (2026). Sosyal Bilimler Alanında Web of Science'da Taranan Fotoses Yöntemiyle Yapılan Sağlık Araştırmaları. *Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa)*, BAHAR(18), 87-99

Giriş

Fotoses (Photovoice), 1990'ların başında Caroline Wang ve Mary Ann Burris tarafından geliştirilen, katılımcıların kendi topluluklarının gerçeklerini fotoğraflar aracılığıyla belgeleriği ve tartıştığı bir toplum temelli katılımcı araştırma yöntemidir (Catalani ve Minkler 2010; Ebrahimpour, Esmacili ve Varaci 2018; Wang, Yi, Tao, ve Carovano 1998). Bu yöntem, özellikle politik arenada sesini duyuramayan veya marjinalleştirilmiş grupların deneyimlerini görünür kılmak için kullanılır (Stephens ve ark. 2023; Sutton-Brown 2014)

Wang ve Burris, fotoses yöntemini üç ana amaca hizmet edecek şekilde tasarlamışlardır (Ebrahimpour, Esmacili ve Varaci 2018; Sutton-Brown 2014, Catalani ve Minkler 2010):

1. İnsanların topluluklarının güçlü yönlerini ve endişelerini kaydetmelerini ve bunlar üzerinde düşünmelerini sağlamak
2. Fotoğrafların büyük ve küçük gruplarda tartışılması yoluyla önemli konular hakkında eleştirel diyalog ve bilgi üretimini teşvik etmek.
3. Toplumsal iyileşme sağlamak adına politika yapıcılara ulaşmak.

Bu yöntemin geleneksel araştırma yöntemlerine göre birçok üstünlüğü ve önemi bulunmaktadır:

- Sessizlerin Sesi Olması: Okuma yazma bilmeyenler, çocuklar veya dil engeli olanlar gibi sözel iletişimde zorluk yaşayan grupların kendilerini ifade etmelerine olanak tanır (Stephens ve ark. 2023; Wass ve ark. 2020; Pinheiro, Araújo ve Sousa 2024; Abma ve Schrijver 2020)
- Güç Dengelerini Değiştirmesi: Katılımcıları araştırmanın “nesnesi” değil, kendi hayatlarının “uzmanı” ve “ortak araştırmacı” konumuna getirir (Sutton-Brown 2014; Ferlatte ve ark. 2022; Seitz ve Orsini 2022)
- Zengin ve Derin Veri Sunması: Sadece mülakat veya anketlerle ulaşılamayacak olan duygusal, metaforik ve günlük yaşamın gizli kalmış ayrıntılarına dair veriler sağlar (Stephens ve ark. 2023; Wass ve ark. 2020; Catalani ve Minkler 2010)
- Sosyal Değişim Katalizörü: Fotoğrafların görsel gücü, politika yapıcılar üzerinde istatistiksel verilerden daha ikna edici bir etki yaratarak somut değişimlere (örneğin; yeni çocuk bakım merkezlerinin açılması veya güvenlik politikalarının değişmesi) zemin hazırlar (Stephens ve ark. 2023; Sutton-Brown 2014; Ferlatte ve ark. 2022, Strack, Orsini, ve Ewald 2022)

- Bireysel ve Toplumsal Güçlendirme: Katılımcıların özsaygısını artırır, topluluk bilincini güçlendirir ve onlara kendi çevrelerini iyileştirme gücü verir (Wass ve ark. 2020, Pinheiro, Araújo ve Sousa 2024, Catalani ve Minkler 2010)
- Sağlık / halk sağlığı alanında da özellikle marjinalleşmiş ve sessiz bırakılmış grupların sağlık ihtiyaçlarını görünür kılmak, eleştirel diyalog geliştirmek ve politika yapıcılarını etkilemek için güçlü bir strateji olarak kabul edilir (Catalani ve Minkler 2010; Ebrahimpour, Esmaceli ve Varaei 2018; Sutton-Brown 2014).

Fotoses yöntemi sağlık alanında da sıklıkla kullanılır. Bu çalışmalarda fotoses yöntemi dört ana işlev görür:

- İhtiyaç Analizi ve Değerlendirme: Toplumun sağlık sorunlarını ve sahip olduğu güçlü yönleri (varlıkları) kendi perspektifinden tanımlamasını sağlar (Ebrahimpour, Esmaceli ve Varaei 2018; Strack, Orsini, ve Ewald 2022; Wang, Yi, Tao, ve Carovano 1998).
- Bireysel ve Toplumsal Güçlendirme: Katılımcıları sadece araştırmanın “nesnesi” olmaktan çıkarıp, kendi hayatlarının uzmanı ve araştırmanın ortağı konumuna getirir (Ebrahimpour, Esmaceli ve Varaei 2018; Ferlatte ve ark. 2022, Strack, Orsini, ve Ewald 2022).
- Eleştirel Bilinç Geliştirme: Fotoğraflar üzerinden yapılan tartışmalar, sağlık sorunlarının altında yatan kök nedenlerin (sosyal belirleyiciler) fark edilmesini sağlar (Catalani ve Minkler 2010; Strack, Orsini, ve Ewald 2022; Wang, Yi, Tao, ve Carovano 1998).
- Politika ve Sistem Değişimi: Görsel kanıtlar ve katılımcı anlatıları, kamuoyunda farkındalık yaratarak politika yapıcılarını somut değişimler için harekete geçirir (Ebrahimpour, Esmaceli ve Varaei 2018; Seitz ve Orsini 2022; Stephens ve ark. 2023; Strack, Orsini, ve Ewald 2022).

Yöntem, halk sağlığının çok çeşitli alt alanlarında başarıyla uygulanmaktadır:

- Kronik Hastalık Yönetimi: Diyabet, astım, kalp yetmezliği ve prostat kanseri gibi hastalıklarla yaşayan bireylerin deneyimlerini anlamak için kullanılır (Ferlatte ve ark. 2022; Lindhout, Teunissen ve Reniers 2021; Pinheiro, Araújo ve Sousa 2024).
- Bulaşıcı Hastalıklar: Özellikle HIV/AIDS ile yaşayan bireylerin damgalanma (stigma) süreçleri ve bakım ihtiyaçlarının tespiti için yaygın bir araçtır (Pinheiro, Araújo ve Sousa 2024; Seitz ve Orsini 2022; Stephens ve ark. 2023).
- Ruh Sağlığı: Ergenler arasında depresyon, kaygı ve madde bağımlılığı, yaşlılarda sosyal izolasyon ve savaş gazilerinde travma sonrası stres bozukluğu gibi konuların incelenmesinde duygusal ve metaforik derinlik sağlar (Ferlatte ve ark. 2022; Lindhout, Teunissen ve Reniers 2021; Pinheiro, Araújo ve Sousa 2024; Stephens ve ark. 2023).

- Sağlığın Geliştirilmesi (Promosyonu): Okullarda sağlıklı beslenme, fiziksel aktivite olanaklarının geliştirilmesi ve tütün kontrolü gibi toplumsal müdahale projelerinde etkin rol oynar (Abma, Breed, Lips, ve Schrijver 2022; Seitz ve Orsini 2022).
- İş Sağlığı ve Güvenliği: İş yerindeki tehlikelerin çalışanlarla birlikte tespit edilmesi ve güvenlik kültürünün oluşturulmasında “üçüncü bir göz” görevi görür (Lindhout, Teunissen ve Reniers 2021).
- Üreme Sağlığı: Yöntemin ilk uygulamalarından biri olan Çin'deki kırsal kadınların üreme sağlığı ve gelişimi üzerine yapılan çalışmalar bu alanın temelini oluşturur (Catalani ve Minkler 2010; Wang, Yi, Tao, ve Carovano 1998, Wass ve ark. 2020).

Özetle, fotoses yöntemi halk sağlığı araştırmalarında sadece bir veri toplama yöntemi değil, aynı zamanda toplumun sağlık bilincini artıran ve sistemik dönüşümü hedefleyen bir müdahale (müdahale-araştırma) aracıdır (Ferlatte ve ark. 2022; Lindhout, Teunissen ve Reniers 2021; Strack, Orsini, ve Ewald 2022).

Bu çalışmanın amacı, fotoses yöntemi kullanılarak sağlık alanında gerçekleştirilen ve “Web of Science Core Collection”da yer alan Sosyal Bilimler Atıf İndeksi (SSCI) kapsamındaki makalelerin bibliyometrik özelliklerini incelemektir.

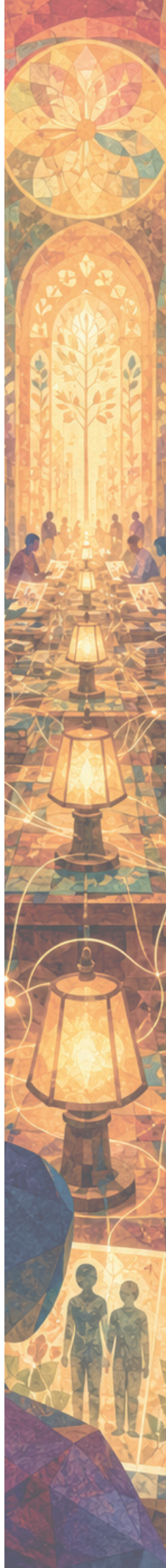
Yöntem

Bu çalışma bibliyometrik araştırma yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Literatür taraması 23.05.2026 tarihinde “Web of Science Core Collection” veri tabanında gerçekleştirilmiştir. Tarama stratejisinde “Photovoice” anahtar kelimesi temel alınmıştır. Konu alanını sağlık konularıyla sınırlandırmak amacıyla “health” kelimesi eklenmiştir. Tarama sonucunda “Web of Science Core Collection” veri tabanında toplam 2.216 çalışmaya ulaşılmıştır.

Çalışmaya yalnızca “SSCI” kapsamında yer alan çalışmalar alınmıştır (Toplam 1.396 yayın). Doküman türü “article” olarak sınırlandırılmıştır (Toplam 1280 yayın). Yayın yılları ise 2021–2026 aralığı (son 5 yıl) olarak belirlenmiştir. Tarama sonucunda toplam 562 makaleye ulaşılmıştır.

Elde edilen veriler Web of Science veri tabanından “Full Record” seçeneğiyle “Plain text file” formatlarında dışa aktarılmıştır.

Şekil 1–4’e ait bibliyometrik analizler “Web of Science Core Collection” veri tabanı kullanılarak gerçekleştirildi. Analiz sonuçlarının görselleştirilmesinde Web of Science platformunun “Analyze Results” modülünden yararlanıldı. Modülde “Countries/

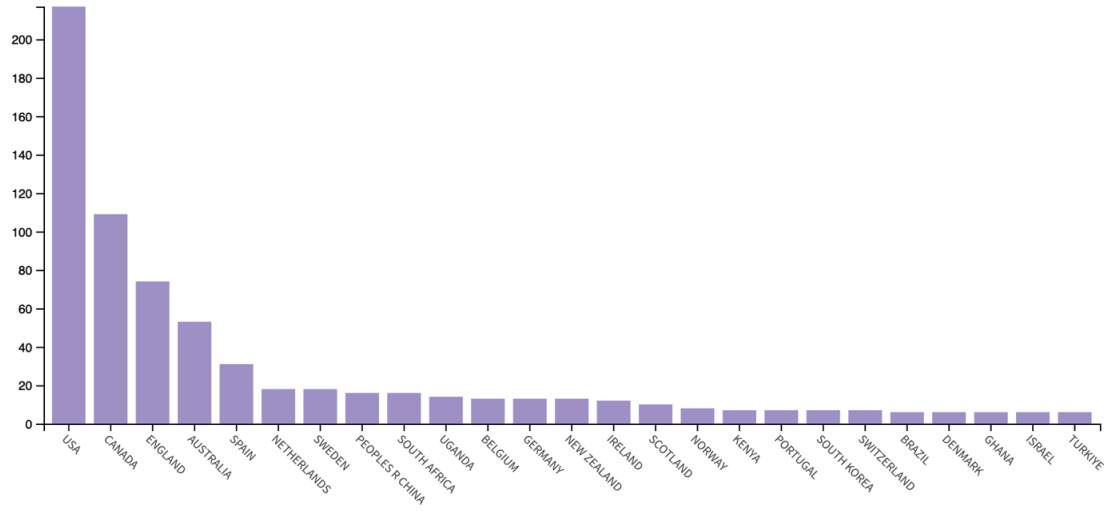

Regions”, “Research Areas”, “Affiliations” ve “Publication Years” başlıkları kullanılarak makalelerin yayınlandıkları ülkelere, araştırma alanlarına, kurumlara ve yıllara göre dağılımlar incelendi.

Şekil 5 ve 6 VOSviewer (versiyon 1.6.20) yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analiz sürecinde ilk olarak “Create a map based on bibliographic data” seçeneği tercih edilmiş, ardından veri kaynağı olarak “Read data from bibliographic database files” seçilmiştir. Veri dosyaları “Web of Science Core Collection” veri tabanından elde edilen kayıtlar üzerinden programa aktarılmıştır. Analiz türü olarak “Co-occurrence” seçilmiştir. Birim analizi “Author keywords” üzerinden gerçekleştirilmiştir. Anahtar kelimelerin birlikte görülme durumlarını değerlendirmek için “Full counting” yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada minimum anahtar kelime görülme sıklığı 2 olarak belirlenmiştir. Toplam 189 anahtar kelimeden eşik değerini (en az 2) karşılayan 24 anahtar kelime analize dahil edilmiştir. Anahtar kelimeler arasındaki bağlantılar toplam bağlantı gücüne (total link strength) göre değerlendirilmiştir. Bu şekilde ağ görselleştirmesi oluşturulmuştur. Ağ haritalarında gözlemlenen düğümlerin büyüklükleri anahtar kelimenin kullanım sıklığını, bağlantı çizgilerinin kalınlığı anahtar kelimeler arasındaki ilişkinin gücünü göstermektedir. Aynı renk altında kümelenen anahtar kelimeler birbirleriyle daha güçlü bir ilişki kurulan tematik alanları ifade etmektedir (Şekil 5). Ülkeler arası iş birliği ağı analizi için “Create a map based on bibliographic data” seçeneği tercih edildi. Web of Science Core Collection veri tabanından dışa aktarılan bibliyografik kayıtlar veri tabanı olarak kullanıldı. Analiz türü olarak “Co-authorship”, analiz birimi olarak “Countries” seçildi. Sayım yöntemi olarak “Full counting” yaklaşımı kullanıldı. Çok sayıda ülke içeren yayınların analizi bozmasını önlemek amacıyla “Ignore documents co-authored by a large number of countries” seçeneği işaretlendi. Bu şekilde bir yayındaki maksimum ülke sayısı 25 olarak sınırlandırıldı. Ağ haritalarında düğüm büyüklükleri ülkelerin yayın sayılarını göstermektedir. Çizgiler, ülkeler arasındaki iş birliği bağlantılarını, renk kümeleri birbirleriyle daha yoğun ilişkili ülke gruplarını göstermektedir (Şekil 6).

Bulgular

Aşağıdaki Şekil 1’de tarama kapsamında değerlendirilen makalelerin ülkelere göre dağılımı yer almaktadır. En çok makalenin yayınlandığı ülkeler Amerika Birleşik Devletleri (ABD) (217 (%38.6)), Kanada (109 (%19.3)), İngiltere (74 (%13.1)), Avustralya (53 (%9.4)) ve İspanya (31 (%5.5))’dır. Türkiye’den 6 (%1) makaleye tarama kapsamında rastlanmıştır.

Şekil 1. Makale Yazarlarının Ülkelerinde Göre Dağılım

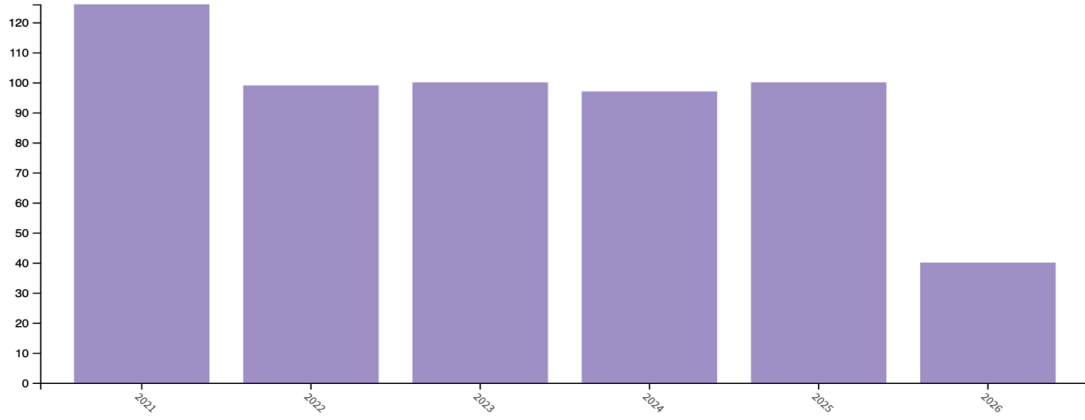
Tarama kapsamında en sık makalenin yayınlandığı kurumlar University of London (30 (%5.3)), University of British Columbia (26 (%4.6)), University of Toronto (23 (%4)), University of Melbourne (17 (%3)), State University System of Florida (15 (%2.6))'dır (Şekil 2).

Şekil 2. Makalelerin Kurumlara Göre Dağılımı

Tarama kapsamındaki makalelerin 92 (%16.3)'si 2021, 100 (%17.7)'ü 2022, 98 (%17.4)'ü 2023, 87 (%15.4)'ü 2024, 112 (%19.9)'ü 2025, 41 (%7.2)'si 2026 yılında yayınlanmıştır (Şekil 3).

Şekil 3. Makalelerin Yayınlanma Yıllarına Göre Dağılımı

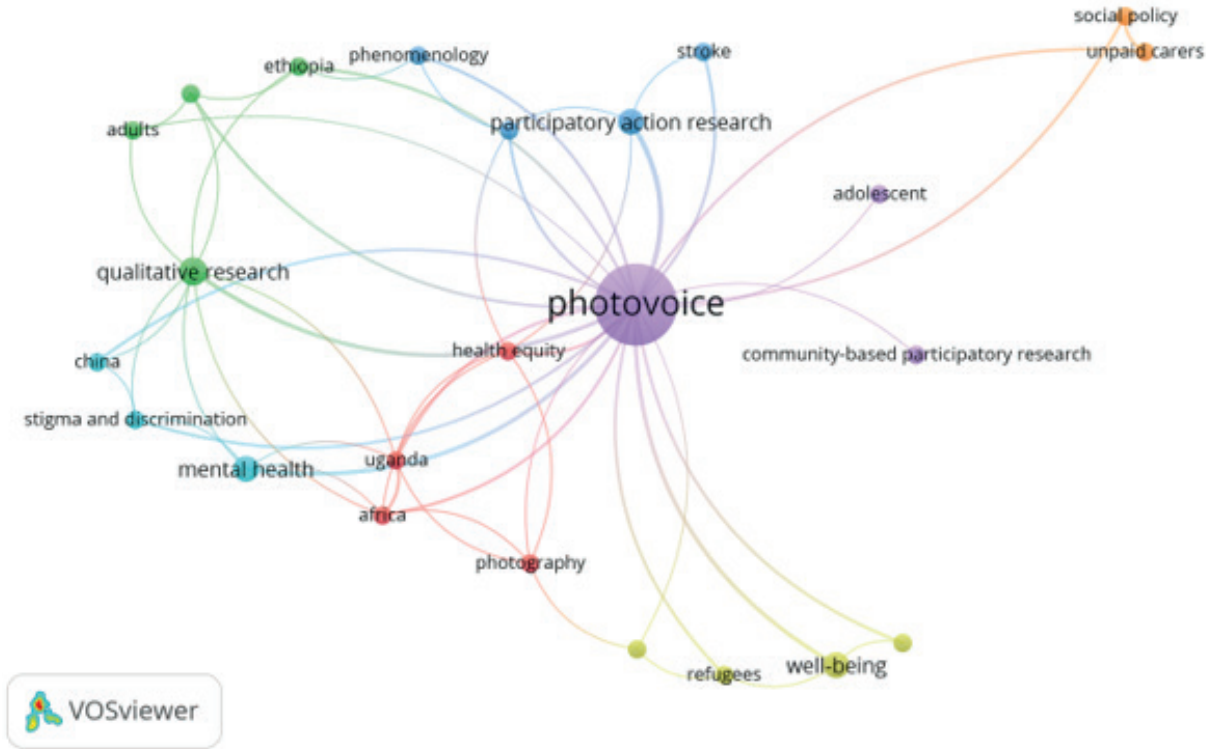
Aşağıdaki Şekil 4'te en sık görülen 10 “Web of Science” kategorisi yer almaktadır. En sık “Public Environmental Occupational Health” (267 (%47.5)), “Social Sciences Interdisciplinary” (93 (%16.5)), “Social Sciences Biomedical” (65 (%11.5)), “Social Work” (51 (%9)), “Nursing” (43 (%7.6)) kategorilerinde makalelere rastlanmıştır.

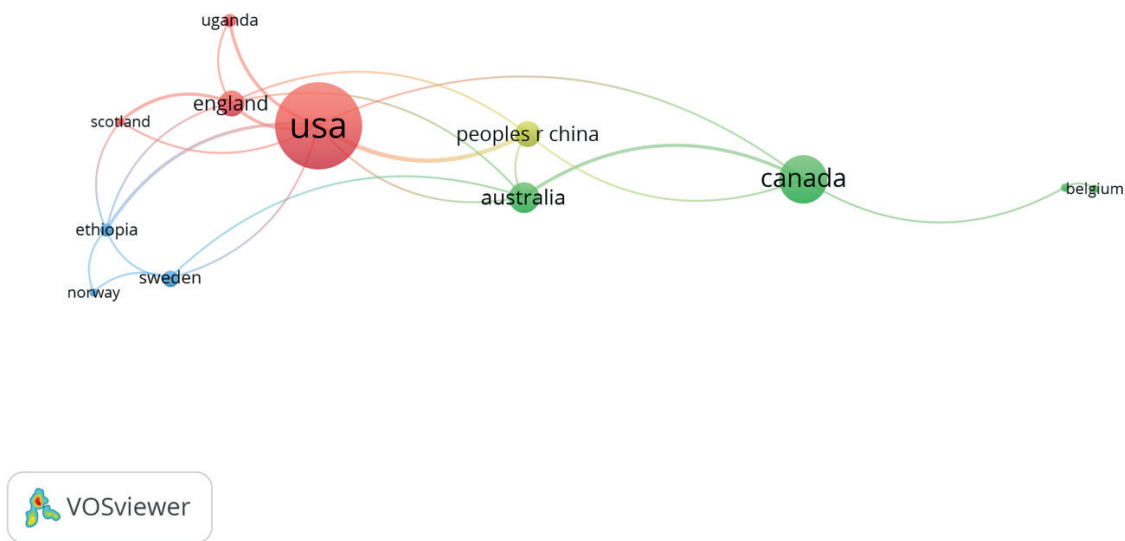
Şekil 4. Makalelerin Web of Science Kategorilerinin Dağılımı

Şekil 5'te yer alan mor kümede “community-based participatory research” ve “adolescent” kavramlarının “photovoice” ile ilişkili olduğu görülmektedir. Mavi kümede “participatory action research”, “stroke”,

“resilience”, “phenomenology” kavramları yer almaktadır. Yeşil kümede “qualitative research”, “participatory research”, “adults” ve “Ethiopia” gibi kavramlar kümelenmiştir. Kırmızı kümede “health equity”, “Africa”, “Uganda” ve “photography” kavramları dikkat çekmektedir. Sarı kümede “refugees”, “well-being”, “empowerment” ve “thematic analysis” kavramları yer almaktadır. Turkuaz kümede “mental health”, “stigma and discrimination” ve “China” kavramları kümelenmiştir.

Şekil 5. Anahtar Kelime Ağ Haritası

Şekil 6. Ülke Ağ Haritası

Tartışma ve Sonuç

İnsanların belirli bir fotoğraf tekniğı aracılığıyla toplumu tanımlayabilecekleri, temsil edebilecekleri ve geliştirebilecekleri bir süreç olan “photovoice” yöntemi, topluluk temelli katılımcı bir araştırma yöntemi olarak kullanılmaktadır. Konu hakkında giderek artan sayıda araştırma hayata geçirilmektedir.

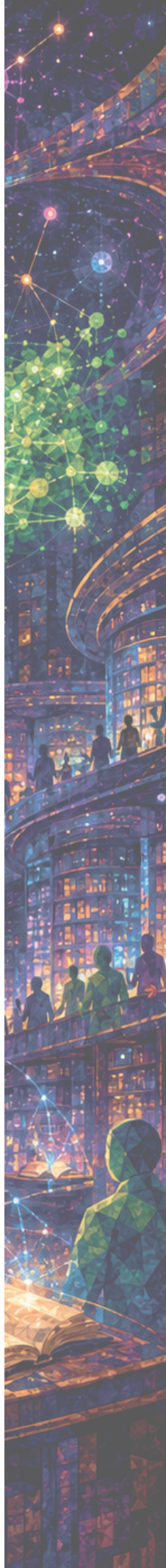
TR Dizin’de 23.05.2026 tarihinde “photovoice” anahtar kelimesi kullanılarak yapılan taramada 17 çalışmanın yer aldığı görülmüştür. Bu çalışmaların 16’sı sosyal veritabanında yer almaktadır. İlk çalışmanın 2013 yılında yayınlandığı görülmüştür. Bu yayınların 8’i sağlık ve ilişkili konularla doğrudan veya dolaylı olarak ilgilidir. Google Scholar’da 23.05.2026 tarihinde yapılan taramada herhangi bir dilde 4650 makaleye ulaşılmaktadır. Bu yayınların 3200’ü 2021-2026 yılları arasındadır. Aynı tarihte Dergipark’ta yapılan taramada da 23 çalışmaya ulaşılmış olup ilk çalışmanın 2014 yılında yayınlandığı görülmüştür. Benzer şekilde, 23.05.2026 tarihinde Ulusal Tez Merkezi’nde gerçekleştirilen taramada, “photovoice” anahtar kelimesini içeren toplam 13 teze ulaşılmıştır. Bu tezlerin de ilki 2012 yılında yayınlanmıştır.

Bu bulgular, “photovoice” yönteminin uluslararası literatürde giderek yaygınlaştığını, artan uluslararası ilgiye ramen Türkiye’de yöntemle ilgili yayın ve tez sayısının sınırlı olduğuna dikkat çekmektedir. Özellikle çalışmaların büyük bölümünün son yıllarda yayımlanmış olması yönetime yönelik ilginin görece yeni gelişmeye başladığını düşündürmüştür.

Çalışma örneklerine bakıldığında;

Tablo 1. Makale Örnekleri

Başlık (İngilizce/Türkçe) (Kaynak)	Yıl	İlk Yazar	İlk yazarın ülkesi	Anahtar Kelimeler (İngilizce/Türkçe)
Exploring urban design's impact on physical activity: A participatory photovoice study across socioeconomically diverse neighborhoods / Kentsel tasarımın fiziksel aktivite üzerindeki etkisinin araştırılması: Sosyoekonomik açıdan farklı mahallelerde yürütülen katılımcı bir fotoses çalışması (San-Juan-Escudero ve ark. 2025)	2025	San-Juan-Escudero	İspanya	Urban design, Physical activity, Socioeconomic diversity, participatory action research, Urban planning, Photovoice / Kentsel tasarım, Fiziksel aktivite, Sosyoekonomik çeşitlilik, Katılımcı eylem araştırması, Kentsel planlama, Fotoses
A photovoice study exploring post-stroke life, joys, hopes, goals, and challenges identified by racialized individuals / Irksal ayrımcılığa maruz kalan bireylerin belirlediği inme sonrası yaşam, sevinçler, umutlar, hedefler ve zorlukları inceleyen bir fotoses araştırma çalışması (Singh ve ark. 2025)	2025	Singh, Hardeep	Kanada	Stroke, qualitative, photovoice, experiences, perspectives, equity / İnme, Nitel araştırma, Fotoses, Deneyimler, Bakış açıları, Eşitlik
Environmental health perceptions of urban youth from low-income communities: A qualitative photovoice study and framework / Düşük gelirli topluluklardan gelen kent gençlerinin çevre sağlığı algıları: Nitel bir fotoses çalışması ve çerçeve (Sprague ve ark. 2023)	2023	Sprague, Nadav L.	ABD	Environmental exposures, Environmental justice, Outdoor education, Participatory action research / Çevresel maruziyetler, Çevresel adalet, Açık hava eğitimi, Katılımcı eylem araştırması
Experiences of family and community care physicians and nurse residents in Madrid regarding their training during the COVID-19 pandemic: a photovoice study / Madrid'deki aile ve toplum sağlığı hekimleri ve hemşire asistanlarının COVID-19 pandemisi sırasındaki eğitimlerine ilişkin deneyimleri: bir fotoses çalışması (Polentinos-Castro ve ark. 2026)	2026	Polentinos-Castro, Elena	İspanya	Community-based participatory research, Photovoice, COVID-19, Professional education, Internship and residency, Primary health care / Toplum temelli katılımcı araştırma, Photovoice, COVID-19, Mesleki eğitim, Staj ve ihtisas, Birinci basamak sağlık hizmetleri
Gerontological social workers' perspectives about the future at the start of a COVID-19 vaccination program: A photovoice study / COVID-19 aşılama programının başlangıcında gerontoloji sosyal hizmet uzmanlarının geleceğe dair bakış açıları: Bir fotoses çalışması (Dias ve ark. 2023)	2023	Dias, Sofia Fontoura	Portekiz	Social work, Aging, Social work research, Older people, Intervention, Group work / Sosyal hizmet, Yaşlanma, Sosyal hizmet araştırmaları, Yaşlılar, Müdahale, Grup çalışması

Başlık (İngilizce/Türkçe) (Kaynak)	Yıl	İlk Yazar	İlk yazarın ülkesi	Anahtar Kelimeler (İngilizce/Türkçe)
Exploring nursing intern students' experiences of stress and resilience during internship using photovoice / Fotoğrafla seslendirme yöntemini kullanarak hemşirelik stajyerlerinin staj dönemindeki stres ve dayanıklılık deneyimlerinin incelenmesi (Pasay-An ve ark. 2025)	2025	Pasay-an, Eddieson	Suudi Arabistan	Nursing interns, Stress, Resilience, Photovoice, Phenomenology / Hemşirelik stajyerleri, Stres, Dayanıklılık, Fotovoice, Fenomenoloji
Navigating Both Roles: A Photovoice Exploration of the Young Adult Balancing Daughterhood and Caregiving for a Mother With Young-Onset Dementia / İki rolü birden yönetmek: genç bir yetişkinin kız evlat olma ve erken başlangıçlı demanslı anneye bakma arasındaki dengeyi keşfetmesini anlatan bir fotoğraf temelli araştırma (Tang ve ark. 2024)	2024	Tang, Xueting	Çin	Young-onset dementia, Young adult caregivers, Photovoice / Genç yaşta başlayan demans, Genç yetişkin bakıcılar, Fotoğraf tabanlı görüşme
Living with psychotropic drugs: A community photovoice study in people with high treatment adherence in Southeastern Spain / Psikotrop ilaçlarla yaşamak: İspanya'nın güneydoğusunda tedaviye yüksek uyum gösteren kişilerle yapılan bir topluluk fotoğraf tabanlı araştırma çalışması (Martínez-Granados ve ark. 2024)	2024	Martinez-Granados, F	İspanya	Mental health, psychotropic drugs, Medication adherence, Community mental health services, Spain / Ruh sağlığı, Psikotrop ilaçlar, İlaç uyumu, Toplum ruh sağlığı hizmetleri, İspanya
Menstrual Health Experiences of People with Intellectual Disabilities and Their Caregivers during Vanuatu's Humanitarian Responses: A Qualitative Study / Vanuatu'daki insani yardım operasyonları sırasında zihinsel engelli bireylerin ve bakıcılarının adet sağlığı deneyimleri: kalitatif bir çalışma (Wilbur ve ark. 2022)	2022	Wilbur, Jane	İngiltere	Humanitarian responses, emergencies, Menstrual health, Intellectual disability, Caregivers, Vanuatu, Water, sanitation and hygiene / İnsani yardım müdahaleleri, Acil durumlar, Adet sağlığı, Zihinsel engellilik, Bakıcılar, Vanuatu, Su, sanitasyon ve hijyen
How men influence young women taking PrEP: perspectives from young women, male partners, and male peers in Siaya county, Western Kenya / Erkeklerin genç kadınların PrEP kullanmasını nasıl etkilediği: Batı Kenya'daki Siaya bölgesinde genç kadınların, erkek partnerlerinin ve erkek akranlarının bakış açıları (Agot ve ark. 2024)	2024	Agot, Kawango	Kenya	Young women, Male partner, PrEP, HIV, Sexual partners, Kenya / Genç kadınlar, Erkek partner, PrEP, HIV, Cinsel partnerler, Kenya

Sonuç olarak “photovoice” yöntemi sağlık araştırmalarında giderek artan biçimde kullanılan, disiplinler arası ve katılımcı yönü güçlü bir yaklaşımdır. Çalışmanın, fotoses yönteminin sağlık araştırmalarındaki güncel eğilimlerini ortaya koyarak gelecekte yapılacak araştırmalara katkı sağlaması beklenmektedir. Türkiye’de konuya yönelik ilginin artması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Abma, T. A., & Schrijver, J. (2020). 'Are we famous or something?' Participatory Health Research with children using photovoice. *Educational action research*, 28(3), 405-426.
- Abma, T., Breed, M., Lips, S., & Schrijver, J. (2022). Whose voice is it really? Ethics of photovoice with children in health promotion. *International Journal of Qualitative Methods*, 21, 16094069211072419.
- Agot, K., Onyango, J., Perry, B., Molokwu, N., Taylor, J., Ngoje, D., & Corneli, A. (2024). How men influence young women taking PrEP: perspectives from young women, male partners, and male peers in Siaya county, Western Kenya. *BMC women's health*, 24(1), 218.
- Catalani, C., & Minkler, M. (2010). Photovoice: A review of the literature in health and public health. *Health education & behavior*, 37(3), 424-451.
- Dias, S. F., Araújo, L., & Sousa, L. (2023). Gerontological social workers' perspectives about the future at the start of a COVID-19 vaccination program: A photovoice study. *Journal of social work (London, England)*, 23(2), 350-363.
- Ebrahimpour, F., Esmaili, M., & Varaei, S. (2018). Photovoice: Method of data collection in qualitative research. *Nursing Practice Today*, 5(1), 216-218.
- Ferlatte, O., Karmann, J., Gariépy, G., Frohlich, K. L., Moullec, G., Lemieux, V., & Hébert, R. (2022). Virtual photovoice with older adults: Methodological reflections during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Qualitative Methods*, 21, 16094069221095656.
- Lindhout, P., Teunissen, T., & Reniers, G. (2021). What about using photovoice for health and safety?. *International journal of environmental research and public health*, 18(22), 11985.
- Martínez-Granados, F., Briones-Vozmediano, E., & Ronda, E. (2024). Vivir con psicofármacos: un estudio fotovoz comunitario en personas con alta adherencia al tratamiento en el sureste de España [Living with psychotropic drugs: A community photovoice study in people with high treatment adherence in Southeastern Spain]. *Salud colectiva*, 20, e5090.
- Pasay-An, E., Alsharani, S. R., Shanmugam, S. R., Alalawi, R. H., Alreshidi, M. S., Alrashidi, N. A., Gonzales, A., Gutierrez, J., Areola, B., Jr, Gonzales, F., & Dominguez, A. J. (2025). Exploring nursing intern students' experiences of stress and resilience during internship using photovoice. *BMC nursing*, 24(1), 1037.
- Pinheiro, D., Araújo, L., & Sousa, L. (2024). The use of photovoice with the LGBTQIA+ community: A systematic review. *Journal of LGBTQ Issues in Counseling*, 18(1), 3-25.
- Polentinos-Castro, E., Sánchez-Ruano, R., Conde-Espejo, P., López-Miguel, M., Nuevo-Coello, L., Minué-Estirado, M., Valera-Bermejo, E., & Del Cura-González, I. (2026). Experiences of family and community care physicians and nurse residents in Madrid regarding their training during the COVID-19 pandemic: a photovoice study. *BMC medical education*, 26(1), 489.
- San-Juan-Escudero, A., Ballesteros-Peña, S., Fernández-Aedo, I., Caballero Sánchez, S., Fernandez-Alonso, J., Gullón, P., Franco, M., & Gravina, L. (2025). Exploring urban design's impact on physical activity: A participatory photovoice study across socioeconomically diverse neighborhoods. *Landscape and Urban Planning*, 259, 105334.

- Seitz, C. M., & Orsini, M. M. (2022). Thirty years of implementing the photovoice method: Insights from a review of reviews. *Health Promotion Practice*, 23(2), 281-288.
- Singh, H., Wu, M., Kokorelias, K. M., Cameron, J. I., Munce, S., Chui, A., Lindsay, M. P., Steele Gray, C., Colquhoun, H., Salbach, N. M., Wang, R. H., Tang, T., & Nelson, M. L. A. (2026). A photovoice study exploring post-stroke life, joys, hopes, goals, and challenges identified by racialized individuals. *Disability and rehabilitation*, 48(11), 3405–3424.
- Sprague, N. L., Zonneville, H. M., Jackson Hall, L., Williams, R., Dains, H., Liang, D., & Ekenga, C. C. (2023). Environmental health perceptions of urban youth from low-income communities: A qualitative photovoice study and framework. *Health expectations : an international journal of public participation in health care and health policy*, 26(5), 1832–1842.
- Stephens, M., Keiller, E., Conneely, M., Heritage, P., Steffen, M., & Bird, V. J. (2023). A systematic scoping review of Photovoice within mental health research involving adolescents. *International Journal of Adolescence and Youth*, 28(1), 2244043.
- Strack, R. W., Orsini, M. M., & Ewald, D. R. (2022). Revisiting the roots and aims of photovoice. *Health promotion practice*, 23(2), 221-229.
- Sutton-Brown, C. A. (2014). Photovoice: A methodological guide. *Photography and culture*, 7(2), 169-185.
- Tang, X., Wang, J., Wu, B., Navarra, A. M., Cui, X., Sharp, E., Maiya, S., Aytur, S., & Wang, J. (2024). Navigating Both Roles: A Photovoice Exploration of the Young Adult Balancing Daughterhood and Caregiving for a Mother With Young-Onset Dementia. *Qualitative health research*, 34(14), 1398–1411.
- Wang, C. C., Yi, W. K., Tao, Z. W., & Carovano, K. (1998). Photovoice as a participatory health promotion strategy. *Health promotion international*, 13(1), 75-86.
- Wilbur, J., Poilapa, R., & Morrison, C. (2022). Menstrual Health Experiences of People with Intellectual Disabilities and Their Caregivers during Vanuatu's Humanitarian Responses: A Qualitative Study. *International journal of environmental research and public health*, 19(21), 14540.
- Wass, R., Anderson, V., Rabello, R., Golding, C., Rangi, A., & Eteuati, E. (2020). Photovoice as a research method for higher education research. *Higher Education Research & Development*, 39(4), 834-850.

SoSa hakkında

Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa) (ISSN: 2822-2490), Halk Sağlığı Uzmanları Derneği “Halk Sağlığı ve Sosyal Bilimler Çalışma Grubu” tarafından yayına hazırlanan hakemli bir dergidir.

Dergi Şubat, Mayıs, Ağustos, Kasım aylarında olmak üzere yılda 4 kez çevrimiçi olarak yayınlanmaktadır.

SoSa, sağlık alanında halk sağlığı ile sosyal bilimlerin birlikteliğinin önemine dikkat çekmeyi ve ortak çalışmaları güçlendirmeyi amaçlamıştır.

Açık erişimli, ulusal, çift kör hakemli bir dergidir.

Yayın dili Türkçedir.

Yayın sürecinde herhangi bir makale işlem ücreti almamaktadır.

Makale göndermek, dergi hakkında detaylı bilgilere ve geçmiş sayılara erişmek için [internet sayfamızı](#) ziyaret edebilirsiniz.

Editörler

Fotoğraf: Nuray Özgülnar,
Midyat,
Mayıs 2022, f/11, 1/320, 20 mm

E-ISSN: 2822-2490